

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Көркемөнерден білім беру» сериясы
Серия «Художественное образование»
№2 (39)**

Алматы, 2014

Мазмұны

1. **К. Д. Добаев** О реализации кредитной технологии обучения в вузах кыргызстана
2. **Намазова Қ.Б.** Қазақ халық әндерінің дәстүрлі мектептерге бөліну ерекшеліктері.
3. **Дилмаханбетов Е. К. Сакимбаев Э. Р., Алымбаева Б. Б.** О кредитной технологии обучения в высших учебных заведениях стран центральной азии
4. **Кайбульдаева Г.А.** Қазақ жеріндегі ғұламалардың тәлім-тәрбиелік идеялары
5. **Кайбульдаева Г. А.** Бастауыш білім беруде халық дәстүрлерінің тәрбиелік мәні
6. **Сыдыков Б. К.** Момдон жасалған фигуралар жана «Манас» ааламына мейкиндиктүү ой жүгүртүү.
7. **Муратова А. М.** Художественно – эстетическое воспитание студентов средствами искусства.
8. **Амираева Л. А.** Жождо жана орто мектептерде көркөм өнөр сабагын өтүүдөгү кемчилдиктерди жоюу.
9. **Закиров У. А.** Маданият жана цивилизация.
10. **Момуналиев А.А.** Кыргызстандагы жалпы билим берүү мектептеринде «дизайндын негиздерин» окутуунун проблемалары.
11. **Pabilova Z. J.** Modeling of the professionally-creative activity of the future teachers of fine art in the process of the plein-air internship
12. **Кайыпова Ж.** Эл өнөрү элге.
13. **Сыдыков Б.К., Момуналиев А.А.** Проблемы преподавания “основ дизайна” в общеобразовательных школах кыргызстана.
14. **Тлеужанов А.К.** Разработка некоторых аспектов изображения портрета студентами художественно-графического факультета
15. **Атабекова Б.Б.** Жоғары оқу орнында оқыту әдісін пайдаланудың педагогикалық негіздері.
16. **Әбжан Г. М.** Қазақ халқының рәсімдік және ғұрыптық жоралғылары - ұлттық мақтанышымыз
17. **Тоқмолдаев Н.М.** Патриоттық тәрбиенің мазмұны, формалары мен әдістері
18. **Абылханова Г.А.** Сал-серілік дәстүрдің ұлттық сипаты
19. **Назарымбетов Е.** XX ғасыр қазақ дәстүрлі бейнелеу өнері шығармаларының тәрбиелік маңызы
20. **Байғалиев Ә.М., Утегенов Е.К. Сепбосынов Е.М.** - Дене шынықтыру емес университет студенттерінің дене сапаларын самбо күресі бойынша тәрбиелеу жүйесі.
21. **Байғалиев Ә. М.** Шығыс жекпе – жекі таеквондо спортының жаттығу сабақтарын өткізу ерекшеліктері

О РЕАЛИЗАЦИИ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗАХ КЫРГЫЗСТАНА

К. Д. Добаев - д.п.н., профессор, директор
лаборатории педагогики и профессионального образования КАО

Аннотация. Данная публикация рассматривает вопрос о кредитной технологии обучения в вузах Кыргызстана в настоящее время. Освещаются особенности обучения по новой системе. Автор предлагает важные рекомендации по реализации кредитной технологии в высшем образовании.

Вузы будут готовить бакалавров и магистров, за исключением некоторых специальностей. И эта процедура более или менее понятна. Проблема в другом, а именно: перевод всей системы профессионального образования на кредитную технологию. В чем суть и каковы основные принципы этой системы обучения? Необходимо сразу сказать, что это новая парадигма образования, новая культура образования. При кредитной технологии мы отходим от традиционно сложившейся системы, когда студент строго по расписанию ходил на занятия. Студент до шести часов в день должен был присутствовать на групповых или лекционных занятиях. Другими словами, он был объектом воздействия, где ему отводилась пассивная роль в учебном процессе. За студента решали сколько занятий он должен посетить и сколько экзаменов и зачетов должен сдать в конце семестра. Студент не имел права отклониться от заданного курса, все должно было проходить строго по учебному плану, по расписанию, согласно графика учебного процесса.

Ключевые слова: кредитная технология обучения, вуз, студент, силлабус, высшее образование, Кыргызстан.

Согласно постановления Правительства Кыргызской Республики в августе 2011 года «Об установлении двухуровневой структуры высшего профессионального образования Кыргызской Республики» вузы переходят на двухуровневую систему подготовки специалистов. Этим же постановлением регламентировано переход на кредитную технологию обучения в системе среднего и высшего профессионального образования.

Теперь вузы будут готовить бакалавров и магистров, за исключением некоторых специальностей. И эта процедура более или менее понятна. Проблема в другом, а именно: перевод всей системы профессионального образования на кредитную технологию. В чем суть и каковы основные принципы этой системы обучения? Необходимо сразу сказать, что это новая парадигма образования, новая культура образования. При кредитной технологии мы отходим от традиционно сложившейся системы, когда студент строго по расписанию ходил на занятия. Студент до шести часов в

день должен был присутствовать на групповых или лекционных занятиях. Другими словами, он был объектом воздействия, где ему отводилась пассивная роль в учебном процессе. За студента решали сколько занятий он должен посетить и сколько экзаменов и зачетов должен сдать в конце семестра. Студент не имел права отклониться от заданного курса, все должно было проходить строго по учебному плану, по расписанию, согласно графика учебного процесса.

При кредитной системе обучения студенту предоставляется свобода выбора учебных дисциплин, спецкурсов и даже преподавателя. На первых занятиях студент получает программу курса со всем комплексом вопросов, задач, заданий, тестов для самопроверки, и эту программу еще называют «силлабусом». Слово силлабус для нас новое понятие. Многие педагоги еще не до конца осознали основные составляющие силлабуса и поэтому считают, что силлабус это та же рабочая программа. На самом деле это не так. Рабочая программа составлялась для кафедры, деканата. Структура всех рабочих программ была одинакова: темы, количество часов на изучение той или иной темы, список литературы. Этот документ был необходим кафедре для контроля и отслеживания выполнения учебного плана.

Силлабус составляется для студента и он ориентирован на студента. Каждый студент получает силлабус на первых занятиях. Силлабус может быть составлен к одной учебной дисциплине или к учебному модулю. Силлабус это как бы своеобразный маршрутный лист и поэтому студент свою учебную деятельность строит согласно силлабуса. Иными словами силлабус является, в какой-то мере, путеводителем по освоению учебной дисциплины или модуля. И поэтому нет одинаковых по форме и структуре силлабусов. Каждый силлабус индивидуален и предусматривает конкретную цель по формированию тех или иных компетенций. Преподаватель выступает лишь как консультант направляющего работу студента. Студент может досрочно сдать или растянуть это удовольствие на несколько лет. Хочешь учиться – учись, нет – твое дело.

Первое с чем сталкивается преподаватель при обучении по кредитной технологии обучения - это нехватка времени. Если занятия по старой технологии длилось почти полтора часа, а теперь пятьдесят минут. Дело в том, что государственные образовательные стандарты хоть и составлены на компетентностной основе, но имеют традиционную форму, темы которые рассчитаны на два академических часа, теперь надо уложиться с ними за меньшее время. Каждая учебная дисциплина или модуль имеет от одного до десяти кредитов. Согласно постановления правительства, где один кредит определен в 30 часов, из них 20 часов идут на аудиторные, групповые занятия и десять часов на консультацию, самостоятельную и индивидуальную работу. В таком цейтноте читать лекции в традиционном стиле, т.е. изложение основных моментов содержания учебной дисциплины – уже становится неприемлемой. Кредитная технология обучения предполагает отказ от старой методики чтения лекций, а их замену общими указаниями, на что необходимо обратить внимание в лекционном материале, то есть лекции

должны по характеру быть установочно-ориентировочными. Студент от пассивного слушателя, становится активным участником, а точнее соучастником лекционных занятий. В какой-то мере студент заранее знает тему, проблему ибо на руках у него имеется силлабус, и возможно с некоторыми положениями темы лекции он знаком, более того у него есть вопросы к преподавателю. Конечно, все это мотивирует студента к учебному процессу, но и у преподавателя появляется стимул к более продуктивной работе. Время когда преподаватель пришел, отчитал и ушел не интересуясь об усвоении лекционного материала должно уйти в прошлое.

Новая форма обучения предполагает обязательную материально-техническую оснащенность, компьютерные классы, мультимедийные средства, Интернет, спутниковое телевидение, большой библиотечный фонд. Он, студент в любое время может найти интересующий материал, зайти в компьютерный класс и заниматься индивидуальной работой. Но, к сожалению, в этом плане у наших вузов большие проблемы. Первая и главная проблема в вузах не созданы соответствующие условия для продуктивной работы студентов, да и преподавателей. Во многих вузах фактически отсутствуют современные компьютерные классы со свободным выходом в Интернет. А где есть такие классы график работы, с 7 до 18 вечера, или доступность этих классов создают большую проблему для большинства студентов. Некоторые вузы не имеют даже своего сайта. А если и есть то она фактически не работает, то есть мы имеем виду не обновляется и т.д. А между тем при кредитной технологии обучения каждый преподаватель, студент должен иметь свой выход в Интернет.

Другая не менее важная проблема организация учебного процесса. Что мы имеем в виду? Прежде всего «закованность» учебного процесса, его неповоротливость, оторванность от реальных достижений научно-технического процесса, общественного развития, стабильные учебные дисциплины на протяжении десятков лет, традиционные подходы в организации учебного процесса, то есть вузовское образование направленно не на формирование компетенций и свободного владения возможностями углубить общее и специальное образование и практические навыки, а заучивание материала для сдачи экзаменов и зачетов, в результате получение дипломов, которые не могут эксплуатировать свои же знания, а ведь мы перешли на кредитную технологию обучения, которое предполагает коренные изменения в организации учебного процесса. При кредитной технологии доля самостоятельной и индивидуальной работы возрастает в разы и поэтому учебный процесс должен быть организован так, чтобы создать максимальную возможность для самостоятельной и индивидуальной работы студентов. Остается ли времени на это и вообще, хватит ли у студента особенно первого курса выдержки заниматься внеурочное время хотя бы пять часов в день? Мы не учитываем, что ему надо поесть, доехать до дома и т.д. Остается бросить вообще заниматься, что и делают студенты. Они просто ходят на занятия и отсиживают их.

Следующая проблема очень низкий уровень школьной подготовки. У большинства «первошей» почти отсутствуют навыки самостоятельной учебной деятельности, не сформированы на достаточном уровне навыки чтения и письма. Отсутствуют навыки работы с большими объемными научными текстами и вообще не сформированы компетенции, которые необходимы для успешного обучения в системе высшего профессионального обучения. Мы не будем перечислять все недостатки школьной подготовки, а лишь скажем, что таких студентов не менее две трети от общего контингента. Ясно одно – вузовская программа многим абитуриентам, зачисленных на первый курс, «не по зубам», а тем более, когда студент согласно кредитной технологии должен сам решать свою парадигму образовательной деятельности. Получается сначала надо научить учиться. Потребности в знании на пустом месте быть не может. Поэтому учащийся должен знать, чтобы понять, что ему знания как говорил родоначальник познания древнегреческий философ Сократ: «Я знаю, что ничего не знаю», а потому хочу познать. Навыки учиться закладываются в школьные годы, но как показывает практика школа эту миссию не выполняет. Необходима реформа содержания школьного образования и технологии обучения. В последние годы Министерство образования совместно с Кыргызской академией образования принимают конкретные шаги по сокращению содержания школьного образования и улучшения технологии обучения, но «воз и ныне там». Когда мы говорим о сокращении объема школьной программы, мы прежде всего имеем в виду техническое сокращение тех или иных предметов школьного учебного плана. Реформаторы от образования никак не могут понять, что сокращение или увеличение часов школьного предмета ничего не изменит. Нужно коренное переустройство всего школьного образования. И в этом плане переход на kurikulum был шанс изменения всей парадигмы школьного образования. но к сожалению как реализуется kurikulum в начальной школе показывает, что хотели как лучше и получилось как всегда. И это произошло благодаря непрофессиональному подходу, непрофессионализму людей занимающей реализацией куррикулярного подхода в школьном образовании. И поэтому в ближайшее время каких-то кардинальных изменений в школе не предвидится. Какой выход для вузов?

Первое. На первых и вторых курсах усилить общеобразовательную подготовку, возможно это не входит в задачу вуза, но другого выхода нет. Коль вы набрали и зачислили на первый курс будьте любезны восполнить школьный пробел, ибо на старших курсах какие бы асы-преподаватели не вели профессиональные и специальные учебные дисциплины результат будет нулевой. Ведь не зря говорят «Сначала ази и буки, а потом науки».

Второе. Прекратить вал приема и выпуска студентов в системе высшего и профессионального образования. Хватит плодить дипломированных люмпенов, не востребованных на рынке труда. Хватит зачислять студенты всех и вся. То, что Министерства образования каждый год устанавливает минимальный порог для зачисления по результатам Общереспубликанского тестирования (ОРТ), на наш взгляд является

механизмом, которое только усилить коррупционное составляющее при зачислении в высшие учебные заведения. Все, кто хотел быть зачисленным в вуз зачислены. И вообще результаты ОРТ не могут дать объективной оценки учебных достижений выпускников средних общеобразовательных школ. ОРТ оценивает только одни способности в логическом мышлении, но не знания которые были приобретены в школьные годы по тому или иному предмету. Поэтому при зачислении в высшие учебные заведения должны учитываться многие факторы, в том числе и фактические знания учебных дисциплин. И вообще практика показывает, что за более десятилетний опыт зачисления по результатам ОРТ качество высшего профессионального образования не улучшилось, а резко упало.

Мы не против ОРТ, но только по результатам ОРТ зачисление высшие учебные заведения, считаем недостаточным. ОРТ в том виде, в котором он функционирует хорошо, как один из обязательных испытаний наравне с другими формами оценки учебных достижений выпускников средних школ.

Третье. Регистрация, консультирование и контроль успеваемости студентов при кредитной системе должна быть четко отработана. При учебных управлениях создать отдел Регистрации, где многие функции учебного управления передаются в этот отдел. Отдел Регистрации обеспечивает:

- наличие сведений о личных и академических данных студентов;
- составление расписания для всех направлений;
- семестровую подготовку и обеспечение процесса Регистрации студентов на предлагаемые предметы;
- учет оплаты студентов за обучение;
- контроль академического продвижения студентов;
- подготовку к выпуску студентов;
- подтверждение степеней и другой информации;
- ежедневная работа со студентами и факультетами;
- создание и ведение баз данных;
- подготовку статистических и аналитических данных для внутреннего и внешнего пользования;
- разработка и внедрение нововведений по усовершенствованию системы;
- разработки направлений.

В отделе должны работать минимум три человека – заведующий отдела, координатор сектора расписания и регистрации и специалист Баз данных. Если вуз небольшой, то достаточно одного отдела регистрации, а если вуз большой – на каждом факультете, т.е. функции деканата переходят в отдел регистрации.

Четвертое. Обеспечение качества и поддержки студентов. Что мы имеем ввиду – эффективная консультационная поддержка студентов. Институт обязан иметь эффективную систему консультационной поддержки студентов, которая помогает им получить необходимую информацию и помощь, а также помогает в реализации их образовательных целей. Преподаватели и другой персонал, ответственные за проведение данной

работы обязаны быть своевременно информированы и подготовлены к выполнению своих обязанностей. Обязательное наличие всех ресурсов необходимых для полноценной консультационной поддержки студентов, независимо от курса статуса студента.

Түйін

Макалада Қырғызстандағы жоғары оқу орындарының кредиттік технология мәселелерінің бүгінгі таңдағы жағдайын қарастырады. Жаңа жүйе бойынша білім берудің ерекшеліктері нақтыланған. Жоғары білімнің кредиттік технология бойынша тиімді ұсыныстарын көрсеткен

Summary

This publication examines the issue of credit technology of education in universities of Kyrgyzstan at the present time. Describing the features of training on the new system. The author offers valuable recommendations on implementation of credit technology in higher education.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мажидов И. У. Перспективы развития двухуровневой системы высшего образования в Узбекистане. – Ташкент, 2004.
2. Монахов В. М. Проектирование и внедрение новых технологий обучения Советская педагогика. – 1990. - № 7. – С. 17-23.
3. Кредитные технологии в высшем образовании. – Автор и составитель проф. И. И. Ганчеренок. – Минск РИВШ БГУ, 2003.
4. Агеева Т. И. Некоторые проблемы внедрения компьютерных технологий. НТИ. Сер 1. – 1992. – Вып. 5. – С. 20-25.
2. Байденко В. И. Болонский процесс: проблемы, опыт, решения. Изд.2 = е, исправ. и доп. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 111 с.
3. Наркозиев А. К. Проектирование образовательно-профессиональных программ в вузе. – Бишкек: Илим, 2009.

398,8(-512.122)

ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ ӘНДЕРІНІҢ ДӘСТҮРЛІ МЕКТЕПТЕРГЕ БӨЛІНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.

Қ.Б. Намазова: Абай атындағы ҚҰПУ «Музыкалық білім және хореография» кафедрасының доценті, құрметті профессор.

Андатпа: Бұл мақалада халық әндерінің әртүрлі мектептерге бөліну ерекшеліктері жайлы айтылады және сол дәстүрлі мектептерге бөліну ерекшеліктерінде әншілердің шыққан аймақтары да сөз болады.

Кілт сөздер: қазына, шежіре, көл-көсір, дәстүр, мұра, ғұрып, кәсіби, сыңсу, жарапазан, әужар, ораза, жағрафия, іргетас, регистр, қағыс, саты, кара өлең.

Қазақ халқының дәстүрлі әндерінің мектептерге бөліну құпиясы, халық өнерпаздардың асқан дарындылығында деп білеміз. Халықтық кәсіпқой әнші-композиторлардың әндерінің құдіреті адам сезімін оятып, ойын қозғап, жанына әсер ете алатын эстетикалық сезімталдылығында. Сондай озық үлгідегілері сан қилы талқыға түсіп неше буын елдің қолынан өтсе де қаз-қалпынан айнымай әлі күнге өмір сүріп келеді. Қай ғасырдағы болмасын аса маңызды оқиға мен тарихи ұмытылмас сәтті кейінгі ұрпаққа қалдырған да - ән. Ән - қоғамның тыныс - тіршілігіне дер уақытында үн қосып отыратын бұқаралық құралдың бірі, рухани қазынамыздың шежіресі. Әнде халықтың басынан кешірген тарихы тайға таңба басқандай анық. Қазақ халқының мақтаныш етер асыл мұра, рухани жәдігерліктерінің ішінде ғасырлар сүзгісінен өтіп, бүгінге жеткен көл - көсір ән қазынасы ерекше орын алады. Қазақ әні - қазақ жанының ғасырлар көшінде шаң баспаған сырлы айнасы, халық рухының ықылымнан тіл қатқан тірі куәгері. Күнделікті тұрмыс – тіршілік, салт-дәстүрге орайласа туған ғұрыптық ән адам баласының аңсар-мұратын, қайғы - мұң, сағыныш - шерін, жан әлемін өрнектеп, формалық, мазмұндық тұрғыдан кемеліне келе түрленіп, биік кәсіби өрге жеткен дәстүрлі ән өнері - ұлттық музыка мәдениетіміздің алтын өзегі, қазіргі рухани болмысымызға нәр беріп тұрған сарқылмас қайнар. Тал бесіктен жер бесікке дейін әнмен, жырмен көмкерілер адам ғұмыры және бұл тағдырдың қазақ баласына қатысы туралы данышпан Абай: «Туғанда дүние есігін ашады өлең, Өлеңмен жер қойнына кірер денең», - деп толғайды. Әнді осынша сүйген, осынша мән берген халық, шын мәнінде «санын сөз етсеңіз де, сапасын сөз етсеңіз де мақтануға тұрарлық қымбат дүние», деген академик А.Жұбанов. Ұрпақтың ұрпағына кетер, тозбас, бірге осынау дәстүрлі ән мұрасы екеніне күмән жоқ. Қазақтың әншілік өнері жанрлық сипаты жөнінен алуан түрлі. Фольклор танушылар мен музыка зерттеушілер қазақтың дәстүрлі ән өнерін тұрмыс - салтқа байланысты ғұрыптық әндер, халық әндері және кәсіби әндер деп жіктеп қарастыруда.

Ғұрыптық әндердің өзі – бесік жыры, тойбастар, беташар, жоқтау, көрісу, сыңсу, жар-жар, жарапазан болып тармақталса, әншілік өнердің кең өріс алған кезінде пайда болған кәсіби ән өнері - халық әндері және кәсіби халық композиторларының әндері болып саналады. Бала жұбатқанда айтылатын - бесік жыры, қыз ұзатылғанда айтылатын - сыңсу, ораза кезінде

айтылатын жарапазандар, әужарлар, той кезінде айтылатын – тойбастарлар, бұрынғы заманда малдың ауруына байланысты айтылған күләпсан, науқастың дертін аластау үшін айтылған - бәдік, бақсы сарындары, бір - біріне сәл жолдағанда айтылатын – хат, өлең, кісі қайтыс болғанда айтылатын - дауыс, жоқтаулар бар. Көшпелі өмірден отырықшылдық тұрмысқа бейімделе бастағаннан кейін ел ішінде ғұрыптық әндер сирек айтылатын болды. Қазіргі кезде мүлдем айтылмайтындары - бәдік, күләпсан, хат - өлең т.б.

Жалпы музыка тарихында қазақтың кәсіби ән өнері XIX ғасырдан басталады. Қазақтың кәсіби әншілік өнері қалыптасу кезеңінен бастап әншілік өнері еліміздің жағрафиялық орналасуына байланысты бірнеше мектептерге бөлінеді. Олар: Батыс, Арқа және Жетісу әншілік мектептері деп аталады. Батыс әншілік мектебінің іргетасын қалаған Мұхит сал, оның жалғастырушылары: Ауқат, Қиса, Аманғали, Қайып, Ғарифоллалар болса, Арқадағы әншілік - Ақан сері, Біржан сал, Сегіз сері, Жаяу Мұса, Мәди т.б. әнші - композиторлардың есімдерімен байланысты. Ал Жетісудағы әншілік мектептің қалыптасуына себепші болған, діңгегіне ту тіккен - ән дүлдүлі Кенен дейміз. Зерттеуші - ғалым Мырзатай Жолдасбеков өзінің «Тоқсан толғау» атты еңбегінде Жетісуда Кененнен де бұрын әншілердің болғандығын жазады. Ғалымның пайымдауынша олар он тоғызыншы ғасырдың басында өмір сүрген Ақан, Біржандардың замандастары Дәурен, Төкен деген сал - серілердің жұрнағы, әнші - сазгерлер. Жетісуда да әншілік мектеп бірталай әнші - композиторларды тудырған. Олардың алды Қапез, Пішан, Садыққожа, Сауытбектер болса, кейінгі әншілік өнер Қарға, Әсімхан, Дәнештермен жалғасқан. Бұл мектептердің қай - қайсысы да қара өлеңмен, сол өңірге жақын кәсіби ақындық немесе жыраулық институттардың қосындысынан пайда болған. Соның нәтижесінде жартылай жырдың әуендеріне, жартылай қара өлеңдерге ұқсас әндер туындап «кәсіби ән» деген өз еншісін алып кеткен. Мысалы, Арқаның кәсіби әндері Жетісу әндеріне ұқсас болғанмен, Батыс әндерінен мүлдем өзгеше. Бұл ән мектебі қара өлең формасында көп тұрақтанбаған. Кейбір композиторлардың лирикалық әндері болмаса, баса көпшілігі күрделі формада шығарылған. Яғни, арқа әншілік мектебі даму сатысында өзгеше жол тауып, тамырын жайған. Себебі бұл өңірдің орындаушылық мектебі де жақсы дамып, осы күнге дейін өзінің дамуын үзбеген. Ал Жетісу әншілік мектебі, түбегейлі қара өлеңнің негізінде қалыптасқан. Дегенмен осы өңірдің кейбір әндерінде жыр мақамдарының әуенін естуге болады. Және мектептердің орналасқан жерлерінің жақындығынан болу керек – Арқа әндерімен ұқсастығы көп. Ал Батыстың кәсіби әндері туралы айтатын болсақ, бұл әндер қара өлең формасына өте жақын. XIX ғасырдың аяғында қара өлең кәсіби әннің ішінде дами бастады.

Батыстың кәсіби ән мектебі өз ішінде Мұхит әндері және Маңғыстау әндері болып екі салаға бөлінеді. Бұл екі салада да формасы жағынан нағыз кәсіби әндерге сай келетін әндер өте аз. Нағыз кәсіби әндердің құрылысы күрделі, әр тармақта жаңа әуен беріледі. Батыстың көп кәсіби әндері бұл

формаға сай келмегенімен, орындаушылығы жағынан үлкен диапазонды, шеберлікті кәсіби орындаушылықты қажет етеді. Жалпы осы мектептердің қай-қайсысын да бірінен-бірін ажыратуға болады. Ол, ең әуелі аспап сүйемелінің ерекшелігінен аңғарылады.

Кәсіби әнді орындаушы аспапта сүйемелдеген кезде әннің басында немесе ортасында, шумақ арасында міндетті түрде тек аспапта ғана жеке сүйемелдеу (аккомпонимент) ойнайды. Батыста ән жоғарғы регистрден басталып, аспап төкпе қағысымен, ал Арқа мен Жетісуда - ән шертпе, немесе біркелкі қағыспен сүйемелденеді. Нақты зерттеу нысанына алса бұл ән мектептердің айырмашылығы өте көп. Олар тыңдаушының құлағына естілгенмен, ғылымда осы күнге дейін қағаз бетіне түспеген. Сондықтан, біздің бастамамыз - осы мәселенің бір шеті ғана. Кез-келген әншілік жолға түскен орындаушы өзінің ән үйренудегі алғашқы қадамын қарапайым қара өлеңдерден бастайды. Қара өлеңдерді шебер меңгерген әншіге кәсіби әндерді үйрену аса қиын болмайды. Орындаушыға да зерттеушіге де күрделі әндердің қыр - сырымен танысу үшін, әуелі қара өлеңді меңгеру керек. Ал қара өлеңнің даму сатысы – кәсіби әнге келіп тіреледі. Яғни, кәсіби ән өз бастауын қара өлеңнен алады деп нақты айтуға болады. Қазақ әндерінің дәстүрлік ерекшеліктері туралы көптеген ғалымдар өз пікірлерін айтып кеткен. Мысалы: көрнекті ақын І.Жансүгіров, этнограф - ғалым А.Сейдімбек, әдебиетші, ғалым Қ.Сыдықов т.б.

Көмейіне бұлбұл ұялаған күміс көмей, жезтаңдай әншілер осы өлкеде дүниеге келіп, сал-серілер дәстүрін орнықтырып, қазақ әнінің өрісін кеңейтіп, биіктетті. Біржан сал, Ақан сері, Жаяу Мұса, Абай, Әсет, Үкілі Ыбырай, Балуан Шолақ, Жарылғапберді, Иманжүсіп, Ғазиз, Естай, Мәди сияқты әнші - композиторлар қазақ әнін бұрын болмаған биік өрге көтерді. Кейінгі ұрпаққа Әміре Қашаубаев, Қали Байжанов, Игібай Өлібаев, Байғабыл Жылқыбаев, Қасымжан Бабақов, Жабай Тоғыдықовтар арқылы жеткен сонау мол қазына, асыл аманатты Жүсіпбек Елебеков, Манарбек Ержанов, Жаңыл Қартбаева, Ләззат Сүйіндікова, Мәдениет Ешекеев, Қайрат Байбосынов сынды майталман әншілер дәстүрлі әннің қазіргі буын орындаушылары ретінде сынын бұзбай жалғастыруда.

Резюме

В этой статье изложено традиционное творчество певцов 19 века казахского народа, которое говорится о музыкальной культуре знаменитых казахских певцов и их традиционных школах, и их отличии в исполнении.

Summary

This article outlines traditional creativity of singers of the 19th century of the Kazakh people, which refers to the musical culture of the Kazakh famous singers and their traditional schools, and their difference in performance.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақ халқының ғашықтық әндері антологиясы – Алматы «Ғылым» 1994ж.
2. Құрманғалиев. Ғ.Әнші даусы – Алматы «Жалын» 1979ж.
3. «Әдебиет және искусство» - Алматы 1970ж.

УДК 791,5 (581)

О КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Е. К. Дилмаханбетов – к.э.н., заместитель директора по воспитательной работе института искусств, культуры и спорта, Каз НПУ им. Абая.

Э. Р. Сакимбаев - к. м. н., зав лабораторией Центра проблем профессионального образования КАО, доцент

Б. Б. Алымбаева - научный сотрудник лаборатории Центра проблем профессионального образования КАО

Аннотация. В данной статье приводятся особенности кредитной технологии обучения. Так сам процесс обучения, роль преподавателя начинают существенно меняться, акцент в преподавании все больше переносится на самостоятельную работу студента.

Подробно освещается кредитная технология обучения в высших учебных заведениях стран Центральной Азии.

В представленной статье проанализировано состояние организации учебного процесса по кредитной технологии обучения в высших учебных заведениях стран Центральной Азии.

Отмечено, что Казахстан в связи с подписанием Болонской декларации взял на себя обязательство привести высшее профессиональное образование в соответствие с основными принципами этой декларации, в том числе и в организации кредитной технологии обучения.

Кредитная технология, обучения (в основном американская и европейская) в вузах Кыргызстана прошла апробацию в пилотных вузах и на сегодняшний день (больше европейская) применяется в ряде вузов... Применению этой технологии обучения способствовало известное Постановление Правительства К. Р. № 496 от 23 августа 2011 года об установлении двухуровневой структуры высшего профессионального обучения в Кыргызской Республике.

В Таджикистане и Узбекистане предпринимаются определённые шаги по внедрению кредитной технологии обучения в вузах, тогда как в Туркмении лишь проявляют интерес к взаимодействию в различных

международных проектах, в том числе к организации обучения в вузах по кредитной технологии.

Ключевые слова: кредитная технология обучения, кредит, Болонская декларация, американская система кредитов, европейская система кредитов, зачетная единица, бакалавр, магистр, рейтинговая система, трудоемкость программы бакалавриата, магистратуры.

Решение задач, связанных с формированием общеевропейского пространства высшего образования и закреплением за европейской высшей школой ведущих позиций в мире, во многом связывают с так называемым Болонским процессом, который в содержательном плане представляет собой основные направления деятельности, а фактически обязательства правительств европейских стран на ближайшее десятилетие. В основных задачах, сформулированных в основных разделах Болонской декларации, особое значение придается такому инструменту осуществления заявленных целей как европейская система зачетного перевода (ECTS).

Целью внедрения кредитной технологии в учебный процесс высших учебных заведений является:

- интеграция отечественной системы образования в международное образовательное пространство;
- обеспечение академической мобильности субъектов образовательного процесса.

Кредитная система обучения – способ организации учебного процесса, при котором обучающиеся в определенных границах имеют возможность индивидуально планировать последовательность образовательной траектории.

Суть кредитной системы обучения состоит в том, что учет трудоемкости учебной работы ведется в кредитах, характеризующих объем преподаваемого материала.

Хотелось бы остановиться на особенностях обучения кредитной технологии обучения, всем известных истинах, которым преподаватели не всегда уделяют необходимое внимание.

Ведь изменилась сама парадигма образования от знаниевой – к компетентностной (формирование знаний, умений и навыков).

Так, лекции – это фундамент обучения. На лекциях происходит знакомство студентов с процессом развития данной отрасли техники, а также формулируются те проблемы, которые необходимо решать в настоящее время, побуждающие студентов думать о реальных запросах развития науки и техники. Усвоение лекционного материала предполагает: восприятие; переработку и уяснение содержания, приводящих к пониманию материала; четкую фиксацию переработанного и уясненного содержания. Для этого необходимы активная познавательная деятельность студента, освоение знаний, формирование практических навыков. Знание и понимание будут бесплодными, если не научиться применять их к решению практических задач, к получению практического результата и практических навыков на

основе собственного опыта. Следовательно, на каждый час, затраченный на изучение теории, должно отводиться еще большее время для выработки умения мыслить, а на производственной практике исполнять.

Основные силы студента в процессе обучения на аудиторных занятиях и СРСП должны быть направлены на понимание материала, на усвоение определенного запаса фактических знаний, на приобретение практических навыков, на развитие творческих способностей, постоянного стремления к повышению своего профессионального уровня и способности к самостоятельному труду. Если студент поймет, что ему, как специалисту, необходимо обладать этими качествами, то эффективность обучения значительно возрастет.

На практических занятиях и в лабораториях, когда студенты работают самостоятельно, особенно заметны, с одной стороны, дух соревнования и состязательности в овладении знаниями, а, с другой стороны, дух взаимопомощи, без которых невозможно становление специалиста.

При поведении лабораторных занятий преследуются не только образовательные цели, но и воспитательные. Поэтому при проведении лабораторных занятий уделяется большое внимание учащимся на:

- повышение умственной, познавательной активности;
- аккуратность и точность проведения эксперимента;
- воспитание самосознания;
- развитие зрительного восприятия;
- умение анализировать свою работу;
- развитие мыслительной деятельности.

К сожалению, существующая система обучения учит больше соглашаться, чем думать самому. Одновременное привитие и знаний, и умения мыслить и делать в настоящее время является проблемой, плохо разработанной методически. А на рынке труда, как раз, мал спрос на знания, зато есть огромный спрос на умение мыслить и делать. Для приобретения соответствующих навыков ясно и четко мыслить, критически подходить к существующему, искать новое можно привлекать студентов к творчеству. Интеллектуальный потенциал учащихся в полной мере развивается, если они приобретают знания в ходе самостоятельной деятельности, то есть учатся обрабатывать информацию, добывать знания. Приобретение навыков в самостоятельной творческой работе — высшая ступень обучения. Студент, не усвоивший элементов самостоятельной творческой работы, став специалистом, как правило, не сможет быть творцом на производстве.

Сам процесс обучения, роль преподавателя начинают существенно меняться. Акцент в преподавании всё больше переносится на самостоятельную работу студента. Преподаватель должен научить студентов превращать информацию в знания. Обычно контроль осуществляемой студентами работы проводится в рамках практических занятий, а СРСП предполагает проведение консультаций. Возникает проблема игнорирования недобросовестными студентами установленной в расписании СРСП, имеющей целью повышение уровня подготовленности обучающихся,

имеющих низкий текущий рейтинг. Также возникает проблема нехватки времени для осуществления обратной связи «студент - преподаватель» из-за отсутствия аудиторных занятий для осуществления текущего рейтинга, поэтому СРСП выполняет функции и практических занятий и консультаций. Тем не менее, достоинством кредитной системы является то, что акцент делается на самостоятельную работу студентов, позволяющую активизировать их способность к творческому подходу в выполнении индивидуальных заданий.

Остановимся подробнее на кредитной технологии обучения в высших учебных заведениях стран Центральной Азии.

На сегодняшний день из стран указанного региона лишь Казахстан (2010 г.) подписал Болонскую декларацию, и поэтому в республике структура образования приведена в соответствие с Международной стандартной классификацией образования. В 2002 году внедрена кредитная технология обучения и введена трехуровневая подготовка специалистов: бакалавр – магистр – доктор PhD.

Государственной программой развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг. предусмотрено выполнение обязательных, рекомендательных параметров в рамках Болонского процесса. Прежде всего, расширятся границы академической свободы вузов – в структуре и содержании образовательных программ будет увеличен компонент по выбору: в бакалавриате до 70%, в магистратуре до 80%, в докторантуре до 90 – 95%.

Уже в текущем году расширена академическая свобода вузов в определении содержания учебных программ бакалавриата до 55%, магистратуры – до 70%, докторантуры – до 90% в соответствии с требованиями рынка труда.

В целях развития академической мобильности, как одного из принципов Болонской декларации, студенты будут обучаться за рубежом не менее одного академического периода за весь период обучения, в том числе за счет международной стипендии Президента Республики Казахстан «Болашак» и будет создан Центр Болонского процесса и академической мобильности.

Для этого разработана казахстанская система перезачета кредитов по типу ECTS - европейской системы перевода кредитов. Все дисциплины, освоенные за рубежом, перезачитываются в своем вузе.

31 мая - 1 июня 2011г. на базе Казахского гуманитарно-юридического университета Министерством образования и науки Республики Казахстан был проведен Республиканский обучающий семинар по проблемам кредитной технологии обучения в соответствии с актуализированными Правилами организации учебного процесса по кредитной технологии обучения.

19-20 августа 2011г. на базе Таразского государственного университета им. М.Х. Дулати состоялся Международный семинар по казахстанской модели перезачета кредитов по типу ECTS с участием представителей

Министерства образования и науки Республики Казахстан, Национального центра оценки качества образования, ректоров, проректоров и офис-регистраторов высших учебных заведений, международных экспертов из вузов США, Турции, Польши, России.

Приоритетными направлениями высшего профессионального образования **в Таджикистане** определены в Государственной программе развития образования на 2010–2015 годы:

- разработка и изучение механизма внедрения кредитной системы образования, подведение итогов экспериментального внедрения кредитной системы образования в пилотных учреждениях высшего профессионального образования республики с целью последующего его распространения на другие учреждения высшего профессионального образования;
- подготовка нормативных правовых и методических документов, обеспечивающих переход на многоуровневую систему образования и кредитную технологию обучения;
- внесение соответствующих изменений в Закон Республики Таджикистан «Об образовании», отражающих переход на новую систему образования, демократизацию образования, предоставление большей автономии учреждениям высшего профессионального образования, систему льгот для малообеспеченных, многодетных семей, инвалидов, детей-сирот, создание равных условий для конкуренции между учреждениями высшего профессионального образования;
- интеграция в мировое образовательное пространство, создание механизмов привлечения экономических ресурсов для повышения качества образования, обеспечение баланса государственного, общественного и личных интересов в системе многоуровневого образования, путем приведения содержания и структуры высшего образования в соответствие с параметрами Болонского процесса.

В целях обеспечения равного доступа к получению высшего профессионального образования и отбора наиболее подготовленной молодежи введена новая модель формирования студенческого контингента посредством проведения комплексного или единого национального тестирования.

Заложены основы для перехода системы подготовки кадров на общепринятую в мире бакалавров – магистерскую модель. Вузам предоставлена значительная академическая свобода. Активизировались научные исследования, используемые в обучении, возросла академическая мобильность.

Согласно Национальной программе по подготовке кадров в вузах Узбекистана также была введена двухуровневая система обучения и по всем формальным признакам она достаточно близка Болонским стандартам, в том числе и указанным выше нормам и условиям. Предлагаем сводную таблицу сравнений, характеризующую сходства и точки соприкосновения

национальной и европейской системы организации учебного процесса в вузах.

Признаки соответствия	Европейская кредитная технология обучения	Система вузовского обучения в Узбекистане
Продолжительность обучения по программам бакалавриата	3-4 года	4 года
Продолжительность обучения по программам магистратуры	1- 2 года	2 года
Общий объём учебной работы студентов бакалавриата	240 кредитов или 7200-7400 академических часов	7344 академических часов
Общий объём учебной работы студентов магистратуры	120 кредитов или 3600-3800 академических часов	4200 академических часов (с учетом научно-исследовательской работы магистранта)
Общий объём учебной работы студентов магистратуры	120 кредитов или 3600-3800 академических часов	4200 академических часов (с учетом научно-исследовательской работы магистранта)
Продолжительность учебного года	2 семестра по 16-18 недель каждый или три семестра по 10-14 недель каждый	2 семестра по 18-20 недель каждый
Наличие элементов научно-исследовательской работы студентов	Метод проектов, курсовые работы, магистерская диссертация	Курсовая работа, выпускная квалификационная работа, магистерская диссертация
Наличие элементов практической деятельности	Стажировки на фирмах и предприятиях, летние практики	Квалификационная и педагогическая практика,

студентов в рамках будущей профессиональной деятельности		преддипломная практика
Организационные формы контроля и оценки деятельности вузов.	Аттестация и аккредитация (в основном, осуществляется авторитетными агентствами и ассоциациями аккредитации)	Аттестация и аккредитация (осуществляется полномочным государственным органом)

При кредитной технологии изменяется и характер контроля над усвоением знаний студентов. Его главным назначением становится оценка эффективности активной поисково-познавательной деятельности студента. Этим объясняется применение таких форм контроля, как различного вида тесты, деловые игры, дискуссии, выполнение заданий творческого характера или требующих проведения экспериментальной работы. Процесс активного внедрения новых педагогических технологий и инновационных образовательных методик, усиление роли самостоятельной работы студентов и соответствующий уровень обеспечения учебно-информационными ресурсами, в определенной степени способствуют повышению познавательной активности студентов, что, на наш взгляд, является ещё одним фактором возможности применения кредитной технологии в вузах Узбекистана.

Учитывая тот факт, что в высшем образовании Узбекистана применяется 100- балльная рейтинговая система контроля знаний студентов, есть реальные возможности разработки приемлемой системы внедрения или пересчёта кредитов ECTS. Опираясь на такой подход, можно разработать таблицу пересчёта шкалы оценок не только с общеевропейской кредитной системы ECTS, но и некоторых национальных систем стран Европы.

Таким образом, есть целый ряд объективных факторов, способствующих внедрению совместимых систем зачетных кредитов:

- схема обучения формально сходна и совместима с используемыми во многих странах национальными системами оценки;
- введение новой схемы может происходить поэтапно, без существенных потерь качества обучения;
- возможность использования базовых принципов системы ECTS: кредитов, записи оценок знаний, зачетного перевода и др.;
- совместимость с общеевропейским «Приложением к дипломам» (Diploma Supplement).

Известно, что Туркмения во многих сферах взаимодействия придерживается политики неприсоединения. Мы пытались найти

информацию, касающуюся нашего сообщения, но не обнаружили ее. Тем не менее мы посчитали нужным привести данные об участии республики в различных международных проектах, в том числе и в сфере образования.

В 2003 г. под руководством Каталонского политехнического университета и

Туркменского института народного хозяйства началась реализация Совместного европейского проекта (СЕП) «Подготовка по институциональному строительству». В рамках данного проекта при Туркменском институте народного хозяйства (ТИНХ) создан Туркменский экономический учебный центр (ТЭУЦ) для обучения менеджеров и государственных служащих.

В Туркменистане, как и во многих странах Центральной Азии, растет потребность в непрерывном образовании. Происходит это, в основном, по двум причинам:

преобразования в финансовом секторе (проект реализуется в данном секторе) и уровень высшего образования.

Туркменистан подписал с Европейским союзом Соглашение по правительственным поставкам. Это значит, что финансовый сектор необходимо привести в соответствие с европейской финансовой практикой: ввести применение международных бухгалтерских стандартов, внедрить финансовые разработки и механизмы финансирования международной торговли, а также проведение внешнего и внутреннего аудита. Текущие реформы высшего образования в Туркменистане не повысили уровень стандартов образования, кроме того, рабочая нагрузка и ограниченные ресурсы мешают профессорско-преподавательскому составу соответствовать современным требованиям.

Система высшего образования включает обучение и практику, но не оставляет достаточно времени для изучения последних финансовых преобразований.

После ряда дискуссий по определению основных потребностей обучения в

финансовом секторе были определены 6 основных тем: международные бухгалтерские стандарты, внешний и внутренний аудит, кредитно-денежная и финансово-бюджетная политика, бизнес-менеджмент и финансовая стратегия.

Одногодичный проект в рамках Структурных и дополнительных мероприятий

является продолжением предыдущего проекта и направлен на электронное обучение. Пришло время постепенного внедрения электронного обучения, т.к. в учебном центре установлена локальная компьютерная сеть, подключенная к высокоскоростной линии Виртуальный Шелковый путь, открывающей быстрый доступ к Интернету. Проект состоит из нескольких этапов:

1. На первом этапе европейскими специалистами изучены существующие в Европе

прикладные программы электронного обучения, отражающие различные аспекты применения компьютеров в образовании от смешанного до дистанционного обучения.

Для создания новых курсов отобрано несколько прикладных программ с открытым программным обеспечением, которые могли быть полезными для Туркменистана.

2. С целью изучения прикладных программ и обсуждения интеграционного процесса в аудитории четыре туркменских преподавателя едут в Европу: два

преподавателя с большим опытом работы и два специалиста по компьютерам. Отобраны прикладные программы для Туркменистана.

3. Поездка двух членов Высшего совета по науке и технике при Президенте

Туркменистана к европейским партнерам с целью изучения стратегии интегрирования технологий в образование на уровне университетов и школ.

4. Поездка европейских партнеров в Ашгабад для оказания помощи туркменским преподавателям в подготовке семинаров для их коллег.

5. Приезд руководителя проекта в Ашгабад для подготовки совместно с членами Высшего совета официального документа по внедрению технологий в образование Туркменистана.

6. В Ашхабаде будут организованы семинары:

- во-первых, членами Высшего совета будет организован семинар для ректоров университетов и представителей Министерства образования. Внедрение технологий в образование является не только проблемой преподавателей, но и всех заинтересованных сторон;

- во-вторых, четыре преподавателя, подготовленных в Европе, организуют семинар для всего профессорско-преподавательского состава.

7. Постепенное внедрение электронного обучения будет продолжаться в рамках Совместного европейского проекта.

8. Сотрудничество высших учебных заведений с предприятиями

9. Оценка

Отрицательные стороны проекта заключаются в следующем:

- время занятий туркменских преподавателей английским языком и работы над другими программами ограничено из-за большого объема рабочей нагрузки;

- наличие административных проблем, связанных с выездом из страны туркменских преподавателей.

Положительные стороны:

- очень высокая мотивация профессоров, ректора и участников курса;

- создание эффективно используемого учебного центра;

- создание веб-сайта учебного центра и Туркменского института народного хозяйства;

- сотрудничество между Министерством финансов и Министерством образования.

Проявление общего интереса к мобильности и переводу кредитов является доказательством того, что наши партнеры предпринимают усилия по внедрению и использованию Европейской системы перевода и накопления кредитов (ECTS) в высших учебных заведениях.

Присоединение Кыргызстана к Болонской декларации является обозримо близкой реальностью, поэтому введение кредитной системы в высшей школе, сегодня становится необходимым шагом. За последние годы во многих вузах республики накопился определенный опыт применения кредитов, и это доказывает, что в вузовском сообществе есть «предприниматели», которые вытягивают систему образования Кыргызстана на мировую образовательную арену. Однако хочется отметить, что при этом каждый вуз применяет свои «условности» в установлении кредитов по системам зарубежных партнерских вузов. В частности, по американской схеме кредит-часа построен учебный процесс в АУЦА, в КТУ «Манас» и других совместных кыргызско - турецких учебных заведениях используется адаптированная турецкая система кредитов. В других вузах, как КНУ, МУК, БФЭА, внедряются европейские системы партнерских вузов Франции, Голландии, Италии, а во многих происходит экспансия адаптированной казахско - американской системы кредит - часа. Конечно, в мире много различных кредитных систем, но нам хотелось, чтобы мы понимали друг - друга.

Основные аргументы введения кредитной системы в Кыргызстане, вызваны следующими причинами:

Современная система высшего образования не сильно отличается от плановой советской системы жестким перечнем дисциплин учебного плана, нормированных по времени и последовательности. Студент должен выполнить универсальную программу за фиксированное время в соответствии с требованиями государственного образовательного стандарта. Однако уже сегодня в систему образования проникли такие элементы выборности дисциплин как курсы по выбору, хотя не всегда это выдерживается. Также введение платных форм обучения при разных финансовых возможностях оплаты привело к сокращению нормативных сроков обучения с учетом предыдущего образования (2,5 и 3,5 года), механизмы которого не имеют нормативной основы. Таким образом, факторы, приводящие к необходимости свободно варьировать продолжительность обучения выборностью образования в зависимости от потребностей и возможностей обучающихся, могут рассматриваться как **первая причина** использования кредитной системы.

-Второй важной причиной целесообразности внедрения кредитной системы является расширение студенческой мобильности в зарубежные страны и возможности для изменения образовательной траектории. Система высшего образования Кыргызстана в силу экономических причин и исторических традиций никогда не ставила перед собой такой задачи.

Поэтому введенные государственные образовательные стандарты были призваны решать проблемы переводов с одной специальности на другую, из вуза в вуз, внутри одной страны. Расширение международных связей и выполнение конституционных прав граждан на получение образования по своим потребностям и интересам приводят к необходимости использования кредитной системы.

-Третьей важной причиной введения системы кредитов является ее финансово–регулирующая функция. Оплата за обучение по полученным кредитам (в смысле результатов образования, а не финансовых) позволяет студенту учиться в соответствии со своими финансовыми возможностями, набирая кредиты постепенно, а не в соответствии с жестко установленным графиком. На самом же деле затраты в системе образования, вопреки элементарной логике, определяются в силу исторического наследия по числу студентов, а не по реальным затратам времени и материально-технических ресурсов, связанных с организацией процесса обучения. Переход на кредитную систему был бы вполне естественным при осуществлении перехода к новой системе финансирования вузов. Это так же позволило бы эффективно использовать бюджетные средства, выделяемые на обучение государством, и обеспечить прозрачный учет контрактных средств, оплачиваемых родителями.

Как видно, в высшей школе Кыргызстана имеется много проблем, приводящих к необходимости использования кредитной системы, а определенные внешние обстоятельства, которые ускоряют этот процесс, являются стимулирующим толчком для вузов.

Желание участвовать в Болонском процессе подталкивает на безоговорочное принятие системы ECTS как системы, сближающей различные модели кредитных систем и обеспечивающей признание национальной системы.

В Кыргызской Республике на уровне Правительства в 2011 году принято решение о переходе к двухуровневой системе высшего профессионального образования с 2011-2012 учебного года. Постановлением правительства Кыргызской Республики от 23 августа 2011 года № 496 были утверждены перечни направлений подготовки бакалавров, магистров и специалистов, а также макеты государственных образовательных стандартов по данным направлениям подготовки. Переход к двухуровневой структуре высшего профессионального образования и новые государственные образовательные стандарты, внедрение кредитной технологии обучения будут способствовать расширению возможностей по мобильности студентов внутри Кыргызстана. Студенты получают реальную возможность участвовать в формировании своей программы обучения.

Таким образом, на сегодняшний день Казахстан (2010 г.), подписав Болонскую декларацию взял на себя обязательство следовать основным принципам этой декларации.

В большинстве вузов Кыргызстана организовано обучение по европейской кредитной технологии обучения. Этому способствовало

известное Постановление правительства КР № 496 от 23 августа 2011г. об установлении двухуровневого обучения в вузах.

В Таджикистане и Узбекистане приходят к пониманию необходимости расширения международного сотрудничества, особенно такого важного аспекта интернационализации, как программы академической мобильности, кредитной технологии обучения и других принципов Болонского соглашения. Одной из основных задач является всестороннее изучение мирового опыта по использованию кредитных систем, анализ их положительных и негативных сторон в целях создания системы зачетных единиц, наиболее приближенных к национальным особенностям и потребностям.

Туркмения, объявившая политику нейтралитета и неприсоединения проявляет определенный интерес к различным международным проектам, в том числе и в сфере образования.

Түйін

Мақалада кредиттік технологиямен оқытудың ерекшеліктерін ашып көрсетеді. Білім алушылардың өзіндік жұмыстарының басты маңызға ие екендігі айтылған. Ортазия елдердің жоғары оқу орындарындағы кредиттік технологиямен білім берудің ұтымды жақтары келтірілген.

Summary

In this report, especially given the loan program. So the process of learning, the role of the teacher begin to change significantly, the emphasis in teaching is increasingly transferred to the independent work of the student. Details the credit technology courses in higher education in Central Asia.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агеева Т. И. Некоторые проблемы внедрения компьютерных технологий. НТИ. Сер 1. – 1992. – Вып. 5. – С. 20-25.
4. Байденко В. И. Болонский процесс: проблемы, опыт, решения. Изд. 2 = е, исправ. и доп. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 111 с.
5. Наркозиев А. К. Проектирование образовательно-профессиональных программ в вузе. – Бишкек: Илим, 2009.
6. Мажидов И. У. Перспективы развития двухуровневой системы высшего образования в Узбекистане. – Ташкент, 2004.
7. Монахов В. М. Проектирование и внедрение новых технологий обучения Советская педагогика. – 1990. - № 7. – С. 17-23.
8. Кредитные технологии в высшем образовании. – Автор и составитель проф. И. И. Ганчеренок. – Минск РИВШ БГУ, 2003.

ҚАЗАҚ ЖЕРІНДЕГІ ҒҰЛАМАЛАРДЫҢ ТӘЛІМ-ТӘРБИЕЛІК ИДЕЯЛАРЫ

Г.А. Кайбулдаева – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент.

Аңдатпа. Қазақ педагогикасы – шығыстық педагогикадағы, рухани жағынан жетілген адам болу рухын қастерлеу мен зерделеу дәстүрін жалғастыра отырып, қазақ халқының сан ғасырлар бойы тәлім-тәрбиеге қатысты жинақтаған інжу-маржандарын әлем жұртшылығына танытып, әлемдік педагогиканың қатарынан орын алуына күш салуымыз елдігіміздің басты белгісі, Қазақ ғұламаларының тәлім-тәрбиелік мәселелерінің маңызы жайлы.

Түйін сөздер - қазақ ғұламаларының тәлім-тәрбиесі.

Қазақстан Республикасы егеменді ел болғалы ғылым, мәдениет салаларында жасалып жатқан шаралардың барлығы жастарға жалпы адамзаттық және жеке ұлттық игіліктер негізінде тәрбие мен білім беру ісін неғұрлым жоғары деңгейге көтеруге ықпал етуде. Бүгінгі таңда қоғамдық өмірді демократияландыру және ізгілендіру жағдайында ұлттық ерекшелігімізді айқындайтын рухани мәдениетімізді жетілдіру қажеттілігі туындап отыр. Отаршылдық езгісі әсер еткен ұлттық менталитетімізді қалпына келтіріп, нығайту және өркениетті елдер қауымдастығы қатарынан орын алу – ұлттық мемлекетімізді қалыптастырудағы басты алғышарттардың бірі. Бұл мәселелер Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында, Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында, «Мәдени мұра» бағдарламасында басты назарға алынған.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру жүйесінің басым міндеттері ретінде ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, азаматтық пен патриотизмге, өз Отаны - Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, халық дәстүрлерін қастерлеуге тәрбиелеу, отандық және әлемдік мәдениеттің жетістіктеріне баулу, қазақ халқы мен республиканың басқа да халықтарының тарихын, әдет-ғұрпы мен дәстүрлерін зерделеу атап көрсетілген.

Мемлекетімізде ұлттық маңызы бар бірқатар бағдарламалар болса, соның бірегейі «Мәдени мұра» бағдарламасы болып табылады. Ұлт тарихын түгендеу, ұлт руханиятын қайта түлету мақсатында жасалынған бұл бағдарлама ұзақ мерзімге бағытталған кешенді, жүйелі іс-шаралардың мазмұнын құрайды. Бағдарлама елдің рухани және білім беру саласын дамыту, мәдени мұрасының сақталуын және тиімді пайдаланылуын

камтамасыз ету мақсатын көздейді. Бұл мақсаттың тиімді шешімін табуда әлемдік ғылыми ой-сананың, ұлттық мәдениет пен өнердің таңдаулы жетістіктерінің негізінде гуманитарлық білім берудің мемлекеттік тілдегі толыққанды қорын жасау міндеті қойылып отыр [1].

«Мәдени мұра» бағдарламасына қатысты алқалы жиында Елбасы Н.Ә.Назарбаев көшпенділердің әлемдік тарихтағы роліне тоқталып, қазақ жерінің Еуразия Кеңістігінің мәдени мәйегі, рухани түп қазығы болғанын айта отырып: «Қазақстанды Ұлы Дала өркениетінің қара шаңырағы ретінде халықаралық деңгейде танытып, қалыптастыруымыз керек», – деді. Сондықтан халқымыздың өткен тарихындағы озық педагогикалық идеяларды ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар тұрғысынан қарап, бүгінгі ұрпақты жан-жақты дамыған тұлға ретінде қалыптастыруға пайдалану керектігі айқын. Біз ең алдымен, өзіміздің тарихымызды нақты айқындап алуымыз қажет, бұл - әрбір ғылымның саласына қатысты мәселе. Еліміз тәуелсіздік алғанға дейінгі саяси жүйеде қазақ ұлтының өткен тарихы, оның барлық кезеңдері мен іргелі мәселелері бұрмалауға ұшырағаны құпия емес. Кеңес дәуірі кезінде қазақ педагогикасы жабық тақырып болғаны анық. Ол кезде Қазақстандағы педагогикалық ойлардың қалыптасуы мен дамуы бойынша барлық ғылыми-зерттеу мен білім беру саласында әл-Фараби, Шоқан, Ыбырай, Абай туралы ғана сөз болды. Ғылымдағы түрлі тұжырымдамаларды қалыптастыруға тікелей ықпалы болған бұл идеологиялық ұстанымның салдары қазақ ұлтының тарихи танымынан анық байқалды: ұлт өзін өркениеттік құндылықтар жаратқан субъект ретінде сезінуден қалды, оның көңіліне өзінің этностық болмысына қатысты күдікті ойлар ұя сала бастады. Ал мемлекетіміздің тәуелсіздік алуының арқасында қазақ қоғамында мүлдем жаңа жағдай қалыптасты. Оны біз «жаңа рухани ахуал» немесе «жаңа рухани күй» деп атаған болар едік. Тұжырымдап айтқанда, заман талабына сай кезекті сапалы өзгерістерге мұқтаж ұлт өз өткенін қайта қорытуға ден қойды [2].

Қазақ халқының сан ғасырлық тарихын академик философ Әбдімәлік Нысанбаев атап өткеніндей, түркілік кезеңнен бөліп қарастыруға болмайды. Сондықтан ата тегіміз болып келетін түркі халықтарының ділі мен дінін, дүниетанымы мен әлемді философиялық тұрғыдан игеру тәжірибесін қазіргі дамуымызда, өркениеттік жолында және ел тәуелсіздігін нығайту тұрғысында толық ескеруіміз керек. Рухани өмірдің бедерсізденуін еңсеру мен қазақ халқының өзіндік санасын жаңғырту міндеттері әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар, әсіресе педагогика ғылымы саласында Шығыс, оның ішінде түркі өркениетінің ерекшеліктері мен тарихи тамырларын дүниежүзілік мәдениетпен салыстыра отырып, кешенді түрде зерттеулер жүргізу қажеттігін туындатып отыр. Шығыстың бай педагогикалық және тәлім-тәрбиелік ой-санасы, оның ішінде қазақ халқының педагогикалық дүниетанымы халық шығармашылығы мен ұлы ойшылдардың тәлім-тәрбиелік идеяларынан құралады. Адам мен дүниенің арақатынасын, адамның өзін-өзі тануын, сөйтіп өзін басқаға танытуын, тұлғаның өмірдегі орны мен ролін әлеуметтік және этикалық тұрғыдан жан-жақты зерделеуге

айрықша мән беру қазақ педагогикасының ерекше сипаты болып табылады. Бұл тұрғыдан келгенде, қазақ педагогикасы – шығыстық педагогикадағы, ең алдымен, толық, рухани жағынан жетілген адам болу рухын қастерлеу мен зерделеу дәстүрін жалғастыра отырып, оны өзіндік мазмұнмен байытқан педагогика болып табылады. Қазақ педагогика ғылымының шоқжұлдыздары әл-Фараби, Ж.Баласағұни, М.Қашқариден басталып, олардың бай мұрасы педагогика ғылымындағы ұлттық тарихымыздың бастау көздері болып табылатындығын өркениетті ел болуға аяқ басқан қазіргі кезде батыл айтатын уақыт жетті. Қазақ халқының сан ғасырлар бойы тәлім-тәрбиеге қатысты жинақтаған інжу-маржандарын әлем жұртшылығына танытып, әлемдік педагогиканың қатарынан орын алуына күш салуымыз елдігіміздің басты белгісі екендігін назарда ұстанған жөн деп білеміз.

Күні бүгінге дейін педагогиканың философиядан бөлініп шығуы мен оның ғылыми жүйеге енуі чехтың ұлы педагогы Я.А.Коменский есімімен байланысты болып келгендігі белгілі. Дегенмен де, тарих қойнауына үңіліп карасақ, мыңжылдық тарихы бар әл-Фарабидің, Ж.Баласағұнидің, М.Қашқаридің еңбектерінде қазіргі педагогика ғылымының негізгі мәселелері қарастырылып, оның ғылыми-әдіснамалық негіздері тұжырымдалғанын анық көруге болады. Сондықтан ұлы ойшылдарымыздың еңбектерінің педагогикалық мәнін ашып көрсете отырып, олардың қазіргі қазақ педагогика ғылымының өзінің зерттеу пәні бар ғылыми білімнің арнайы саласы ретінде қалыптасуының алғашқы көзі болғанын әдіснамалық тұрғыдан айқындау және оны бүгінгі ұрпақ тәрбиесінде қолдану бойынша нақты ғылыми тұжырымдалған ұсыныстарды жасау қажет.

Тәуелсіз Қазақстандағы жаһандану үдерісі әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар алдына түбегейлі реформалау міндетін қойып отыр. Әлемдік өркениетке ену жағдайында түбірлі әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістердің негізінде ұлттық мәдениет пен руханиятты жаңғыртудың мүмкіндіктерін толық жүзеге асыру қажеттілігі туындап, педагогика ғылымын әрбір халықтың ұлттық ерекшелігіне сай жетілдіру мәселесін қарастыру көзделуде.

Кеңес дәуірінде педагогика ғылымы шектен шыққан идеологиялану нәтижесінде үлкен дағдарысқа ұшырағанын жоққа шығаруға болмайды. Педагогиканың идеологиямен етене теңестіріліп, түгелінен мемлекеттік бола түсуі әлеуметтік шындықтың нақты қайшылықтарын сыни және объективті түрде талдау мүмкіндігін шектеді. Педагогика ғылымының тұжырымдамаларын қоғамдық өмірдің ағымын өзгертуге болатын әлеуметтік технология ретінде қолдану бұрынғы кеңес заманындағы педагогикалық білімнің тиісті деңгейде дами алмауына себепші болды.

Педагогика ғылымы саласындағы дағдарыстың себебі болатын тағы бір құбылыс рухани мәдениеттің бедерсізденуі болып табылады. Бұл үрдістер қазақ халқының ұлттық дүниетанымының өзіндік қайнар көздері мен түп-тамырларын елемеуге әкеліп соқтырды. Педагогикалық ілімдер тәрбиенің абстрактылы, қайшылықсыз үлгілері ретінде қарастырылды. Мұндай жағдайлар ресми мәдениеттің идеологияланған кеңістігінде ғана қалыптасуы

мүмкін еді. Ал нақты өмірде, әсіресе қазақ халқының бай рухани әлемімен және ұлттық психологиясымен түйіскенде бұл теориялар әр түрлі қайшылыққа толы қорытындылар жасайтыны айғақталды. Сырт көзге дұрыс болып көрінетін абстрактылы қағидаттар халықтың тіршілік әлемінен, тәрбие ортасынан оқшау тұрғандықтан, өзінің дүниетанымдық маңыздылығы мен әлеуметтік құндылығын жоғалта бастады.

Педагогикалық теорияның мемлекеттік идеологияның ықпалында болуы, ұлттық рухани мәдениеттің ерекшеліктерін елемеушілігі отандық педагогикалық ілімнің әлемдік педагогикалық бірлестіктен оқшаулануына алып келді. Әлемдік педагогикалық мектептердің негізгі бағыттарымен идеялық текетірестік жағдайында болу өзара тиімді дүниетанымдық және әдіснамалық үнқатысуды жүргізу мүмкіндігін шектей түскен болатын. Біздің педагогиканың томаға-тұйықтығы тәрбие мен білім беру мәселелерінің практикалық шешімін іздеуде догматизм мен әдіснамалық әлсіздікке әкеліп соқтырды. Екінші жағынан, педагогика ғылымындағы осындай қайшылықтардың тамырлары әлеуметтік жаттану үдерістерімен астасады. Бұл адамның меншіктен жаттануы, өзінің ұлттық тарихы мен халықтық педагогикасынан жаттануы, тіпті адамның өз мәнін, тарихы мен мәдениетін, тілі мен дінін жатсынуы болып табылады. Соның салдарынан адамдар әлеуметтік үдерістердің қарапайым құралы мен объектісіне айналды. Сондықтан қазіргі тәуелсіз Қазақстан жағдайында халқымыздың рухани ахуалына сәйкес педагогика ғылымы өз мазмұнын әлеуметтік жаттануды еңсеру жолдары мен ерекшеліктерін анықтауға бағыттауы тиіс. Мұның өзі біздің ұлттық болмысымызға сай қазақ педагогикасының әдіснамасын жасауды қажет етеді. Қазақ педагогика ғылымы әлемдік педагогика тұрғысынан қазақтың ұлттық рухы, менталитеті мен тәрбие ерекшеліктерінің қалыптасуы мен даму тарихын тұжырымдай отырып, өз бойында әлемдік мәдениеттің жетістіктерін жинақтап, жалпыадамзаттық тәрбие тәжірибесін танытатын ғылым болуы тиіс.

Педагогика ғылымының әдіснамасы философия заңдылықтарына сүйенетіні белгілі. Философиялық ғылымдар педагогикаға тәрбиенің мағынасы мен мақсатын анықтауға, адамзат болмысы мен ойлауының жалпы заңдылықтарының әрекетін дұрыс түсінуге көмектеседі, ғылым мен қоғамда болып жатқан өзгерістер туралы шұғыл ақпарат бере отырып, тәрбиенің бағытын нақтылауға жәрдемдеседі. Философия табиғат пен қоғам дамуының жалпы заңдарын, түбегейлі мәселелерін зерттейді, өмір шындығын танып білу жөніндегі көзқарастың негізгі жүйесі болып табылады, адамды күшті идеялық сенімге, айқын түсіне білушілікке тәрбиелейді. Педагогика материалистік диалектиканың қарама-қарсылықтардың бірлігі мен күресі, сан өзгерістерінің сапа өзгерістеріне ауысуы және терістеуді терістеу сияқты негізгі заңдарын тәрбие, білім беру және оқыту процестерінде шығармашылықпен пайдалануды көздейді.

Қорыта келе Қазақстанда қазақ философиясының әдіснамасы мәселесі еліміз тәуелсіздік алғаннан бері ең көкейкесті мәселе ретінде көтеріліп, бүгінгі таңда Ж.Алтаев, Ә.Нысанбаев, Ғ.Есім сияқты көрнекті тұлғалар бұл

мәселенің түйінін шешу үшін қыруар еңбек еткенін айтқан абзал. Қазақ философиясы туралы осы ғасырдың басында академик Ә.Нысанбаев былай деген еді: «Қазақ философиясы? Осыдан бірнеше жыл бұрын ғана бұл термин ойдан алынған болып көрінуші еді. Барлығымыз классикалық неміс философиясының идеялары мен маркстік принциптерді дамытқан «диалектиканың қазақстандық мектебін» білдік және құрмет тұттық. Норма мен үлгі ретінде ғылым тәріздес, жүйелі «философиялық хаттың» батыстық түрі мойындалды, оның басында үздік шебер Гегель тұрды. Қазақстан даласындағы Гегель мен Маркс – міне, кеңес дәуіріндегі философия тарихындағы философиялық парадокстар осындай болды. Әрине, дәуір тағдырын көп жағдайда анықтаған неміс ойшылдарын дала халқы түсіне де, қабылдай да алушы еді, бірақ олардың өз дауыстары, өз үндері болды. Міне, бүгін бұл дауыс, бұл үн естілетін уақыт жетті. Қазақстанда бүгін ең көкейкесті философиялық тақырып көшпелі өркениеттің дүниетанымдық сан-салалығы мен философиялық ой түйіндеуінің шығыстық ерекшеліктерін және ғылымның шығыстық әдіснамасын тұтас тұжырымдамалық тұрғыдан саналы түрде ой елегінен өткізу болып табылады».

Қазақ философиясының қалыптасуын докторлық диссертация көлемінде зерттеген белгілі философ ғалым Ж.Алтаевтың «Бұрын «Қазақ әдебиеті», «Қазақ тарихы» деген ұғымдарды білсек, енді «Қазақ философиясы» деген ұғымның біздің санамызға кіре бастауының теориялық, практикалық маңызы зор» деп айтқанындай, педагогика ғылымында да бетбұрыс жасап, егемендік алғанымыздың он жетінші жылында «Қазақ педагогикасы» ұғымын батыл енгізетін уақыт жетті. Әрбір халық «өз тарихын, философиясын білмейінше және оған белгілі бір көзқараста болмайынша ешқандай мәдениеттің дамуы мүмкін емес» - деген болатын Л.Н.Гумилев [3]. Қазақ педагогикасы ғылымының қалыптасуы мен дамуын зерттеу болашақтағы ұлан-ғайыр ізденістердің бастамасы болуға тиіс.

Резюме

Казахская педагогика продолжает традиции восточной педагогики, касающиеся исследования и почитания духовно развитого человека, при этом на протяжении веков опыт, накопленный народом в области воспитания, представлен всему миру, поэтому особое значение для нас имеет представление разработок в области воспитания казахских ученых, позволяющих занять достойное место в мировой педагогической науке.

Резюме

The Kazakh pedagogics continues traditions of east pedagogics, concerning researches and reverence of spiritually developed person, thus during centuries the experience which has been saved up by people in the field of education, is presented to all world, therefore to the person value for us has an idea development in the field of education of the Kazakh scientists, allowing to take worthy seat in a world pedagogical science.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Инновациялық педагогикалық технологиялар негізінде бастауыш сынып мұғалімдерінің даярлығын жетілдірудің теориялық моделі // Жалпы және кәсіби педагогиканың өзекті мәселелері: халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. - 2-бөлім. – Қарағанды. ҚарМУ баспасы, 2005. - Б.57-60.
2. Омарбеков Е.Е. Ақпараттық телекоммуникациялық оқыту технологияларын пайдалану ерекшеліктері // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. - 2005. - №4. - Б.182-189.
3. Сарбасова Қ., Омарбекова А.И. Математика пәнінен ашық сабақтар. - Зияткерлік меншік объектісін мемлекеттік тіркеу куәлігі.-2005. - №322, Б.18-19

ӘОЖ 378.14(574)

БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУДЕ ХАЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Г. А. Кайбулдаева - педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент.

Аңдатпа. Бастауыш білім беру сатысы оқушыларын қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрі негізінде тәрбиелеудің үш компонентті өлшемдерін, көрсеткіштері мен деңгейлерін анықтау, халық дәстүрлерін тәрбие құралы ретінде пайдалану бүгінгі күннің аса маңызды мәселесі.

Түйін сөздер- бастауыш білім беруде ұлттық тәрбие.

Республикамыздың ертеңгі қажетін өтейтін, елін, жерін сүйетін, отаншыл, адамгершілігі мол, білімді, парасатты, ана тілін, туған жерін қастерлей білетін азамат өсіруде ұстанатын басты құралымыз бағзы заманнан бері ұрпақ тәрбиесінің алтын діңгегіне айналған халық дәстүрлері, халық ауыз әдебиеті, ақын-жазушыларымыздың таңдаулы туындылары болуын міндеттейді. Сондықтан бастауыш білім беру сатысынан бастап оқушыларды халық дәстүрлерін қастерлеуге баулу бүгінгі күннің аса маңызды мәселесіне айналып отыр.

Қай заманда болмасын адамзат баласының алдында тұратын ұлы мақсат-мұраттарының ең бастысы – өзінің өмірін, тәжірибесін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Себебі ұрпақ тәрбиесі келешегін берік ететін басты фактор болып саналады.

Бүгінгі күні де бала тәрбиесі айырықша мәнге ие. ХХІ ғасырдағы тасқындаған толассыз ақпараттар, қоғамдағы күрделі өзгерістер аясында өмір сүріп жатқан жас ұрпақты тәрбиелеудің күрмеуі қиын күрделі мәселелері жеткілікті. Ғаламдану өріс алған қазіргі заманның тәрбие жүйесіне ұлттық тәрбиені дарыту одан да өзекті болып отыр. Осы тұрғыдан алғанда, қазақ

халқының ғасырлар бойы жинақтап, уақыт тезінен өткен тәрбие тәжірибесінің ауқымды бір саласын ұлттық дәстүрлер жүйесі құрайды.

Ғылыми зерттеулерді талдау барысында дәстүрге әр қырынан анықтама берілгендігін байқадық. Мәселен, «Қазақ кеңес энциклопедиясында»: «Дәстүр дегеніміз ұрпақтан-ұрпаққа көшетін тарихи қалыптасқан әлеуметтік нормалар мен принциптер. Дәстүр – қоғамдық ұйымдармен халықтың мінез-құлқы мен іс-әрекеттерінің рухани негізі» делінсе, философиялық сөздікте: «дәстүр (traditio– жапсыру, жалғастыру) – тарих барысында қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып отыратын әдет-ғұрыптар, салт-сана, қоғамдық тәртіп, заң, мұрат пен игілік, мінез-құлық қалыптары және т.б. қоғамда, ұлтта немесе жекелеген әлеуметтік топтарда ұзақ уақыт бойы сақталатын әлеуметтік-мәдени мұра элементтері» – деп тұжырымдалады [1].

Ал «Педагогика және психология» қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігінде: “Дәстүр – тарихи тұрғыда қалыптасқан және ұрпақтан ұрпаққа беріліп отыратын қарекет пен мінез-құлық нысандары, сондай-ақ оларға ілесіп астасқан ғұрыптар, қағидалар, құндылықтар, түсініктер жатады. Дәстүрлер өзінің қоғамдық маңыздылығын және тұлғалық пайдалылығын талай рет дәлелдеген қарекет нысандарының негізінде қалыптасады. Белгілі бір қауымның дамуының әлеуметтік жағдаяты өзгеруіне орай дәстүрлер ыдырауы, басқадай болып өзгеруі не алмасуы мүмкін. Дәстүр адамдардың өмірлік қарекетін реттеудің маңызды факторы болып қызмет етіп, тәрбие негізі болып табылады”, – делінген.

Философ ғалым Н.Сәрсенбаев: «Әдет-ғұрып, дәстүр және қоғамдық өмір» атты еңбегінде: «Дәстүрге әдет-ғұрыптың өткен қоғамнан қалған озық түрлері мен тұрмыстық формалары, ырым-жоралары, рәсімдер жиынтығы кіреді, қоғамда және белгілі бір ұжымдық ортада қалыптасқан дәстүр өзінің өмір сүру заңдылығына толық ие болғаннан кейін сол ұжымдық ортада, қоғамда жалғасын табады да, тұрақты орын алады. Сондай-ақ, дәстүр көпшілік қауымға ортақ мәдениетті түрде қолданыс табатын әдет-ғұрыптың жинақталған түрлері мен рәсімдерін де қамтиды», – деген ойды білдіреді..

Ғалым Р.К.Төлеубекова: «Халықтық педагогика мұрасының бірі – дәстүр. Дәстүр – адамдардың рухани тұлғасынан бөлінбейтін құбылыс. Дәстүр қоғамдық сананың барлық формаларынан орын алады. (Олар: саясатта, қоғамдық өмірдегі дәстүрде, халықтар арасындағы ынтымақтастықта, теңдікте, бостандықта, өзара көмек дәстүрінде, қарым-қатынас дәстүрінде, ғылыми дәстүрде, оқу-білім ғылымындағы дәстүрде, отбасы-жанұялық дәстүрінде, еңбек дәстүрінде)», – десе, Ә.Садуақасов өзінің зерттеу жұмысында халық дәстүрлерін тұрмыстық дәстүрлер, кәсіптік дәстүрлер, мерекелік дәстүрлер, бала қуанышы дәстүрлері, құдандалық дәстүрлер, жерлеу дәстүрлері, әскери-ұландық дәстүрлері, мәдени дәстүрлер, діни дәстүрлер, жана дәстүрлер деп жіктеген [2].

Бұл ғылыми зерттеу жұмыстарының мазмұнында халық мұрасын зерттеу, ұлттық өзіндік ерекшелікті сақтау, ұмыт бола бастаған дәстүрлерді, тарихи әділдікті, мәдениетті, тіл мен дінді қалпына келтіріп, олардағы педагогикалық жағынан барлық прогресшіл нәрсені анықтау және солардың

негізінде ғылыми мазмұндағы ұсыныстарды талдап, ендіру жүзеге асырылған.

Жоғарыда аталған ғалымдардың дәстүрлерге берген анықтамаларын мақұлдай отырып, біз солардың қатарына халық дәстүрлерінің бастаулары ретінде жеті ата шежіресі және қазақ дастарқаны дәстүрлерін енгіземіз. Өйткені ұлттық тәрбие қағидасы бойынша әрбір ұрпақ ең кемінде жеті атасына дейінгі ата тегін білуі міндетті. Егер жеті атасына дейін ата тегін, тарихын білмейтін ұрпақ болса, оны «Жеті атасын білмейтін жетесіз» деп халық кінәлайды, айыптайды. «Шыншыл, әділетті, иманды болу – сонау арғы ата-бабамыздан бері қалыптасып келе жатқан дәстүріміз» дейді де, халық сол игі дәстүрді бұзған ұрпаққа айып тартқызады. «Ат тұяғын тай басар» деп, кейінгі ұрпақтың ата салтын бұзбауын талап етеді, әулеттік тағылымдар ата дәстүріне айналып, санаға сіңіп, салтқа тірек болады. Сол себепті де шәкірттерге бастауыш білім беру сатысынан бастап-ақ жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлерінен білім мен тәрбие берудің мәні зор. Олар әсіресе, «Қазақ тілі», «Ана тілі» пәндерін оқу барысында туыстық атаулармен танысып, солардың мағынасын түсінеді. Оқушылардың сол түсініктерін тірек ете отырып, жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлерін танытудың толық мүмкіндігі бар деп түйіндейміз [3].

Сонымен, біз қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлерінің жас ұрпақты тәрбиелеудегі атқаратын тәрбиелік мүмкіндіктерінің мол екендігіне көз жеткіземіз. Алайда әр халықтың ұлттық тарихи дәстүрі оның азаматтық білім берудегі мәдениеті мен диалектикалық білімі мектептің оқу-тәрбие үдерісіне тікелей байланысты. Сондықтан біз зерттеуімізде ғылыми-теориялық негіздерге сүйене отырып, қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлері арқылы бастауыш білім беру сатысы оқушыларын тәрбиелеу моделін жасап, онда өз тұғырнамалық идеямызды ұсындық.

Бастауыш мектептің маңызы мен қызметі оның үздіксіз білім беру жүйесіндегі басқа буындармен тек сабақтас болуымен ғана емес, ең алдымен, оқушы тұлғасының қалыптасуы мен дамуы қуатты жүретін ерекше буын екендігімен анықталады. Сондықтан зерттеу проблемамызға байланысты мәселелердің бүгінгі күндегі көрінісін анықтау мақсатында бастауыш мектептің білім мазмұнына қатысты мемлекеттік құжаттарға (стандарт, тұжырымдама, бағдарлама, оқулық) жасаған талдау және мектеп мұғалімдерімен жүргізілген әңгімелесулер, сабаққа, сабақтан тыс ұйымдастырылып жүрген іс-шаралар қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлерінің тәрбие құралы ретінде пайдаланылмайтынын көрсетеді.

Бүгінгі таңдағы бастауыш сыныптарда ұлттық тәрбие беру үдерісіне жасалған талдау бізге қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлері арқылы оқушыларды тәрбиелеудің теориялық моделін жасаудың қажеттілігін айқын көрсетті. Мұнда біз Б.А. Глинскийдің, Б.С.Грязновтың, Е.Д.Дыдинаның модельдеу әдісіне берген түсініктемелерін басшылыққа алып, қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлері арқылы

бастауыш білім беру сатысы оқушыларын тәрбиелеудің моделін жасауда пайдаландық.

Қорыта келе моделімізді құру үшін төмендегідей қоғамдық талаптар ескерілді:

1. Қоғамның қазіргі даму кезеңінде болып жатқан саяси-экономикалық, мәдени-әлеуметтік және т.б. өзгерістердің, ұрпақ тәрбиесіндегі бетбұрыстардың білім және тәрбие беру жүйесінің ісін жаңа сатыға көтеру қажеттілігіне көңіл бөлу;

2. Қазіргі мектептің оқу-тәрбие үдерісінде қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлерін тәрбие құралы ретінде пайдалану арқылы оқушыны дара тұлға ретінде тәрбиелеп, олардың бірегей дүниетанымын, адамгершілік көзқарасын қалыптастыруды жүзеге асыру, халқының әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін білуге үйрету, ұлттық мақтаныш сезімін ояту қажеттілігі;

3. Өркениетті қоғамға сай білімді, іскер, шығармашыл, өз еркімен жауапты шешім қабылдай алатын, оның салдарларын болжай білетін, ынтымақтастыққа икемді, жан-жақты белсенді, елінің тағдырына, салт-дәстүрлеріне, әдет-ғұрпына үлкен жауапкершілікпен қарайтын дара тұлғаны тәрбиелеу.

Сондықтан біз бастауыш білім беру сатысы оқушыларын қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрі негізінде тәрбиелеуде жоғарыда аталған қоғам талаптарын ескере отырып, тәрбиелеудің үш компонентін бөліп алдық: эмоционалды-мотивациялық, мазмұндық, іс-әрекеттік. Сонымен қатар осы компоненттердің өлшемдерін, көрсеткіштері мен деңгейлерін анықтадық:

Көрсетілген өлшемдер, көрсеткіштер мен деңгейлер бастауыш сынып оқушыларының қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлері арқылы тәрбиелілігін қалыптастырудың нәтижесін анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу жұмысымыздың мақсатына сәйкес осы көрсеткіштер мен өлшемдер негізінде педагогикалық шарттар анықталды.

Мотивациялық-мақсаттылық шарттар – мұғалім әрекеттерінің алғашқы тәрбиеге әсер ететін жағдайлары, жағдаяттары және өзара қатынас жолдарын алдын-ала білуі мен оқушылар бойында қалыптасатын сапаны дұрыс таңдауы және нәтижесін көрсетуінде. Сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларының бойында тәрбиелік қасиеттерді (рухани-адамгершілік, толеранттылық, борыштылық, ұлттық сана және т.б.) қалыптастыруға жағдай туғызуында. Қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлері арқылы тәрбие беру мақсатына жету үшін тәрбие үдерісінің оқушы тұлғасына бағытталуы, бастауыш мектеп ерекшелігіне сәйкестендірілуі және мақсаттың айқындылығы мен нақтылығын, дәлдігін ұстану қажет. Кез-келген оқушы тәрбиені оған қатысты сәйкес мотивациясы болса ғана қабылдайды яғни, тәрбиенің негізі – оған қажет мотивацияны қалыптастыру.

Оқушыларды қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлері арқылы тәрбиелеудің *интеллектуалды-эмоциялық шарты* – мұғалімнің оқушылардың ұлттық негізде қалыптасқан өзара қатынасын бірлесіп

орындалатын іс-әрекет нормаларына сай, олардың мінез-құлықтарындағы кемшіліктерді жоюға бағыттауы. Бұл оқушылар өздерінің құрбы-құрдастарымен қарым-қатынасында бірін-бірі қорғау, бірінің-бірі көңіл-күйін түсіне білу, әрбір іс-әрекетіне шыдамдылық көрсету, өзара ынтымақтастықпен келісімге келу ерекшеліктерімен сипатталады. Интеллектуалдық құрамына салт-дәстүрлердегі әрекет тәсілдерін меңгеру, толықтыру, дәлелдеу, деректік ақпараттардан ережелер шығару, бірігіп жұмыс істеуге дағдылану жатады.

Оқушыларды қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлері арқылы тәрбиелеудің *тұлғалық шарты* – тәрбиенің оқушы тұлғасына (қолдау, қорғау, сенім көрсету, құрметтеу) бағыттылығы мен жас ерекшелігін ескеріп, оның дамуы мен әлеуметтік қалыптасуына жағдай туғызуға бағытталған педагогикалық әрекеттің басшылыққа алынуы. Бұл жағдайда оқушылардың тәрбиелілігі педагогикалық көмек өлшемімен, қамқорлылығымен, көңіл бөлуімен, оның дамуына оңтайлы жағдай туғызуды қамтамасыз ету үшін жасалатын жағдаймен ерекшеленеді. Тәрбиенің нәтижелі болуында әр оқушыны қайталанбас тұлға ретінде қабылдап, оның ұлттық өзгеше қасиеттерін дамытудың мәні зор.

Оқушыларды қазақ халқының жеті ата шежіресі мен дастарқан дәстүрлері арқылы тәрбиелеудің *танымдық-шығармашылық шарты* – оқушы өміріндегі ерік-жігерінің, өзін-өзі бақылау дағдысының болуында. Ол оның белсенділігінде, сөз бен іс бірлігінде, өмірдің қиын тұстарында өз тұжырымына адал қалуында көрініс табады. Мұнда қазақ халқының салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы туралы материалдарды қолдануға мүмкіндік туындайды. Оларды пікірталас жүргізе білуге, дәлелдеуге, көзқарастарын баяндауға төселдіруге болады [4].

Резюме

Определение трехкомпонентных измерений, показателей и уровней воспитания учащихся начальных классов на основе родословной семи предков и традиций гостеприимства казахского народа, использование народных традиций как средство воспитания является одним из актуальных вопросов современности.

Summary

Educational value of national traditions in an elementary education
Definition of three-componental measurements, parameters and levels of education of pupils of initial classes on the basis of a family tree of seven ancestors and traditions of hospitality of Kazakh people, use of national traditions as means education is one of pressing questions of the present.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 Қазақ дастарқаны – тәрбие құралы // Вестник АГУ им.Абая.Серия педагогические науки. –Алматы.- 2002. -№3. –Б. 47-49.
- 2 Дәстүр – ұлттық тәрбиенің өзегі // Вестник АГУ им.Абая.Серия педагогические науки. –Алматы. - 2004.-№2 -15-18-б.

3 Болашақ мұғалімдерді даярлауда әдеп мәселелерінің алатын орны // Вестник КазНПУ им.Абая. Серия педагогические науки.- Алматы. - 2006.-№1 –Б 28-29.

4 Адами мінез-құлықтық сапаларды қалыптастыруда құранның тәрбиелік рөлі. 12-жылдық білім беруге көшу жағдайында болашақ мұғалімдерді дайындау мәселелері. Халықаралық конфер.материалдары. –Алматы. - 2006. –Б. 58-61.

УДК 75/76

МОМДОН ЖАСАЛГАН ФИГУРАЛАР ЖАНА «МАНАС» ААЛАМЫНА МЕЙКИНДИКТҮҮ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮ

Б. К. Сыдыков -И. Арабаев атындағы КМУнун Көркөммаданият жана билим берүү факультети, ИЗО жана дизайнкафедрасынын доценти

Аннотация. Статъяда момдон жасалган эстеликтердин белгилүү музейлери бул- Тюссо айымдын музейи Англияда жана экинчиси Питер шаарында, бул музей бир нече жылдардан бери КМШ мамлекеттеринин чегинде көргөзмөлөрдү уюштуруп келет. Бул көргөзмөнү эң узун моюн жана манжалар,эң чоң кулак жана бут, эгиз чоң адамдар жана эгиз – лиллипуттар, циклоп адам, жана ошону менен бирге бул коллекцияны төрт буттуу аял, штопор – адам, бир тууган карышкырлар, жираф кыз толуктап турат.Дагы бир өзгөчөлүк бул жердеги персонаждар тарыхта жашап өткөн чыныгы адамдар, алар өзгөчөлөнүп турганы менен ушул эстеликтерге айланышкан.Ал эми азыркы күндүн дүйнөлүк жылдыздары да мына ушундай эстеликтерге айланышкан, алар менен сүрөткө түшсөң чыныгы өзү жаныңда тургандай элес калтырат.

Түйүндүү сөздөр: персонаждар, көркөм сүрөт, тарбиялоо.

Маң, маң, маң баскан
Чуудалары чаң баскан
Төөлөрдү тарттым сүрөткө
«Манас» эпосунан

Көркөм сүрөт искусствосу аркылуу жогорку билимдүү мугалимдерди тарбиялоого өзгөчө методдор окутуу, тагыраак айтканда жогорку педагогикалык окуу жайларынын студенттерин скульптура сабагында мейкиндикте ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү педагогикалык процесстеги абдан актуалдуу иштердин бири. Азыркы мезгилде көркөм сүрөт өнөрүнүн билим системасындагы жаңылануу Кыргызстанда профессионалдык художник-педагогдору даярдоо процессинде көптөгөй маселелердин жаратууда. Мурдагы системадагы башкы максат-мектептин мугалимдерин, окутуучуларды, адистерин гана даярдоо-менен чектелбестен, өнүккөн чыгармачыл педагог инсанды калыптандуруу, студенттерди руханий интеллектуалдык жактан өнүктүрүү бүгүнкү доордун эң башкы талаптарынын бири.

Бул маселени чечүүдө, аны педагогикалык илимдин теориялык тармагы катары негиздөөдө болочок художник педагогдорду профессионалдык жактан адис катары даярдоо жана тарбиялоо дагы зор мааниге ээ. Бул макалада болочок художник педагогдорду профессионалдык жактан адис катары даярдоо жана тарбиялоо процессинде жогорку денгелде мейкиндиктүү ой жүгүртүүнү калыптандыруу өнүккөн чыгармачыл педагог инсанды калыптандыруунун, студенттерди руханий интеллектуалдык жактан өнүктүрүүнүн бир өбөлгөсү катары каралат. Биздин бул изилдөөбүз педагогикалык ЖОЖ студенттеринин скульптура сабагында мейкиндикте ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү маселесине, анын ичинде момдон (материал) фигуралар жасоо, манасчылардын фигура-кейиптерин жасоо аркылуу руханий чыгармачылыкка багыттоого арналды.

Көркөм чыгарма каражаттарын жыйындысы искусство бул түрү байыркы заманда эле пайда болгон. Бакшылар момдон жаныбарлардын, канаттуулардын, адамдардын келбетин жасап аркыл диний ырым – жырымдарда пайдаланып келген. Кийинчерээк май боёктун көркөм чеберлери боёк жасоо үчүн момду пайдаланышкан. Азыркы заманда бул техниканын аталышы –энкаустика деп аталат. Гректер менен римдиктер энкаустика техникасын дубалга тартылган сүрөттөрдө, айкелдерде пайдаланган. Тюссо айым момдон жасалган адамдардын түркүн келбетин жаратып бир нече шаарларга чыккандан кийин, искусствонун бул түрү даназалу болгондугу

жалпыга маалым болгон.

Момдон жасалган эстеликтердин белгилүү музейлери бул- Тюссо айымдын музейи Англияда жана экинчиси Питер шаарында, бул музей бир нече жылдардан бери КМШ мамлекеттеринин чегинде көргөзмөлөрдү уюштуруп келет. Бул көргөзмөнү эң узун моюн жана манжалар, эң чоң кулак жана бут, эгиз чоң адамдар жана эгиз – лиллипуттар, циклоп адам, жана ошону менен бирге бул коллекцияны төрт буттуу аял, штопор – адам, бир тууган карышкырлар, жираф кыз толуктап турат. Дагы бир өзгөчөлүк бул жердеги персонаждар тарыхта жашап өткөн чыныгы адамдар, алар өзгөчөлөнүп турганы менен ушул эстеликтерге айланышкан. Ал эми азыркы күндүн дүйнөлүк жылдыздары да мына ушундай эстеликтерге айланышкан, алар менен сүрөткө түшсөң чыныгы өзү жаныңда тургандай элес калтырат.

Момдон замандын жетишкендиктеринен калышпай жаңы чыккан мультфильмдердин да персонаждары жасалган. Мисалы, «Шрек».

Момдон адамдын келбетин жасоо процесси авторлордун эмгектеринде ар түрдү болгону менен жалпысынан бирдей окшош болот. Айкелчи алдын ала сүрөткө түшчү адамдын сөлөкөттүн, фото сүрөттөр, тарыхый маалыматтан топтоп эскизин жасайт. Андан кийин адамдын сөлөкөтүнүн чыныгы бою, өлчөмү алынап такталат, жана кошумча ченемдер алынып. Болгон соң гипс калыбы (формасына), **адамдын башы**, колдору момдон куюлуп жасалат.

Андан кийин **чачын**, көкүлүн ошол замандын маданиятына, модасына туура келгендей жасап чыгат. Адамдын башында 50000 тал чач болот, анан ошолордун баары кылдаттык менен чапталат. Бул убакытта адамдын чачынын өңү, түсү ошол моделдеги адамдын башындагы чачына окшош болуш керек.

Гридер макияжды коюп жан киргизет. Момдон жасалган адамдын сөлөкөтү даяр болгон соң, **кийиндирүү процесси** башталат. Азыркы заманда момдон жасалган адамдын сөлөкөтү музейде эле экспонат эмес, сатып алышат. Момдон жасалган сөлөкөтөр интерьерди кооз көрсөтөт (тойканаларды, театрларды, банктарды, офистерди ж.б) ошол эле сөлөкөт - күзөтчү уктап, үргүлөп кеткен убагында меймандарды кубандырып сүйүндүрөт.

Илим менен техниканын өсүп өнүгүп жаткан учурунда да, момдон жасалган эстелик, сөлөкөт өз алдынча уникалдуу, өтө сейрек кездешүүчү чыгарма болуп эсептелет. Реалдуу чындыктын баардык белгилеринен өтүп терең жана толук типтү көрсөтөт.

Бүткүл дүйнө жүзүндө белгилү, көрүнүктүү адамдардын момдон жасалган сөлөкөтөрү бар.

Момдон адамдын сөлөкөтүн жасоо өтө татал иш, бирок момдон адамдын сөлөкөтүн жасоо үчүн бел байласаңыз баардык материалдарды жана аспаптарды табышыңыз керек.

1. жеткиликтүү көлөмдө чопо алып, негизги моделди иштеп чыгуунуз керек (адамдын фото сүрөтүн реалдуу өлчөмдөрдү, майда- чүйдө деталдарын ж.б).

2. Моделден гипс менен калыбын алып момдон 5 мм ден кем эмес калыңдыкта куюп алуу керек.

3. Бир нече сааттан кийин мом катат, калыптан алып кырып тазалоо процесси жүргүзүлөт.

4. Аспаптарды пайдалана билүү, керексиз нерселерин алып тазалоо, тегиздөө, боёктор менен иштөө.

5. Түстүү момдон жана май боёктордон негизги скульптураны жасоо.

6. Керектүү кийим - кечелерин кийиндирүү.

Таластагы «Манас» ордо этнографиялык музейинде залкар манасчыларыбыз Саякбай Каралаев менен Сагынбай Орозбаковдун манас айтып отурган момдон жасалган фигуралары жандуу дал өзүндүй жасалгандыктан көрүүчүлөр жакын барып, айткан эпизоддорун көз алдыга элестетип, «Манас» ааламына мейкиндиктүү ой жүгүртөт жана жакын барып колу, бутун кармалап да көрө алышат. Ошол эле учурда жөн эле көрүп тим болбостон, алардын сакал, муруттарын, манжаларын сындырып алгандар да болот андыктан тосмо коюуга туура келди. Бул улуу «Манас» эпосуна аяр мамиле кылып, улуу манасчылардын элесине таазим кылып жана баалуулуктарды сактоо иретиндегикөрүлгөн бирден-бир иш чара.

Музейдеги улуу манасчылардын элеси аркылуу Манас баатырды жана ал жашаган доорду толук көрүп, сезип жана ошол мейкиндиктин ичинде турган чоң аалам, Манас ааламы менен таанышып, Манас мейкиндигине ой жүгүртүүгө аргасыз болот. Эгер кыргыз жаштары Манас эпосун окуган болсо тез эле айкөл Манас атабыздын мейкиндигине сүңгүп кирсе болот.

Момдон жасалган Манасчылар натурада биздин доордун адамдары болсо, музейде баары бир доордо Манас атабыздын доорунда жашап биз менен аралашып жүргөндөй. Биз Манасты манасчылар аркылуу алардын айткан үнүнөн, тембринен жана жамгырдай төгүп айткан сөздөрүнөн билебиз. Мына ушул манасчылар кандайча жасалган?

Момдон адамдын фигураларын жасоо үчүн алдын ала даярдыктар жүргүзүлөт. Мүмкүчүлүгүнө жараша 250 дөн ашуун өлчөөлөр алынып жүздөгөн ар кыл ракурста түшкөн фото сүрөттөрдү даярдоо зарыл. Айрыкча белгилүү адамдын көкүрөк ченемдерин алуу жагымсыз. Кийин жолукканда ыңгайсыз абалда калбоо үчүн белгилүү айкелчилер керектүү бул өлчөмдөрдү алдын-ала иш жаңы гана башталганда өлчөп алышат. Так өлчөмдөрдү алууга мүмкүчүлүк болбосо айкелчиге фото сүрөттөр менен гана иштөөгө туура келет. Дененин скульптурасын жасоо жана даярдык көрүү-өтө татаал, жана көп убакты талап кылат. Алгач эскиз жасап, момдон жасала турган фигуранын турушун туура тандап алуу керек. Кийин ар кыл материалдан адамдын каркасы жасалат. Буттарынын турган ордун туура аныктап, жыгач же темирден таянычтарын жакшылап бекиткенден кийин колдорун жумшак алюмин зымдар менен жасоо керек. Бир иштин жүрүү процесси, бир аптага жакын убакытты талап кылат. Арматурага сетка таштап, байлагандан кийин үстүнө ылай чаптап, моделдин үлгүсү жасалат. Кургап, муздагандан кийин 2% кичирейип калат. Ошондуктан, ылайдан жасап жатканда баардык көрүнүшүнөн бир аз чоңураак жасоо керек. Момдон куюш үчүн ылай үлгүсүнөн гипстен калыбы алынат. Фото сүрөттөрдү, өлчөп алган

өлчөмдөрдү пайдаланып айкелчи ылайдан баштын үлгүсүн жасайт. Жогоруда айтылгандай эле баштын калыбын гипстен көп бөлүктүү калыбы алынып, момдон куюлат. Ылайдан жасалган үлгүсүнөн калып алгандан кийин, үлгүсүнүн экинчи кереги тийбейт. Фигураны жасоо үчүн жана аны боёдогу аарынын тазартылган мому пайдаланылат, ал эми калыбы жылуу суу менен сугарылып тоорсугандан кийин натуралдык өңгө (түскө) окшогон 74% эритилген момду калыптарга атайын куйгуч менен куят. 50-60 мүнөттөн кийин көп ката электе калыптан чыгарып алуу керек. Муздак абада жарылып кетпес үчүн кездемелерге ороп, муздаганга чейин кармайт. Кийин калыптардын бириктирилген жерлерин тазалап ашыкча жерлерин кылдыктык менен алып ташталат. Башы менен денеси өз, өзүнчө калыптарда куюлат.

Момдон жасалган фигуранын портретинин үлгүсү толук жасалып, мимикалары, көз караштары, бетиндеги ар бир бырышы натуршиктин өңүнө окшош жасалып боёктору (гримдери) жасалып бүтсө чач тарач ишке киришет.

Чач тарач, гример.

Адамдын башында 40-50 миң тал чач бар. Чач өскөн баш терисине түсү туура келгендей натуралдык чачтарды, сакал, муруттарды бирден-экиден төмөндөн жогору карай төбөсүнө чейин, атайын электр ийнелер аркылуу жабыштырып чыгабыз. Ооба бул өтө чеберчиликти талап кылган татаал жумуш.

Адамдын көркү кайда, чач болбосо,
Сулуунун көркү кайда, каш болбосо.

Атактуу адамдарды чачынан алыстан эле таанып билсе болот.

Маселен кыргыз искусствосунун көрүнүктүү өкүлдөрү жана дүйнөлүк блгилүү инсандар:

Түгөлбай Сыдыкбеков
Чынгыз Айтматов
Сталбек Бактыгулов
А. Пушкин
В. Гоголь
К. Маркс

таралган, буралган, тармалданган, өңү, түсү өздөрүнө гана таандык чач жасалгасы бар, ошонусу менен ар бир жеке инсандык образы түзүлөт.

Ал эми кашка баш адамдардын баш көлөмүндө өзгөчөлүктөр болот.

Мисалы: В. И. Ленин

М. Горбачев
А. Акаев
Ж. Камчиев

Сакал муруттуулардан: Чапаев, Будённый, Сталин, Чокморов.

Кийим жасалгалары.

Ал эми кийим кечелерин бычмачылар, модельер - стилистер байыркы замандагы ич кийим, тыш кийимдерден бери жасап бере алышат. Ал эми

белгилүү искусство жана аскер кызматкерлеринин кийген кийимдери ушул күнгө чейин, ошол мезгилдегидей музейлерде сакталып турат.

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о культуре студентов являющиеся неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности.

Summary.

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. С. Орозбаков. Манас эпосу том №4
2. В. Н Соколов, Лепка фигуры. М.,1962
3. Г. А. Принцева. Памятники русской культуры времени. М. В. Ломоносова. Л.,1961
4. М. Д. Либман. Донателло. М.,1962
5. О. Мануйлова. Страницы воспоминаний.Ф.,1980
6. О. В. Яхон. Советская скульптура. М.,1973
7. Ж. Сыдыгалиев. Кыргыз искусствосунун өнүгүш багыттары Б.,2004

УДК 37.012

ХУДОЖЕСТВЕННО – ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ ИСКУССТВА

А. М. Муратова - КГУ им. И. Арабаева, Институт педагогики,старший преподаватель кафедры технологии дошкольного образования г. Бишкек, Кыргызская Республика

Аннотация. В статье рассматриваются понятия «художественно-эстетическое воспитание студентов», которые формируют и отражают систему ценностей. Художественно-эстетическое воспитание студентов с видами искусство, т.е. музыка и изобразительное искусство. В режиме реального времени общество столкнулось с проблемой духовно-нравственного и профессионального самоопределения личности. Главное внимание в современном художественно-образовательном пространстве сосредоточено на проблеме эстетического воспитания, художественного образования, возрождения традиций культуры народов и разных видов декоративно-прикладного искусства. Ежегодно в нашей стране происходят экономические и политические изменения. На их фоне выдвигаются новые требования к образованию и воспитанию подрастающего поколения, направленные на формирование всесторонне развитой, духовно-богатой личности.

Ключевые слова: художественно - эстетическое воспитание, культура, искусство, ИЗО и музыка.

Современному обществу нужна творческая, талантливая, активная личность, умеющая соответствовать нынешним условиям и вкусам жизни, способная к постоянному развитию и совершенствованию для достижения целей, понимающая высокую ценность образования и обучения. Поэтому для становления творчески-мыслящей личности особую значимость имеют: тяга к новому, интенсивное углубление знаний в своей области интересов, творческий потенциал, способность в решении задач и проблем, готовность к творческой и конкурентной деятельности. Данные качества необходимо формировать в процессе художественного образования и эстетического воспитания студентов.

Художественно-эстетическое воспитание в системе образования формирует художественную культуру студентов, развивает их художественно-творческие способности. Художественно-эстетическое воспитание осуществляется через художественно-образную деятельность и педагогически регулируемую совокупность действий: предметно-творческих, интеллектуальных, художественно-образных и игровых.

Центром внимания во всех учебных заведениях, является необходимость реализации гуманизации образования, где особую роль приобретает художественное образование и эстетическое воспитание личности. Художественное образование включает в себя **основные компетенций** и стремится всемерно раскрыть творческий потенциал человека. Эстетическое воспитание формирует человека всеми эстетически значимыми предметами и явлениями, но приоритетным является искусство как самое мощное средство.

Процесс художественно-эстетического воспитания в вузе строится на основе создания его социально-культурного воспитательного пространства и выявления его «резонансных зон».

Обществу важно знать, какой выбор сделает личность, прокладывая свой жизненный путь. Ведь значимым в создании пути к духовной культуре личности является интерес к жизни, красоте, творчеству, к природе, окружающим людям и самому себе — это стоит выделить как главная цель, достичь которой можно с помощью системы эстетического воспитания.

Система художественно - эстетического воспитания включает в себя пробуждение и развитие чувства прекрасного, возвышенного, таким образом человек познает мир и выражает свое отношение ко всему окружающему. Центром в системе художественно - эстетического воспитания является музыка, театр, живопись, дизайн, архитектура, киноиндустрия, и другие виды художественного творчества. **Искусство обладает** большим потенциалом для того, чтобы воспитать высоконравственного, образованного, разносторонне развитого современного человека.

По мнению таких авторов как Платонов К. К. и Крысько В. Г. художественно - эстетическое воспитание представляет собой процесс

формирования **«творческой личности, способной жить и творить по законам красоты» и «эстетического вкуса».**

В свою очередь Коджаспирова Г. М. и Коджаспиров А. Ю. в содержание понятия «эстетическое воспитание» вкладывают «целенаправленное взаимодействие учащегося и педагога, для выработки в подрастающем поколении способности понимать, ценить, создавать прекрасное в жизни и искусстве и активно участвовать в творчестве». Исходя из этого, художественно - эстетическое воспитание включает в себя развитие эстетического восприятия, эстетических чувств, формирование творчески активной личности со своими идеалами и взглядами.

С учетом тенденций развития страны и поставленных задач, целевой компонент художественно- эстетического воспитания включает в себя воспитание личности, умеющей мобилизоваться, адекватно оценивать жизненные ситуации, имеющие нравственные и гражданские приоритеты в современном обществе.

Задачи художественно - эстетического воспитания: развитие эстетических чувств, вкуса, интереса, развитие эстетического отношения к культуре и искусству, формирование толерантности, чувства ответственности, потребности в здоровом образе жизни.

В содержательный компонент закладывается создание личности, которая наладит отношения с коллективом и с окружающей средой, находя жизненные предпочтения и преодолевая неудачи и разочарования. **Методы, средства и формы** очень разнообразны и зависят от объема и качества информации, организации и деятельности. Важную роль играет уровень подготовки, мастерство и способности преподавателя.

Студент получает информацию из разных средств — теле и интернет среда, учебное пространство и коллектив, предметный мир, природные явления, литературные произведения. Чтобы помочь студенту разобраться во всем этом огромном разнообразии эстетической культуры, педагогу необходимо узнать интересы и приоритеты самого студента и направить его на познание того пути, который ему ближе и понятней. Использовать при этом наиболее **эффективные формы и компоненты** художественно - эстетического воспитания студентов: **научность, целостность, систематичность, последовательность, практичность, продуктивность, вариативность и организация.** Педагогу важно помнить что студент — это нынешнее поколение, будущее страны, культуры и искусства. То что будет заложено сейчас, будет уверено и смело идти дальше с ними в жизнь и в систему общественных отношений, вбирая самое лучшее, перспективное, инновационное, сохраняя традиции и культуру.

Работу по художественно-эстетическому воспитанию студентов необходимо рассматривать как одно из приоритетных направлений деятельности вузов, что может привести к повышению ценности высшего художественного образования, профессионального уровня специалистов и увеличению количества выпускников, работающих по специальности.

Художественно-эстетическое воспитание может успешно осуществляться, если в его основе лежит художественное обучение. Основу художественного обучения составляют общие законы и принципы художественного воспитания, сложившиеся в различных видах искусства (музыка, театр, литература, декоративно – прикладное искусство, ИЗО, кино, архитектура и др.) традиционные методы практической художественной педагогики. Однако в настоящее время не удалось создать более или менее адекватные модели деятельности по развитию художественно-эстетического воспитания студентов, предполагающие взаимосвязь между методологиями художественного обучения и художественно-эстетическим воспитанием.

Эстетическое воспитание способствует формированию всесторонне развитой личности, нравственному и интеллектуальному самосовершенствованию личности студента. В процессе формирования эстетического отношения к действительности у студентов развивается эстетическое сознание, которое позволяет судить о степени эстетической культуры человека.

Эстетическая культура служит показателем уровня эстетического развития и воспитания студента. По своей сущности человек призван творить красоту и реализовать себя через эстетическую культуру. Под эстетической культурой личности следует понимать определенный уровень потенциала, насыщенности и целенаправленности эмоционально-чувственным переживанием и духовным наслаждением, радостью человека от всех видов его жизнедеятельности

На занятиях дисциплин художественно-эстетического цикла необходимо применение известных в педагогике дидактических принципов, качественно влияющих на динамику роста художественно-творческих способностей студентов и включающих комплекс образовательно-**инновационных технологий, обеспечивающих реализацию следующих условий:**

- высокое профессиональное мастерство педагога;
- создание проблемно-поисковых ситуаций и творческих заданий, направленных на развитие эстетических характеристик личности и художественно-педагогического мастерства студентов;
- создание творческой атмосферы в процессе научно-исследовательской и художественно-творческой деятельности и, как следствие, создание потребностей у студентов к научно-исследовательской и художественно-творческой деятельности;
- оптимальная мотивация студентов к формированию мировоззренческих позиций, ценностных ориентаций;
- организация и проведение конкурсной выставочной деятельности студентов.

Наиболее эффективным средством нравственно-этического и художественно – эстетического становления личности в процессе художественного образования студентов вузе является систематическое ознакомление молодого поколения с творческим наследием выдающихся

музыкантов и художников, мастеров прикладного искусства, богатыми наследиями кыргызского народного и профессионального музыкального искусства республики Кыргызстан и других народов.

Особую актуальность приобретает внимание к национальным традициям в культуре и искусстве, использование их в процессе художественно - эстетического воспитания.

Говоря о национальных традициях в культуре и искусстве, важно рассмотреть само понятие «культура» — это исторически развивающаяся, многослойная, многоголосая система созданных человеком материальных и духовных ценностей, социальных норм и способов их распространения и потребления, а также процесс самореализации и самораскрытия творческого потенциала личности и общества в различных сферах жизни». Культура неразрывна с историей. Каждая эпоха оставляла свой отпечаток в искусстве мировой культуры, образуя процесс исторической преемственности, сочетания традиций и новаторства. Итогом является огромное разнообразие теорий, образов, идеалов, которыми обладает культура и выступает в качестве системы ценностей, вбирая в себя все самое необходимое для общества.

Наиболее доступный вид искусств в художественно-эстетическом воспитании студентов является музыка и ИЗО.

Художественно-эстетическое воспитание является частью системы **музыкального образования**. Оно связано с получением необходимого для каждого культурного человека знаний об истории развития человеческого общества, о различных видах искусств, в частности музыки, — т.е. о художественно-эстетических ценностях. Это воспитание призвано обеспечить развитие максимально творческой личности, стремящейся к самосовершенствованию, саморазвитию, умеющей использовать и ценить духовные и материальные богатства общества, а на основе этого – развивать и продвигать искусство нового времени.

Музыка, обладая большой художественной силой, является эффективным средством художественно-эстетического воспитания личности в условиях современного мира. Мы живём в мире технологий – число прорывов в науке растёт прогрессивно. Настолько быстро, что порой сложно за ними успевать. Принципиально меняется и содержание современной академической музыки, поскольку меняется поле информации, круг интересов и принцип мышления у современных композиторов. Спокойная и мелодичная, энергичная и тревожная, музыка отображает волнения души и характер человека. Каждый для себя определяет, какая музыка ему нравится, а что вызывает отрицательные эмоции. В образовательном процессе музыкальные пристрастия могут формироваться с самого начала, а иногда увлечение той или иной музыкой может меняться на протяжении всей жизни. Ведь все зависит не только от личных ощущений обучающихся, но и от окружения, которое мощно воздействует на отношение к музыке или моду на определенные музыкальные стили, тенденции, коллективы.

В вузах процесс художественно-эстетического воспитания эффективно осуществляется средствами **музыкальной деятельности**. Музыкальная деятельность студентов непосредственно опирается на анализ эстетической сущности каждого изучаемого произведения. Успешное его постижение основывается на диалогическом отношении студента с музыкальным произведением при работе с преподавателем.

В художественно-эстетическом воспитании осуществляется процесс формирования студентов образного мышления, способности воспринимать, чувствовать, любить, оценивать музыкальное искусство, наслаждаться им и создавать художественные ценности в качестве юного композитора, музыканта-исполнителя или грамотного слушателя и это в свою очередь развивает логическое и творческое мышление студентов.

Художественное образование и эстетическое воспитание являются важными компонентами активизации творческих способностей учащихся, базирующимися на развитии интереса к общечеловеческим культурным **художественным традициям**, освоении мирового и отечественного творческого наследия художников. Изучение художественной культуры Кыргызстана, в частности, национальных особенностей профессионального изобразительного искусства республики, необходимо рассматривать в качестве эффективного средства воспитания молодого поколения в духе интернационализма, уважения к обычаям, художественным традициям различных народов и народностей. Успешное освоение объектов отечественного и мирового художественного наследия, несомненно, способствует формированию творческого мышления личности, эмоционально-эстетическому освоению явлений действительности, развитию собственно творческих способностей, обеспечивающих практическое воспроизведение в самостоятельном творчестве национального колорита, самобытных художественных образов, а главное - формированию нравственно-эстетических и художественно – эстетических качеств студентов.

Обобщая вышеизложенное, можно прийти к выводу, что художественно-педагогическое образование и эстетическое воспитание студентов средствами музыки и изобразительного искусства, художественной культуры **будет наиболее эффективным, если:**

- всесторонне изучить и использовать творческое наследие мастеров изобразительного, декоративно прикладного искусства и других объектов художественной культуры в художественно - эстетическом воспитании студентов;

- использовать в образовательно-воспитательном процессе основные виды и жанры профессионального и народного музыкального искусства, изобразительного искусства, многообразие объектов художественной культуры республики;

- раскрывать художественно-эстетическую значимость произведений музыкального и изобразительного искусства и объектов художественной культуры как средства эстетического воспитания студентов;

- используя образовательно-инновационные технологии, внедрить в учебно-воспитательный процесс дифференцированные формы и методы художественного образования и эстетического воспитания молодёжи средствами музыкального и

изобразительного искусства и художественной культуры республики Кыргызстан и других народов.

В заключении отмечу, что художественно - эстетическое воспитание студентов это сложный педагогический процесс, где идет четкое взаимодействие студента и педагога, в основе которого лежит деятельность на личный, деятельный и творческий компонент эстетической культуры.

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о культуре межнационального общения студентов являющееся неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности.

Summary.

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Балакина Т. И. Мировая художественная культура.— М.: Издательский центр АЗ, 1997. — 256с.
2. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь: учебное пособие для студентов высш. и сред.пед. учеб. заведений — 2-е изд. — М.: Академия, 2005. — 176с.
3. Крысько В. Г. Психология и педагогика: курс лекций. — М.: Омега-Л, 2004. — 336с.
4. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий:. — М.: «Высшая школа», 1984. — 174с.

УДК 371.036

ЖОЖДО ЖАНА ОРТО МЕКТЕПТЕРДЕ КӨРКӨМ ӨНӨР САБАГЫН ӨТҮҮДӨГҮ КЕМЧИЛДИКТЕРДИ ЖОЮУ

Л. А. Амираева - И.Арабаев атындагы КМУнун Көркөм маданият жана билим берүү факультети, ИЗО жана дизайн кафедрасынын доценти, Бишкек шаары (Кыргызстан)

Аннотация. Бул макала ЖОЖдо жана орто мектептерде көркөм өнөр сабагын өтүүдөгү кемчилдиктерди жоюу багыттарына багытталган. Ушул адистиктеги кадрларды даярдоодо белгиленген критерийлер ишке аша турган болсо, жаш муундарды эстетикалык жактан тарбиялоодо, чоң өбөлгө түзөөр эле.

Көркөм өнөрчүлүк боюнча билим жана тарбия берүүнүн аймактык (республикалык, аймактык ж.б.) системасынын негизи окуу жайларынын тобу болуп саналат. Анын биринчи тобуна тогуз жылдык жана орто мектептер, атайын орто окуу жайлары жана балдар бакчалары кирет. Аларда элдик өнөрчүлүк ишканаларында иштөөнүн алгачкы даярдыктары калыптанат. Экинчи топко жогорку окуу жайлардын көркөм сүрөт жана чийүү факультеттерин, сүрөт окуу жайларынын педагогикалык бөлүмдөрүн кошууга болот. Алар болсо жогоруда биз айтып өткөн биринчи топтогу

окуучулар чече турган милдеттер үчүн педагогдор менен тарбиячылар кадрларын даярдап чыгарат.

Түйүндүү сөздөр: өнөр, мектеп, эстетика, педагог, окуу, система, божомолдоо.

Арийне, бардык системанын натыйжа бериши аларды уюштуруу жана божомолдоо канчалык илимий жактан максаттуу чечилгенине жараша болот.

Биз “уюштуруу” деп окуу системасы менен өнөрчүлүк системасынын аймактардагы бирдиктүү аракеттерин камсыз кылуучу иш чараларды айтып жатабыз. Эгерде жөнөкөйлөтүп айта турган болсок, анда педагогикалык окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрү көркөм өнөрчүлүктүн борборунда жайгашкан биринчи топко бөлүнүүгө тийиш дегендик.

Ал эми “божомолдоо” дегенибиз билим жана тарбия берүү системасынын максаттарын, негизги багыттарын окутуунун принциптерин анын программаларын, окуу пландарын жана усулдарын аныктоо болуп саналат.

Элдик көркөм өнөрчүлүктүн кадрларын калыптандыруунун үч жагы бар. Алардын биринчиси – жасалга колдонмо санааттын ар кандай түрү боюнча сүрөтчүлөрдү, өзгөчөлөнгөн, жогорку көркөмдүктөгү чыгармаларды түзүүгө, башкача айтканда долбоорлорду, үлгүлөрдү, эскиздерди иштеп чыгууга жөндөмдүү чыгармачыл адамдарды даярдоо. Акырындык менен өсүп жатса да мындай чеберлерге болгон талап анчейин эмес. Андай адистерди сүрөтчүлөрдүн жогорку жана атайын орто окуу жайлары даярдашат.

Маселенин экинчи жагы- үлгүлөр жана эскиздер боюнча чакан жана орточо сериялардагы көркөм буюмдарды жасоочу аткаруучу-чеберлерди мастерлерди даярдоо. Мындай сүрөтчүлөр ар бир көркөм өнөрканада талап кылынат.

Колдонмо өнөрдүн сүрөтчүлөрүн даярдоо чебер- аткаруучуларды даярдоодон түп – тамырынан бери айырмаланууга тийиш. Азыркы мезгилде аларды негизинен жогорку өнөр окуу жайларынын алдындагы курстарда даярдашат. Анын үстүнө металлды иштетүү сыяктуу көркөм колдонмо санааттын айрым түрлөрү гана пайдаланылат. Мурдагы СССРдин айрым көркөм өнөр тармактарында усталарды даярдоо ошол ишканалардын чеберлеринин өздөрүнүн күчү менен жүзөгө ашырылчу. (Маселен, мындай иштер баштата эле Кубачи, Палех, Хохлама айылдарындагы ири өнөрканаларда бизде “Кыял” элдик брикмесинде жүргүзүлүп келген). Бул маселелерди түздөн- түз чакан жана кичи ишканаларда аткаруу татаалыраак. Айрыкча шырдак, ала кийиз, килем токуучулук, көчөт түшүрүлгөн чийлерди даярдоо сыяктуу сейрек өнөр көптөгөн кыйынчылыктарды түзө тургандыгы анык.

Өздүк кадрларды даярдоо курстарынын программасы окуучулар жана мектепти бүтүрүүчүлөр тарабынан оңой эле өздөштүрүлө тургандыгын практика көрсөтүп жатат. Алар болгону курста окуганга алгачкы даярдыктан өтүүгө тийиш.

Жогору жакта белгилеп кеткенибиздей жогорку өнөрчүлүк окуу жайлары өнөрканалардын кадрдык маселелерин чече алышпайт. Анын бирден бир багыты – орто билим берүү системасына адистик жалгоо менен эле бирге жергиликтүү көркөм өнөр ишканаларына чебер-аткаруучуларды даярдоо болуп саналат. Мына ушуга байланыштуу маселенин үчүнчү жагы келип чыгат. Бул элге билим берүү мекемелери үчүн көркөм өнөрчүлүгү боюнча педагогдорду окутуу.

Албетте, мектеп окуучуларына адистик багыт берүүнүн эң мыкты илеси ар кандай кесиптик боюнча эмгекке тартуу экендиги талашсыз. Бирок да андайда биринчиден адистик багыт берүү менен кесипке окутуунун чек арасы кайсы жерде экендигин аныктоо кыйын, экинчиден, маселен, сайма саюу, токуу, нар түшүрүү сыяктуу өнөрлөр талап кылган билгичтик жана тажрыйба көптөгөн кесиптерге тиешеси бар.

Тилекке каршы, көркөм чыгармачылыктын сүрөт жана декоративдик түрлөрүнө шыктын жана кесиптик жетилүүнүн курагы жетишсиз изилденгендигин айта кетүү керек. Ошондой болсо да ар түрдүү маалыматтардан улам уландар менен кыздардын 16-18 жаш курагында эле көркөм өнөргө тиешелүү даярдыктары боло тургандыгы анык, буга орто мектептердеги тажрыйбалар күбө.

Көркөм өнөр жай ишканалары жайгашкан жерлерде окуучуларды **көркөм өнөр кесибине ээ кылуу олуттуу маселени чечүүнүн өбөлгөсү.** Андай өбөлгөлөргө төмөндөгүлөр кирет:

- жалпыга билим берүүчү орто мектептерди педагог- сүрөтчүлөр (мастерлер) менен камсыз кылуу. Мында ал кадрлар сан жагынан жетиштүү жана туруктуу болуулары зарыл;

- балдарга берилүүчү колдонмо санаат сабагынын кесиптик жана педагогикалык деңгээлин камсыз кылуу;

- маданий – тарыхый жана эл чарбачылык жагынан алганда да, элге билим берүү системасы да, окуу жайлары тарабынан педагог – сүрөтчүлөрдү даярдоо да жасалга – колдонмолук санааттын жергиликтүү бардык негизги түрлөрүн өз кучагына алуу;

- элге билим берүү мекемелеринин (мектептердин, балдар бакчаларынын ж.б.) тармактарын кеңейтүү менен ийгиликтүү иштерин камсыз кылуу үчүн балдарды жана өспүрүмдөрдү көркөм өнөрчүлүк буюмдарын даярдоого үйрөтүүнүн уюштуруучулук, илимий – усулдук маселелерин чечүү; айрыкча, элге билим берүү мекемелеринин бардык түрлөрүнүн бирдиктүү иштерин пайдалануу; андай мекемелерди аймакка билгичтик менен жайгаштыруу жана аларды окуу - материалдык база, тиешелүү программалар, окуу жана усулдук адабияттар менен жабдуу.

Бүгүнкү күндө бул маселелерди иш жүзүндө чечүү үчүн көптөгөн жагдайлар тоскоол болууда. Мектеп окуучуларын элдик көркөм өнөрчүлүгүнүн ишканаларында эмгектенүүгө даярдоо маселеси да көңүлгө алынган эмес. Алар эки жагдайда – педагогикалык кадрларды даярдоо жана элге билим берүү системасынын иштеринде айкын көрүнөт.

Жогорку педагогикалык окуу жайларынын, көркөм сүрөтчүлүк жана

чийүү факультеттеринде, окутуунун азыркы абалындагы чечүүчү үч кемчиликти белгилеп кетүү керек.

Биринчиден, келечектеги педагог- сүрөтчүлөрдү окутууда жасалга – колдонмо санааттын конкреттүү түрлөрүнө адистештирүү принциби жүргүзүлбөйт. Демек, көркөм өнөрчүлүктүн ар кандай түрлөрү боюнча элге билим берүү системасындагы педагог - адистердин сандык катышы жөнүндөгү маселе, жогорку жана атайын педагогикалык окуу жайларынан да, элге билим берүү мекемелеринин да көзөмөлүнө алынбай калган. Мына ушундан улам элдик кол өнөрчүлүктүн салтка айланган түрлөрү, айрыкча жалгыз гана биздин республикада кездешкен түрлөрү боюнча кадрлар менен камсыз кылуу жетишсиз.

Биздин оюбузча педагогикалык университеттердин жана сүрөтчүлүк окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрүн чыгаруучуларды адистештирүүнүн дипломдук долбоор деп аталган (эгерде ал адистештирүүнүн формасы деп эсептеле турган болсо гана) формасы жетисиз.

Экинчиден, жогорку окуу жайларынын көркөм сүрөт чийүү, сүрөтчүлүк окуу жайларынын педагогикалык бөлүмдөрүндө элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн бардык түрлөрү боюнча программалардын, окуу жана усулдук адабияттардын комплектилери жок. Мына ошолорго таянып гана жергиликтүү өнөрчүлүк талап кылган кадрларды даярдоого болоор эле.

Үчүнчүдөн жергиликтүү өнөрчүлүктүн талабына жараша абитуриенттерди кабыл алуу жана тандоо маселеси чечилбей келет.

Биздин пикир боюнча кол өнөрчүлүктүн көптөгөн түрлөрүнө адистерди негизинен V класстан эмес, музыка жана балет (хореография) тармактары сыяктуу эле мектеп жашына чейинки балдар мекемелеринде даярдай баштоо максатка ылайык. Мында да окутуунун тиешелүү илимий – усулдук негиздерин түптөө зарыл.

Жалпысынан бул маселени экиге бөлүүгө болот. Биринчиси, окутуунун бардык түрлөрүндө, мейли ал класстык же класстан тышкаркы – факультативдик, ийримдик окутууда болсун, эстетикалык тарбия менен көркөм өнөрүнөн билим берүүнү кийрип, экинчиси тереңдетип окутуу менен тиешелүү тармактар боюнча адистерди даярдоо болуп саналат. Жогорудагы айтылган маселелерге олутуу карап, туура чечим кабыл алынганда гана көркөм колдонмо өнөрүндө жылыш болот деп ойлоймун.

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о культуре межнационального общения обучающихся являющееся неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности.

Summary.

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.

АДАБИЯТТАР:

1. Антипина К.И. Народное декоративно-прикладное искусство киргизов. изд. Наука. 1968.
2. Махова Е.И. Тур салынган чий, Кыргыз декоративдик искусствосу.
3. Кузин В.С. Основы обучения изобразительному искусству в школе.- Москва: 1977.
4. Толмачев А.В. Об ораторском искусстве.- Москва: 2000.
5. Акматалиев А. Кыргыз корком кол онорчулугу.- Фрунзе: 1982.
6. Сарбагышев А.А. Декоративно-прикладное искусство. мет. пособ.- Бишкек: 2005.

УДК 75/76 ББК 85.15.

МАДАНИЯТ ЖАНА ЦИВИЛИЗАЦИЯ.

У. А. Закиров - И. Арабаев атындагы КМУнун Көркөм маданият жана билим берүү факультети, ИЗО жана дизайн кафедрасынын ага окутуучусу, Бишкек шаары (Кыргызстан)

Аннотация. Белгилүү культуролог Ч.Сноу, маданиятты эки бөлүккө бөлүп караган: илимий-техникалык жана көркөм-гуманитардык.

Бул багытта талаш-тартыштар өтө эле көп, ал талаштар эки багытты бир эле түшүнүк катары карап, бир эле түшүнүктү билдирген синонимдер деп эсептегендер да болгон. Бирок бул эки багыттын ортосунда окшоштуктар эле эмес, айырмачылыктар да бар, а кээде ал айырмачылыктар бирине-бири такыр туура келбеген каршылыктар менен түшүндүрүлөт. Чынында эле адамзаттын тил жана дил байлыгынын жетишкендиги болгон Гомердин, Шекспирдин, Пушкиндин, Толстойдун, Достоевскийдин жана Айтматовдун чыгармаларын цивилизациянын Феномени же белгилери деп эсептесек, ал эми атомдук бомба жана башка курал жарактарды, адам өмүрүн, жашоосун кыюууга болгон мамилелерди-маданият деп айта алабызбы, а өз кезегинде эки мамилелик багыттар тең адамзаттын колу менен жасалып, аң-сезимдин продукциясы болуп саналат.

Түйүндүү сөздөр: цивилизация, маданият, гуманизм, табият.

Цивилизация менен маданияттын өз ара айырмачылыгын биринчилерден болуп И. Кант айтып, түшүндүрмө берип чыккан. Анын айтымында, маданият-бул илимдин, техниканын, эмгек процесстердин, материалдык жана руханий байлыктардын бардык жетишкендиктери жана

адамзатка гумандуулук менен кызмат кылуусу, а тескерисинче кызмат кылуулардын баары цивилизацияга кирет¹. Демек мындан чыгарган жоромол боюнча маданият бул мыкты тарбия, мыкты мамиле, адамгерчилик, таза жүрүм турум, билгичтик, боорукердик жана башка, ал эми ошол эле маданияттын сырткы тарабы, техникалык маңызын цивилизация деп түшүндүрөт. Алысты көрө билген Генийдин ою боюнча маданият өзүнүн өнүгүү багытында цивилизациядан артта калып жатат, а өз кезегинде бул өтө коркунучтуу көрүнүш болуп калмакчы, анын артынан техникалык прогресстердин натыйжасын, илимдин өнүккөнүн аскердик багытта көп колдонуп, согуштардын болуусу, адам өмүрүн кыюулар болуп жатат. Маданият менен табияттын бири бирине терең жакындыгы байкалат.

“Табиат да маданият сыяктуу таза мамилени, жумшактыкты, тазалыкты, адамгерчиликти, сулуулукту, боорукердик жана башка гумандуу касиэттерди каалайт”². А цивилизация-өнүгүү процессинин технико-механикалык маданияттын камтуу менен адам жашоосундагы комфортабелдүү жашоого жетишүү, өнүгүү варвардык мамилелерден келип олтуруп бардык жашоо шарты жетишкен жашоого жетишти, бирок маданият артта калып калууда.

Цивилизациялык өнүгүүдөгү бүгүнкү адамдын жашоо шарты алгачкы коомдогудай үнкүрлөрдө жашаткан жок, а тескерисинче техникалык илимий жетишкендиктердин баарын жаратты, ага карабай адамзат цивилизованный болуусу менен эле чектелбей, же маданияттуу болуу менен эле чектелбей, маданияттуу болууга да ар дайым умтулуусу керек. Андайболбосо, адамдар, бара-бара өзүн-өзү жоготуусуна дуушар болуусу мүмкүн болгон коркунучу бар. М.М.Бахтин, белгилүү эстетик жана философтун ою: «Адамзат маданиятынын 3 түрү бар:

1-илимий маданият; 2-искусство маданияты; 3-жашоо маданияты; аталган 3 багыттыөздөштүргөн ар бирадам "личность" –болупэсептелинет».

Демекмаданият, өзүнүнтарыхыйпредметтикжашоошартына, өзүнүнформаларына, символикаларына, үрп-адаттарына, каада-салттарына, баалуулуктарына, идеалдыктутумдарына, багыттарына, түшүнүктөрүнө, өзүнүнжашоообраздарынаээболуумененбирге, жашоонун так ортосуна айлантканядросуболупэсептелинет.

Мындайчаайткандамаданиятжогоркуиндивидуалдуулуктумүнөзгөө, индивиддинтереңжекетажрыйбаларынануламкелипчыгат.

Искусство,

алгачкытүшүнүгүбоюнчажогоркуденгээлдегиөнөрпозжетишкендиги (мастерство), "ой жүгүртүүискусствосу" (искусство мышления), "согуштардыжүргүзүүискусствосу" (искусство ведение войны), жалпыкоомдуктүшүнүкбоюнчаөнөрээсининжогоркуденгээли (мастерство) жанаэстетикалыкжактаналыпкарагандаөндүрүштөгүжогоркусапаттарж.б, дагыбирмаанисижасалма-табигый (искусственный-естественный);

²Кант. Соч. М.1965, Т.4.6.233.

өндүрүштүк багыт менен болгон тармактары (искусство ремесла) жанатехникалык искусство (искусствотехники) ж.б.

Искусствонун болумуштук, чындык өнүгүү булактары катары көркөм чыгармачылык эсептелинет: архитектура, музыка, пластика, живопись, графика, поэзия, мимикалык искусство, театр, кино ж.б.

Гете айткандай, “Искусство нулуу лугу, анын продукциялары өндүрүмдүүлүгү адамзаттын улуулугунда жатат, чыныгы искусство жаралуусу үчүн адам өзүнүн болгон мүмкүнчүлүгүн арноого тийиш”³.

Искусство берилүүнү талап кылат" ("искусство требует жертву").

Искусство бул,- табияттын болумуштарын руханий жогору сартта өздөштүрүү, табияттын болумушун көркөм чыгармачылыкка өздөштүрүү жана ал сулуулуктарды жогорку деңгээлдегичыгармачылык менен кайталоо.

Ал эми искусствонун көркөм чыгармачылык багытынтаанып билүү менен көркөм чыгармачылыктагы чыгармалар дүйнөсүн изилдейбиз (произведения искусств).

Искусство ар дайым дүйнөлүк жашоонун болумуштарын чагылдырат. Бирок албетте ал чагылышуулар ар кандай формада жүрөт.

Чагылышуу категориясы субъективдүү образдардан объективдүү образдарга чейин өтөт жана чагылышат.

Искусствонун бийик жетишкендиктери эң алгачкы катарларында дүйнөдөгү **жети укмушту** айтсак болоор эле:

1. Зевстин статуясы.
2. Храм Артемиды.
3. Галикарнастагы Мавзолей.
4. Колосс Родосский статуясы.
5. Вавилондогу асылган бактар.
6. Александриядагы маяк.
7. Пирамида, Хеопстын пирамидасы, Гизада (Египет) жайгашкан.

1. Жети укмуштун эң байыркысы Египеттин Гиза шаарында Нил дарыясынын күн батыш жээгинде жайгашкан. Антикалык доор, божомол менен б.з.ч. 2550-жылдары курушкан. Төрт миң жыл бою дүйнөдөгү **эң бийик** архитектуралык курулуш катары бааланып келген.

Хеопс аттуу фараондун күмбөзү, ал пирамиданын курулганына 4500 жылдан ашык убакыт өттү. Хеопс 2551-2558 б.з.ч. доору өз падышачылыгын жүргүзгөн. Пирамиданын бийиктиги 137,2 м (башында 146,6 м болгон). Эни (ширина) 230,5 м. Пирамиданы курууга 2,3 млн таш блоктору кеткен.

Пирамиданы кулдар эмес, дыйкандар жана өнөр ээлери курушкан, таш коюучулар, 20-30 миңден ашык адам иштеген. Таш блоктору 3-5 тоннага чейинки салмакта болгон.

Пирамиданын куруу үчүн астрономиялык тактык жасашкан, ар бир пирамида чоң бир жылдызга жана жарык нуруна багытталат. Ал жылдыз уюлдук жылдыз (полярная звезда) болуп эсептелинип, түндүктү көздөй жол

³Гете. Избранные произведения. М.1950, Б-100

көрсөтөт. Ар бир блок таштарынын бири-бирине коюлушу ушунчалык так болгондуктан арасынан лезвияда өтпөйт.

2. Антикалык доордо курулган экинчи бир дүйнөлүк кукумш, Вавилон шаарындагы **"Асылган бактар"** (висячие сады), уламыштарда айтылышы боюнча б.з.ч. VI кылымдарда курулган. Семирамида айымга арналган, бирок тарыхчылар ал курулушту убактан курулуп жана жок болгонунан шексанашат.

Вавилон-укмуштар шаары. Вавилон азыркы Ирак шаары. Биздин заманга чейинки 60-жылдар, Навуходоносора II нин падышачылык башкаруу доору.

3. "Храм Артемиды" (Артемиды кудайына арналып курулган), б.з.ч. VI кылымдарда курулган. Б.з.ч. 550-жылдары Грециянын Эфес шаарында курулган. Узундугу: 110м; туурасы: 55м; 127-даана колоннадалык стундары бар (ар бир колоннаданын бийиктиги 18 м).

4. "Галикарнаский Мавзолей". Б.з.ч. IV кылымдарда курулган. Кичи Азияда, азыркы Турциянын батыш тарабында курулган. Мавсол падышасына курулган күмбөз. Артемисию каныша айымы (падышанын карындашы жана аялы болгон) курдурган. 353-жылы б.з.ч.

5. "Зевстин статуясы". Б.з.ч. V кылымдарда курулган. Байыркы Грекиянин Олимп шаарында курулган, бийиктиги - 14 метр. Жыгачтан жасалган.

6. "Колосс родосский" статуясы. Б.з.ч. 290-жылда жасалган жана орнотулган. Кичи Азиянын Родос аралында, күндүн кудайы деп эсептелген Гелиостун урматына жасалган. "Колосс родосский" - грек тилинен которгондо "чоң статуя" дегенди түшүндүрөт (Греция). Бийиктиги 34 метр, көкүрөгүнүн көлөмү 18 метр, бутунун үстүнкү бөлүгү 3,5 метр колодон куюлган.

7. "Фаросский маяк". Александриядагы эң бийик маяк болуп эсептелинген. 283-жыл б.з.ч. курулган 1500 жыл бою кораблдерге жол көрсөтүп турган. Бийиктиги 135 метр болгон. Граниттен жана акиташ кошулмасынан жасалган. Жерти тирөөлөрдөн улам талкаланып жок болгон.

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о культуре межнационального общения являющееся неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности.

Summary.

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.

АДАБИЯТ БУЛАКТАРЫ:

1. Л.Д. Любимов «Искусство древнего мира», М. 1980.
2. А.Ф. Лосов «Знак. Символ. Миф», М. 1982.
3. И.И. Шахнович «Первобытная мифология и философия», М. 1975.
4. Б.Р. Виппер «Искусство древней Греции», М. 1972.

5. Л.Д. Любимов «Искусства зарубежных стран, первобытное общество, Древний Восток. Античность», М. 1981.
6. С.И. Радциг «История древнегреческой литературы», М. 1977.
7. Б.И. Ярхо «Эсхил и проблемы древнегреческой трагедии». М. 1977.

УДК 75/76 ББК 85.15.

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКТЕПТЕРИНДЕ «ДИЗАЙНДЫН НЕГИЗДЕРИН» ОКУТУУНУН ПРОБЛЕМАЛАРЫ.

А.А. Момуналиев - И. Арабаев атындагы КМУнун Көркөм өнөр жана дизайн кафедрасынын доценти, Бишкек шаары, Кыргызстан

Аннотация. Сүрөттөчү искусство сабактары- адамдык баалуулуктарды таанып билүүнүн жана аны тастыктоонун каражаты, бул сабактар эмнеге үйрөтөт, бир аптанын ичинде 1 же эки саат убакыттын ичинде сүрөт тарта билүүгө үйрөтүү мүмкүнбү? Бул сабактын адамдардын адеп ахлактык сапаттарын өстүрүүгө кандай тиешеси бар? Бул суроолор көп кездешет. Ушундай эле суроолор башталгыч мектептерде дизайнды окутуунун ыкмаларын окутууда да кездешет. Мен ЖОЖда көп жылдан бери эмгектенип келем жана окуучуларды композициянын негиздерине окутуу мен үчүн татаал болуп келген; ал учурда сүрөттү композициянын негиздеринин, сызык, симметрия, ассиметрия, ритм, статистика жана динамика ж.б. ушул сыяктуу категорияларынын темаларынын негизинде айтканбыз. Албетте, студенттер бул бардык композициялык категорияларды сүрөттөө менен, сүрөттөрдү тартышкан, бирок алардын экспликацияларында, геометриялык бөлүктөрдү сүрөттөөдө чебердик менен иштелбегендиги жана жардамга муктаж экендиги, теория менен практиканын дал келбегендиги көрүнүп турат, окуучулардын ак-кара композициянын кооздугуна жана даана ачыктыгына умтулгандыгы айтылган.

Түйүндүү сөздөр: мектеп, педагог, билим, окуучу, композиция.

Жалпы билим берүү мектептериндеги окуу планына киргизилген убакыттын ичинде профессионалдык сүрөтчү-дизайнерди өстүрүү мүмкүн эмес. Мектеп эч убакта өз алдына кандайдыр тармактагы профессионалдарды даярдоо максатын койгон эмес.

Мектеп өзүнүн окуучуларын тандай билүүгө багытташы керек; билимдин негизин түзүп, таанып билүүсүн өстүрүүсү керек, негизгиси, ой жүгүртө билүүгө үйрөтүп, андан ары өнүгүшүнө таасир этиши керек.

Дизайнердик ишмердүүлүк процессинде окуучулардын көркөм-чыгармачылык активдүүлүгүн өстүрүүнүн теориялык жана практикалык

негиздери өз ара байланышкан жана өз ара шартташкан үч компонентти түзөт:

- Дизайнердик- адамдардын ишмердүүлүгү жана анын жыйынтыктарынын тармагы катары, дизайн боюнча билимдердин системасы;
- Психологиялык- дизайнердик ой жүгүртүүнүн өзгөчөлүктөрү;
- Методика- педагогикалык- дизайнердик ишмердүүлүктүн көндүм жана ыктарына окутуунун ыкмаларынын, формаларынын жолдору жана анын негизинде дизайнердик ой жүгүртүү калыптандыруу.

Башталгыч мектептерде дизайнды окутуунун ыктары, форманы андан сырткары кабыл алууну, дизайнердик ой жүгүртүүнүн негизги компоненттери катары кабыл алууга багытталган.

Заманбап өндүрүштүн, техниканын деңгээлинин өнүгүшү көркөм долбоорсуз элестетилбейт, ал жогорку технологиялуулукту, конструкциянын бекемдүүлүгүн, жана ошондой эле өндүрүлгөн нерсенин эстетикалык көрүнүшүн гана камсыз кылбайт.

Дизайн- бул пайда келтирүүнүн жана сулуулуктун, функциянын жана форманын органикалык биримдиги. Эң жөнөкөй дизайнердик ишмердүүлүккө ээ болуу үчүн педагогдун жетекчилиги менен окуучулардын максаттуу атайын ишмердүүлүгү аркылуу дизайнердик ой жүгүртүүнү калыптандыруу зарыл: маселелерди, билдирмелерди коё билүү, өзүнчө предметтерди (нерселерди) жана гармоникалык жактан бир бүтүн чөйрөнү түзө билүү боюнча ыкмаларды, ыктарды жана аларды колдоно билүү.

Мектептерде дизайнды өздөштүрүүдө, композициянын каражаттарына жана эрежелерди, ыктарды окуп үйрөнүүгө, гүлөстүрүүгө киришүүгө, формажаратуунун негиздерине, моделдөөгө, макет жасоого жана комплекстүү долбоорлоого негизги көңүл бурулат. Эки жана үч ыргактуу мейкиндиктеги композиция менен иштөө композициянын негизги категориялары жөнүндөгү билимди бекемдейт, негизгиси ритмди, мейкиндиктин тереңдигин, кыймылдын статистикасын жана динамикасын ж.б. сезе билүүнү өстүрөт. Окутуунун башталгыч этабындагы жөнөкөй дизайнердик ой жүгүртүү, профессионал-дизайнердин ой жүгүртүүсүнө мүнөздүү болгон, негизги өзгөчөлүктөрдү өз ичине камтыйт. Логикалык операцияларга системалык түрдө ээ болуу төмөнкүдөй болот: вариативдүүлүктүн, ийкемдүүлүктүн болушу, эстетикалык пайдалуулукту түшүнүү.

Дизайндын функциясы көбүнчө шаарлардын, курулуштардын, транспорттордун, техникалык жактан иштелип чыккан буюмдардын жана конструкциялардын, жарнамалардын, үй шаймандарынын (мебель) жана көптөгөн башка нерселердин ички жана тышкы түрлөрүн аныктайт. Дизайндын мазмуну ар бир буюмга жасалган комплекстүү жана системалуу мамилеге байланыштуу болот. «Дизайн» курсунун негиздери «Пропедевтика» жана «Моделдөө» (конструкторлоо) сыяктуу бөлүмдөрдү өз ичине камтыйт, булар окуучуларды түрдүү объективдердин структуралык сапатын аныктоого, белгилердин жана жөнөкөй геометриялык

структуралардын түзүлүшүнүн мыйзам ченемдүүлүгүн таанып билүүгө үйрөтөт, ошондой эле ал бул формаларды жаратылышта жана предметтик чөйрөдө көрө билүүгө үйрөтөт. Башталгыч мектептерде дизайнды окутуунун ыкмасы (методикасы) формаларды андан тышкары (подсознательно) долбоорлуу ой жүгүртүүнүн негизги компоненти катары сезе билүүгө багытталган. Сабактарда көбүнчө сюжеттүү оюндарды колдонууга сунуш кылынат, себеби, ал маалымат жактан топтолгон жүктү (милдетти) жеңилдетет. Оюн аркылуу окуучу окуу маселелерин эмоционалдуу жана табигый түрдө чечет, биринчи ал долбоорлуу-көркөм образ жөнүндөгү түшүнүктү интуитивдик жактан билүүгө, андан кийин, тирүү жана жасалма чөйрөнүн объектилерине тиешелүү визуалдык, пластикалык жана конструктордук маселелерди өз алдынча түзүүгө умтулат. Андан ары, өзүнүн оюнда көргөн жана окуп үйрөнгөн объектилерди трансформация кыла билүүгө умтулат, окуучу бул объектилердин түзүлүшүн жана уюштурулуу принциптеринин бирдей жана окшош жактарын табат. Андан кийин, ар түрдүү визуалдык формалардын негизинде өзүнүн ойлорун ишке ашырат.

Башталгыч мектепте дизайнды окутууга болгон методикалык мамиленин өзгөчөлүгү, көнүгүүлөрдүн жана тапшырмалардын жыйындысы аркылуу ачылат, негизги өзгөчөлүк- формалар менен материалдарга тажрыйба жүргүзүү, формажасоонун жалпы мыйзам ченемдүүлүгүнүн, бирдиктүү функциялардын жана формалардын негизинде предметтик чөйрөнүн иштелип чыккан буюмдарын (изделий) моделдөө композициясы жана гүлөстүрүүгө киришүүнүн бөлүктөрү менен таанышуу. Стаффордшир графствасынын (Великобритания) башталгыч мектептеринде дизайнды окутуу боюнча иштер кызыктуу жана ар түрдүү коюлган- анын деңгээли үлгүлүү деп таанылган. 1987-жылы кабыл алынган, дизайнга жана техникага окутуу программасы, бул дисциплина боюнча кеңешчи методисттердин кызматтарын, муглимдерди кайрадан даярдоо курстарын киргизүүнү, мектеп ичиндеги жана мектептен тышкаркы ар түрдүү иш чараларды өткөрүүнү камсыз кылууну сунуштайт. Кеңешчи-методист К.Брохоска белгилегендей, графства мектебинин окуучулары дизайндын негиздери боюнча сабактарга өтө ынтаа менен берилип мамиле кылышат жана бул ишке толугу менен беришет, себеби бул ишти алып барууда аларга толук демилге жана эркиндик берилген. Мугалим «эрте профессионализмге» эмес, окуучуну ар тараптан өстүрүү үчүн дизайндын потенциалын колдонууга басым жасайт. Окуучуларды суроолорду кыска жана так (формулировать) айта билүүгө, өзүнүн оюн аргументтештирүүгө, өздөрүндө пайда болгон идеяларын өстүрүүгө, проблемаларды бир калыпка салууга үйрөтөт, өздөрүнө өздөрү баа бере билүү мүмкүнчүлүгүн бекемдейт. Ошону менен бирге төмөнкүдөй мүмкүнчүлүктөрү өнүгөт:

- **Коммуникативдик:** уга билүү, талкууга алуу, доклад жасоо, идеясын визуализациялай билүү;
- **Математикалык:** калькуляция жана ченөө, формаларды жана мейкиндик мамилелерди түшүнүү;
- **Манипуляциялык:** кыймыл аракетти координациялоо, инструменттер менен буюмдарды түзүү процессинде колдоно билүүсү;

- **Социалдык:** биргелешип ойлоп табуу жана талкулоо, башка бирөөнүн оюн уга билүүсү, өзүн өзү тарбиялоо;
- **Личностугу:** өзүнчө бир башкачалуулук, кичи пейилдик, туруктуулук, ой жүгүртүүсүнүн ийкемдүүлүгү.

Дизайндын негиздерине окутуунун маселелери- долбоорлоонун элементтерине ээ болууда гана эмес, бул баланын жөнөкөй шарттарда талап кылынбай калган мүмкүнчүлүктөрүн арттыруу. Долбоорлуу маданият рычаг катары ролго ээ, аны методикалык тараптан туура колдонуу менен инсанды ар тараптан өстүрүү максатына жетүүгө, ошону менен бирге техникалык жаңыланууга жетүү үчүн көндүмдөрдү максаттуу колдонууга мүмкүндүк берет.

Белгилүү болгондой, британиялык өкмөт мамлекеттик масштабга ,башталгыч жана орто мектептердин окуу планына дизайндын негиздерин киргизүү жөнүндөгү программаны ишке ашырып жатышат. Жогоруда айтылып өткөндөй, мектептерде дизайн жана техника боюнча окуу программаларын иштеп чыгуу боюнча учурда улуттук жумушчу топ иштейт. Дизайн боюнча кенешчи-методисттердин кызматын киргизүү боюнча каражат бөлүнгөн. Көптөгөн жогорку окуу жайларда жана курстарда дизайнды окутуу боюнча мугалимдерди кайрадан даярдап жатышат. Великобританиядагы дизайн боюнча кеңеш тарабынан, дизайндын негиздерин окутуу боюнча жардам катары методикалык колдонмолор чыгып жатат. Мектеп программасындагы «Дизайндын негиздери» курсу балдардын, курчап турган чөйрөнүн башкача кылып өзгөртүүгө, гармониялык буюмдардын негизги критерийлерин түшүнүүгө, дүйнө таанымга эстетикалык мамиле кыла билүүгө багытталган дизайнердик долбоорлоонун чыгармачылык процесс катары ой-жүгүртүүсүнүн өзгөчө стилин калыптардырат, «Дизайндын негиздери» программасы актуалдуу, анткени формаларды башкача кылып өзгөртүүгө үйрөнүп жатып, окуучулар чыгармачылык ойлорун айта билүү тажрыйбасына ээ болот.

Программа окуучунун эстетикалык маданиятын калыптандырууга жардам берет- аларды сактоо, жеткирүү, илимде, өндүрүштө, искусстводо, архитектурада жана коомдогу башка сфераларында колдоно билүү жөнүндөгү билимдердин жыйындысы.

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о культуре межнационального общения являющееся неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности.

Summary.

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Р.В.Рунге. История дизайна, науки и техники. Том 1. М.СЛОВО/SLOVO.2008г.
2. Д.В.Топкин. История дизайна. Учебно-методический комплекс. ИДО ТГУ, 2006г. (электронный ресурс) режим доступа: <http://edu.tsv.ru>.

3. И.А.Розенсон. Основы теории дизайна: Учебник для ВУЗов СПб,: Питер 2006г.
4. Л.В.Зымалева. Журнал “Изобразительное искусство в школе” №2. 2011г. Стр. 29-37.
5. В.Сидоренко, А.Г.Устинов. Программа дизайнерского образования ВНИИГ, из сборника “Дизайн в общеобразовательной школе”.
6. Журнал “Искусство в школе” №2, 1991г. И. Кашекова “Сложный путь к композиции” стр. 29-32.
7. Б.К.Сартбаев Универсальный словарь дизайнера. Бишкек “Бийиктик” 2003г.

УДК 374. 581

MODELING OF THE PROFESSIONALLY-CREATIVE ACTIVITY OF THE FUTURE TEACHERS OF FINE ART IN THE PROCESS OF THE PLEIN-AIR INTERNSHIP

Z. J. Pabilova Associate Dean for Academic Affairs of the Institute of Art,
Culture and Sports, Kazakh National University named after Abai

Abstract. In the article are covered theoretical and methodological problems in the content of artistically-creative activity of students in a process of plein air practice and provides an analysis of student’s learning plein air practice, which deal with the study of the methods and regularities of depicting landscape.

Key words: non-formal education, informal education, communicative competences, self-learning

Contemporary situation in socio-cultural and spiritual life of the Republic of Kazakhstan is characterized by the intensively developing process of democratization, establishment of humanitarian relations, motivation of creative self-consciousness of people and liberation of their potential abilities and possibilities. This process deeply penetrates into the various spheres of people’s life activity, determines and fills with new content different spheres of pedagogics and practice. At the present stage of modernization of pedagogical process the new aims and objectives of universities, open up wide possibilities for creativity, search of active methods of teaching and training of interns. Thereby, modern tendencies in the development of the system of professional education change the approaches to the training of specialists.

The urgency of this problem is determined by the changes of requirements to the higher professional education in the new conditions of social development.

On the basis of above-listed information one of the major tasks of education in universities is the development of creative abilities of each student, future teacher, the development of his professionally-creative activity. For the time being in society appeared a social order for creative personality, capable to think in a new

way, and offer original decisions, that is for specialist, who has the demand for self-development. Only creative teacher can train creative youth. Thereby, preparation to creative activity of the future teacher of fine art, the development of his professionally-creative activity is the main course of educational process of artistic - graphical faculties of universities, particularly during the plein-air internship. That's why the following existing antagonisms will be objective for our research:

- between the requirements of society in the creative personality, that was formed in the process of professional education and insufficient readiness of the programs of its formation in the process of plein-air internship;

- between the necessity of the organization of the student's creative activity in the process of plein-air internship as the subject of educational process and established tradition of the attitude to student as to the passive object of pedagogical impact;

- between the possibilities of a plein-air internship and their insignificant usage in university;

- between the necessity of formation of the professionally-creative activity of the future teachers of fine art and the lack of necessary methodological developments. The search of necessary effective pedagogical conditions for the formation of professionally-creative activity of the future teachers of fine art in the process of plein-air internship in the terms of artistic - graphical faculty of university became a problem of our research and determined the choice of topic: **«Modeling of the professionally-creative activity of the future teachers of fine art in the process of the plein-air internship».**

In the first part of our research we examine the scientific-theoretical basics of the formation of professionally – creative activity of the future teachers of fine art in the process of plein-air internship. We explain methodological basics of notion “professionally-creative activity” in philosophical, psychological and pedagogical perspectives. Further we concretize the specific components of this notion for the teachers of fine art, explain the possibilities of plein-air internship in the formation of the following professional quality of the future teachers of fine art. Hence the pedagogical model of formation of professionally-creative activity of the future teachers of fine art in the process of plein-air internship was developed.

Theoretical model corresponds to the clearly fixed connection of elements with the definite structure. It is generally known that the models represent objects, phenomena in the mental, sing or material form. Before the person is going to work with the definite object, he designs the model mentally. Methodology of pedagogical researches includes the presentations of the structure of model-based object. The scientists Krayevsky V.V. and Slastenin V.A. agree that the integral description of pedagogical model should include target, substantial and procedural elements [1,2]. Being simultaneous and spatial formation, educational model cannot transfer all details of the future result and covers only its common outlines.

Theoretical basic of research of notion «professionally-creative activity» in philosophical, psychological and pedagogical spheres and such categories as «creativity», «creativity», «personality» became the basis of compiling of the

hypothetical model of formation of professionally-creative activity of the future teachers of fine art in the process of plein-air internship. While we were working on this model, we used transactions of famous scholars who worked in the sphere of common pedagogics and psychology (Kuzmina N.V., Leontiev A.N.[3,4]. and many others). We also used transactions of famous artists-pedagogues such as Alekhin A.D, Kuzin V.S., Shpikalova T.Ya., Medvedev L.G., Sokolnikova N.M., Ivakhnova L.A., and many others [5,6,7,8,9,10]. The analysis of transactions of artists-pedagogues showed that, traditionally there are three aspects in the basics of professional training of the teachers of fine art: artistically-practical, fine arts (theoretical) and pedagogical (methodological). This is a classical model of the training of future teacher of fine art, but in our research we prefer to use integrated model. Thereupon, in our research the model of formation of professionally-creative activity is triplicate, and includes the modeling of aim, content and technologies of the content of a plein-air internship.

The target element of model is developing with a glance to demands of the teaching of art and demands of personality in the sphere of education, particularly in the study of plein-air painting. We develop the aim of formation of professionally-creative activity of the future teachers of fine art in the process of plein-air internship by the way of students' achievement of different levels of internal motivation (desire for mastering of plein-air painting), development of reflection (understanding of the progress and results of work on plein-air), development of creative abilities of student (development of creative abilities, thinking, creative activity in the process of mastering of plein-air painting), the development of needs in self-education (search of additional resources in mastering of plein-air painting).

The substantial element of model includes the content of knowledge to meet a requirement of the growth of professionally-creative activity of the future teachers of fine art in the process of plein-air internship. «Such content along with the state standard should include personal self-development, that is components that actualize the personal structures of students' consciousness.

The substantial element of the whole system of artistic and pedagogical education (including such structural element as plein-air internship), that facilitates the formation of professionally-creative activity, are the values of cognitive, operational, aesthetic and creative types. In whole the content of artistically-pedagogical formation includes categories of rational (reasonable) and irrational (the unconscious). The category of rational defines regularities and principles of the teaching of a plein-air painting, that have common pedagogical ground. Irrational that is beyond the intellect is not always expoundable from the logical point of view. The irrational seed is less investigated by the artistic pedagogy (intuitive, more inspired), than rational. Though, the irrational component attracts great interest in the content of fine art. It defines the essence of the artwork and has a great influence on the process of formation of the professionally-creative activity of the future teachers of fine art. Thus the irrational component in plein-air painting gives the possibility to touch the highest spheres of life. As painting cannot transmit the sound and the smell directly, it transmits an artistic image of

nature, but together with that great landscape painters are succeed to transmit the feeling of the sound of leaves rustle, the smell of the forest grass, thunderstorm and many other natural phenomena.

The procedural element is a direct continuation and addition to substantial. In concordance with the regulations of conception of personally-oriented education, the content is inseparably linked with the means of its conception. In fact any process (pedagogical) looses the sense without reliance on the " Sense-generated possibilities of consciousness", the content does not exist out of the process of its implementation. Thus, the meaningful component, is defined by us as dominant, but it is impossible, regardless of the target and procedural.

The ability provided within the need-motivational component is aimed at the formation of an active position in relation to self-mastering and self-development, it also provides direction for creativity and self-realization.

Need-motivational component plays an orientational-activated function in the formation of professionally-creative activity of the future teacher of fine art, that is, it contributes to the development of targets of the future teacher's personality for creative self-development. This component, on the one hand, directs the process of formation of the artistic personality of students, and on the other - provides the inclusion of students in creative activity.

The basis for the allocation of need-motivational component in the structure of professionally-creative activity of the future teachers of fine art was the position that behavior, activity aspect of any basis of personality is motivated and regulated by the system of motives, expressing a conscious attitude to activity (Rubenstein S.L.) [11], determining the orientation of the personality on certain objects and ways of interactions with them. **Motive** in the psychology means the notion that motivates human activity, for which it is performed. In modern psychology, the term "**motive**" is used to indicate the variety of events and conditions that cause activity of the subject.

The most numerous works devoted to the **motives**, are carried out by representatives of [behaviourism](#) and the so-called [depth psychology](#). Behaviorists generally mean any stimulus both external and internal ("motivational variables") by any motives, that can cause or intensify the behavior.

In depth psychology the major role of the main **motives** is ascribed to the biological instincts and inclinations of a human (being), which are influenced by the social conditions and partly suppressed in favor of its indirect, symbolic forms (psychoanalysis of S. Freud and others) [12]. An important contribution to the development of the doctrine of the **motives** was the development of ideas about the subjective-objective nature of the **motives** (the concept of "motive force" of things, of the German-American psychologist Kurt Lewin) [13], the independence of human motivation in the elementary biological needs (G. Allport, USA) [14] and the " ideational " deliberate nature of the motives, expressing the system of human life values (J. Nyutten, France) [15]. According to the Moscow School of Psychology, the motive is a component of the motivational sphere of personality. MSL is the totality of its motives, which is formed and developed over a lifetime. Some motives are relatively stable and dominant, forming a "core" of the entire life

of the whole sphere (in which the orientation of the personality is developed). Differentiation and integration of motives occur in the course of a person's life and on the basis of one of them the others are formed. Motives are associated with specific situations and depend on it. Different people have different ratios of stable and changeable motives. The development of the motivational sphere is based on the principle of " bedding " of some motives on others. Dynamic is the level of awareness of different needs, the underlying motives.

Teplov B.M. separates "short" and "long" motives [16].

Kovalev V.V.: situational (due to the specific situation) associated with a particular activity, are associated with life in the team, associated with the society as a whole. The derivative needs (eg, aesthetic) are formed on the basic needs. The needs dictate people's behavior.

The demands of society as well as the his own needs and demands are reflected in the motives of individuals. The impelling force for the subject motive is the cause of his behavior. The source of the incentive power of motive are the requirements (Leontiev A.N.) [17, 4].

Thus, the motive for us is a selection of activities, determined by actual needs, as well as the capabilities and limitations laid down in the situation. And needs is the initial form of activity of the individual, the state of the need in something that is necessary for his normal functioning. The need (the booster of actions) can be conscious and unconscious. When it is conscious the person has the urge to work. Motive is the conscious and the materialized demand, subjective reflection of the need. It is therefore considered that the need is objective and the motive is subjective. The need-motivational sphere is the source link of direction, which acts as a system property of the personality. Orientation is the system of the dominant motives (Myasishchev) [18].

Then the system of motives that stimulate the professional and creative activity of the personality, make the following list:

- The broad social motives that are expressed in needs by means of creative activity to fulfill the social order, formulated for the modern school by the conditions of new social and socio-cultural situation;
- The motives of professional achievement, aimed at finding of new ways that let to solve urgent problems of the educational process more effectively;
- Motives of personal prestige, based on a desire to establish himself as a creative teacher;
- Cognitive motives, aimed at meeting the needs in the development of professionally-creative activity;
- The motives of creative achievements, suggesting the possibility of optimal realization of his creative and personal potential by means of professionally-creative activity;
- The motives, aimed at resolving conflicts arising from a mismatch between individual experience, internal creative impulses and external professionally-educational standards.

Thus, we have listed the system of motives belonging to the first component of the future model of the formation of professionally-creative activity of the future

teachers of fine arts. Now, we should define the term "criterion". Objective assessment of the results of formation of professionally-creative activity has always been one of the most complex problems and it should be based on clearly defined criteria, "What to check?" "How to check?" Criterion in pedagogy (Greek criterion) is a sign on which the educational facts and phenomena are evaluated and classified by. In identifying the criteria we took into account the basic requirements to them such as: objectivity, adequacy, validity, complexity, integration.

Defining the criteria in our study is due to the general logic of the work, where the criterion is considered as an indication for assessing the level of formation of professionally-creative activity of the future teachers of fine art during the plein-air internship. There are general requirements for the allocation and justification of the criteria in the theory and practice of pedagogical education. The criteria should reflect the patterns of the formation of personality, and with their help, the connections between the components of the system are established, as well as qualitative measures act in unity with the quantitative. Determination of criteria and search of indicators, combining internal and external factors, determine the course of the process, causes the evaluation of the effectiveness of formation of the professionally-creative activity of student.

Development of criteria was carried out on the basis of person-oriented (Bondarevskaya E.V., Serikov V.V.) and personal-professional (Verbitsky A.A., Slastenin V.A.) approaches. [19,20,21,2].

Personal-oriented approach is the basic valuable position of teacher, which defines the subject-subject relationships with each student and staff, democratic style of activity, cooperation and co-authorship. It promotes a holistic student's personality, the formation of his intellectual, emotional, spiritual and creative potential.

Personal-professional approach is to create conditions for active participation of individual in acquiring professional knowledge, skills and abilities during the plein-air internship.

All of these two approaches are interrelated and reflect a common position on the importance of purposeful formation of professionally-creative activity of the future teachers of fine art during the plein-air internship. Thus, the main criterion for need-motivational component is the focus on creativity. We distinguish the indicators of this component as follows: the active involving in the plein-air internship, the desire for creativity and continuous self-improvement, sustained interest in the chosen profession.

The first indicator of this component is an active participation of students in the plein-air internship. This means not only a constant, daily internship, but the constant striving for the mastering of the plein-air painting: a phased mastering of patterns of realistic pictorial images, technologies and techniques of watercolor, oil, tempera and gouache paintings, to consult with the head of a plein-air internship. From this figure logically follows the other - the desire for creativity and continuous self-improvement. It means striving not only to master the plein-air painting at the reproductive level (level of reproduction), but also to

try to create a painterly creative work (level of creative interpretation of the obtained knowledge during the plein-air internship), as well as the desire for continuous self-improvement in the plein-air painting. The third indicator is a strong interest in their chosen profession. It is the willingness and desire to work as a teacher of fine art.

The next component of the model of the formation of professionally-creative activity of the future teachers of fine art in the process of the plein-air internship is a substantial component. This component includes on the one hand, means and ways of understanding reality, carried out through the process of thinking (knowledge), but on the other hand - heuristic (self-transfer of the previously acquired knowledge to new situation, the search for alternatives), the combined skills is a combination of the known methods of activity, linkages). For the teacher who organizes the process of forming a professionally-creative activity of the future teacher of fine arts in the process a plein-air internship this means a creation of a supportive creative environment in which the figures of this component are formed.

This component is characterized by the following criteria: knowledge and skills in plein-air painting and the opportunity of their creative use. This criterion includes the following system of knowledge, skills and abilities in plein-air painting:

- The stages of historical development of the landscape genre, its main characteristics (from the painting of China, Renaissance, Impressionism, stylistic peculiarities of the Russian landscape, the academic school of landscape, peculiarities of the works of Kazakh landscape painters, etc.);
- Knowledge of various techniques and technologies of landscape genre (the properties of the used materials: watercolor, gouache, acrylic, oil);
- A combination of different styles and artistic ownership of a brush, palette knife landscape, *ala prima* technology, possession of form-building plastic styles, and many other artistic and plastic techniques of a plein-air painting;
- A system of knowledge in plastic and anatomical images of animals;
- A system of knowledge in the image of architectural elements.

And the most important thing in this component is the use of all this knowledge by the future teachers in solving the problem-creative tasks. Such for example, are a combination of different styles of performance in the author's work, the use of various pictorial and graphical materials and much more. Thus, the nature is an inexhaustible source of creative ideas. It is important to learn, to see, to choose, to get the creative impulse of visual images, notice the beauty of nature - the plastic shape, silhouette, line, rhythm, harmony of color combinations.

We distinguish as indicators of this criterion the following: the quality of knowledge, abilities and skills in plein-air painting and the ability to self-transfer to the new situation, the impact of participation in the process of the plein-air internship, the ability to apply knowledge creatively in solving the problem-creative tasks.

And finally, the last component of the model of the formation of professionally-creative activity of the future teachers of fine arts is the artistic and practical. This component is perhaps the most important in the classical preparation of the future teachers of fine art, as a practical competent acquisition of the skills of landscape painting is our main goal. The professionally-creative activity cannot be formed without a competent acquisition of knowledge.

This component is expressed due to the criteria: practical mastering of the technology and techniques of a plein-air painting and the ability to do a creative work. It is defined by the following indicators:

- Mastering the basic steps of plein-air painting, ways of working with various art materials and the technique of carrying out the tasks in the sphere of plein-air painting;

- The practical ability to do a creative work in plein-air painting (which structurally includes: the developed coloristic vision, the ability to work quickly, and so on).

The first indicator of this criterion includes the following system of theoretical and practical knowledge:

1. featuring of the composition sketch, which comprises (a choice of motive, theme, plot, choice of the point of view, figurative synthesis of nature by means of graphics, imaginative generalization by means of painting, the choice of image format);

2. The preparatory drawing: the determination of proportions; typification of the basic forms, individualization of the details of composite center;

3. Generalized pictorial-plastic image (color modeling forms): definition of a common background color, the transfer of a large and a general tone of relations, which are proportional to nature; the generalized modeling of three-dimensional shape, revealing of gradations of light and shade and their careful study with a glance to the picturesque aerial perspective;

4. Completion of sketch: the final identification of primary and secondary structure in the color sketch, the subordination of all parts of the image to whole, the strengthening or weakening of the details of the color hue, brightness and saturation;

5. Using the invoice basis, keeping it in the shadows and the plans, fine residence, glazing, the use of multiple size brushes, a variety of strokes in the direction and pressure; pastose of light and color.

The second indicator of analyzed criterion includes the following system of practical knowledge: The color system of each state in nature, dictates its approach in textured solving of motive. Fine and cloudy conditions conceal and generalize much detail, the colors become ash-gray or silver-tone, the tone development goes in closer range. In such cases, the motive is filled with the large masses of the generalized-rhythms. This compilation reports a broader interpretation of the picturesque, absorbing all the small and random. Sometimes gloomy state sets graphically sound to motive, when all silhouettes have a clear and readable structure. In such situations, the spokesmen of the motives are the readable large and small rhythms that are successfully combined with the broadly interpreted

environment. The difference in texture and clear interpretations of generalized plans, forces them to work on the expression of each other, just as the colors opposite in spectrum in close proximity activate each other.

Many scientists think that, a significant gap in the student's acquisition of skills and abilities of the landscape is the fact that the plein-air internship in most universities (according to State Standard) is held during the I, II, and IV courses, for one summer month. For the development of a color vision and the development of personality of an artist-pedagogue it is desirable the plein-air internship to being held in the spring and fall, as it allows to see the different range of colors throughout the year. At the moment, between the summer internship, most students do not picture a landscape. Future teachers of fine art should obtain the developed coloristic vision because they have to do assignments with students related to landscape according to the curriculum. And the landscape, the genre, which allows you to observe the nature in various states: morning, afternoon, sunset, dawn, rain, storm, under different lighting, which cannot be achieved in the studio. Indeed, the lighting of a various plan provides by an abundant material for the development of a color vision.

Also work on a plein-air forces to work at top speed, which in turn, forms a very important quality of the artist - to make a decision quickly. This work contains the author's constant pressure and tempers disciplined creative nature. The state of color in nature is constantly changing and the author does not have the ability to reason and think for a long time. The work is mostly on a subconsciously-sensory level. All artistic senses and accumulated experience are at full capability, been already acquired, are concentrated in one instant, in one burst. This type of work needs to be combined with work in the studio, which involves a more analytical search of artistic decisions. This will give the balanced development of the artistic personality.

The third indicator of this component is the ability to develop a creative activity of pupils through the plein-air painting. All of the knowledge gained during the training of the future teachers at the university of fine art, especially during a plein-air internship should be directed to the process of pupils training. It therefore becomes important not only to master professionally the subject of teaching, but also to be able to "apply" learning material to students that emphasizes the special importance of this indicator as the ability to develop a creative work of students through the plein-air painting.

On the basis of the structural model, the levels of formation of the studied quality of the future teacher of fine art are defined, reflecting the various degrees of the intensity of indicators (Kuzmina N.V. [3].

A high level: strong motivation to all kinds of educational-cognitive activity, including the plein-air internship. The nature of the assimilation of the content of a plein-air painting is creative: the desire to work independently on the plein-air, enthusiasm, focus. Systematically involved in craft shows, clearly showing independence and initiative, expresses the deep strong interest to creative activity and to chosen profession, feels a constant need for self-development and self-improvement, is able to freely use the acquired

knowledge, abilities and skills during the plein-air internship in solving of creative tasks, showing active perseverance in overcoming of obstacles in achieving the goal; capable to an adequate self-esteem and self-awareness of his activity and professionally-significant qualities of the self.

Intermediate is characterized by the motivated and intelligent mastering of knowledge, the activity is displaced with a large dependence on the mood, tries to show interest in creative plein-air painting and to the chosen profession, understands the importance of continuous self-improvement and self-development, tries to be independent and proactive, to use the acquired knowledge, abilities and skills in solving creative tasks; manifestation of abilities is situational and depends on the positive (negative) assessment; tends to adequate self-esteem and self-awareness of his activity and professionally-significant qualities of the own personality. Student is initiative, but manifests creativity selectively (due to the relationship with the teacher). He tends to take up landscape painting, its characteristic features and recognizes the need for self-improvement, but does not persevere in this direction.

Low: low degree of orientation on intrinsic motivation, dependence of personality on external circumstances, does not show independence and initiative, doesn't show enough interest in creative activity and the chosen profession, does not feel the need for self-improvement and self-development, cannot freely use the acquired knowledge, abilities and skills in solving creative tasks, showing little desire to overcome obstacles in achieving the goal, is not capable of an adequate self-esteem and self-awareness of his activity and professionally-significant qualities of the self. The student has a satisfactory level of knowledge. The nature of acquiring knowledge is reproductive, the educational work in the plein-air is formal, purely technical. If he loses an interest in plein-air work, he even can stop it. Creative skills are underdeveloped, the lack self-improvement. Professional "self-concept" is interpreted only in general terms.

We examine the professionally-creative activity of the future teacher of fine art as a result of the student learning activity and the process of mastering of professional skills, specific to creative activity, and as a special kind of cognitive activity of search, discovery and appropriation of new knowledge for him. In this chapter we have defined what constitutes the professional and creative activity of the future teacher of fine art:

- Target attitudes on performing of professional activity by the unconventional methods, new to himself and others by the result (can be both traditional and unknown to student), interest and responsibility in carrying out of plans;

- The search for optimal forms, methods and ways to get the final result, based on the informed and reasoned choices (the choice of the most relevant methods and means of artistic execution to the creative work in the plein-air, the choice of a particular composition, most clearly reveals the author's intention, etc.);

- The ability to have a moral and aesthetic satisfaction from academic and professional activity during the period of internship (the ability to experience the aesthetic satisfaction from working in the plein-air);

- Interior installation of the continuity of initiation to the results of creative activity and the skills of its phased implementation.

Thus, in our opinion, the concept of professionally-creative activity is the ratio of internal and external activities of the future teachers of fine art, aimed at achieving of these goals.

In a study in this chapter, we have shown the possibility and pedagogical conditions of the plein-air internship in the formation of the desired professional quality of the future teacher of fine art, which gave a rise to the following conclusions:

- Plein-air internship is an important part in the system of training of teachers of fine art in view of the fact that it checks and gives meaning to the other forms and methods of training, thus creating wide opportunities for the formation of a variety of components of professionally-creative activity of the future teachers of fine art;

- In the current literature and scientific research, a plein-air is treated in different ways: we study the theoretical issues related to the disclosure and use of the laws of physiology and psychology of perception of color and shape of objects and much more. However, the issue of professionally-creative activity of the future teachers of fine art during the plein-air internship was not considered;

- the history of the development of a plein-air internship shows that anytime graphic art, its means and devices were not only the component of art but the basic factor of creativity of an architect, artist, the process of origination, development and establishment of image. Meanwhile plein-air internship stimulates the formation of creative thinking, creative activity of the future artists-pedagogues and gains the huge possibilities in the formation of their professionally-creative activity;

- The following possibilities of the plein-air internship might be effectively realized under the definite pedagogical conditions: - development of aim of the personality of future teacher on the creative self-development; - development of the creative environment; - active usage of modern pedagogical technologies.

Above-listed conditions and theoretical regulations of the first chapter let us to develop the model of formation of professionally-creative activity of the future teachers of art in the process of plein-air internship. This model contains three components: demand-motivational, substantial and artistic-practical. These components are also divided on the criteria and rates that we have listed above.

Резюме:

В статье рассматриваются теоретические и методические проблемы в контексте формирования художественно-творческой активности студентов в процессе пленэрной практики и дает анализ обучению студентов пленэрной практике, где рассматриваются вопросы изучения методов и закономерностей изображения пейзажа.

Түйін:

Бұл мақалада болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің кәсіби-шығармашылық белсенділігін пленэр практикасы үдерісінде қалыптастырудағы кездесетін теориялық және әдістемелік мәселелерді табиғат көрінісін бейнелеудегі қолданылатын заңдылықтар мен әдістерге үйрету арқылы сараптама жасау қарастырылады.

1 Krajewski VV General framework of pedagogy: studies. Benefit - The Academy, 2009, 456 p.

2 Slastenin VA Formation of the personality of the Soviet school teachers in training. - M.: Education, 1976. - 160 p.

3 Kuzmin Akmeology NV - the study of the factors to achieve peaks in professional activities. / / - The problems of increasing the professionalism and efficiency of educational activities. - Shuya, 1999. - 45-58

4 AN Leontiev Activity. Consciousness. Personality. -M.: Pedagogy, 1975.-220 p.

5 Alekhine AD - Teacher training art: Abstract ... on ped. Science. - M., 1992. - 32 s.

6 Kuzin V.S., Kuzin VS Psychology of painting: the manual. - 4th ed., Ext. and revised - M.: Onyx 21. - 2005. - 304

7 Shpikalova T.Ya., Shpikalova TJ Model of continuous artistic and educational system of teaching folk art "school - institutions of further education - college - high school" // Folk Art Culture and Education: Proc. the All-Russian Scientific and Practical Conference. - Shuya. - 1996. - P. 3 – 10

8 Medvedev L.G., Medvedev LG Criterion for assessing the artistic image as a factor in the development of creative abilities of students. - Alma-Ata, 1980. - 88

9 Sokolnikova NM, NM Sokolnikova Art and technique of teaching it. Moscow Academy, 2002. – 368

10 Ivakhnova L.A., Ivahnova LA. Professional work of fine art teachers: the manual. Omsk OmSPU, 2003. - 130 p

11Rubinstein SL Fundamentals of General Psychology / St. Petersburg.: PiterKom, 1999. - 234 p. etc.

12 Freud Z. The main psychological theories of psychoanalysis. Sketch of the history of psychoanalysis. St. Petersburg, 1998. - 378 p.

13 Levin K. The conflict between Aristotelian and Galilean modes of thought in contemporary psychology. - In.: History of Psychology (10's - 30's. Opening period of the crisis): Texts / Ed. Galperin, A. Zhdanov. - Yekaterinburg: Business Book, 1999. - 456 p.

14 Allport, G. W. (1937). The American Journal of Psychology, 50, pp. 141-156

15 Nyutten J. phenomenon of motivation. Experimental Psychology / Ed.-comp. P.Fress, Piaget. Moscow: Progress Publishers, 1975. – 456.

16Teplov BM Psychology. - Uchpedgiz, Moscow, 1953 - 234 p.

17Kovalev NE Paradise BF, NA Sorokin Introduction to pedagogy. - M.: Education - 1975.-176 with ..,

18 Myasishchev VN Psychology relationship. M.: Institute of Applied Psychology, VN 1995. - 356 p.

19Bondarevskaya. Value foundations of personality-oriented education // Education students. - 1995. - 5. - S. 29.,

20 VV Serikov Personal approach to education: concepts and technologies. Monograph. - Volgograd: Change. - 1994. - S. 112 - 114.

21 Verbitsky AA - Creating a positive attitude of students to personal and professional self-improvement. // - Higher Education in Russia - 1999. - № 5. - P.18-23.

22 Vershlovsky SG Adult education as a subject // Education, 2003, № 8. - 34 - 43.

УДК 372.8

ЭЛ ӨНӨРҮ ЭЛГЕ

Ж. Кайыпова - И. Арабаев атындагы КМУнун
ИЗО жана ДИЗАЙН кафедрасынын доценти, Бишкек шаары, Кыргызстан

Аннотация. Кыргыз элинин колдонмо-жасалга өнөрүндө оймочулук, саймачылык, килем токуучулук, ормок согуучулук, бычып тигүүчүлүк, чий чырмакчылык, зергерчилик, жыгаччылык өндүү нукура элдик көркөм өнөрдөн тышкары күндөлүк турмуш-тиричиликке зарыл: жип шуу эшүүчүлүк, түймөчүлүк, боёкчулук да өз кезегинде аябай күчтүү өнүккөн.

Бүгүн кыргыздын элдик кол өнөрчүлүгү эки багытта өсүп өнүгүүдө. Биринчиден ар бир айылда, үймө-үй буюмдар жасалууда. Мында чеберлер адата абалтан калган элдик ыкмаларды аркалап, андан нары өнүктүрүүгө өз салымдарын кошууда. Демек, шартка байланыштуу уюткулуу өнөрүбүзгө жаңыча мамиле жасоочулук да дана сезилүүдө. Экинчиси, Эл ичиндеги ошондой чеберлердин топтолушунун негизинде жер-жерлерде ар кандай бирикмелер түзүлүүдө. Бирок, элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн жөрөлгөсүндө өнөрдүн ар түрү улам барган сайын тозуп, көздөн учуп, кармаган чеберлердин саны сээлдеп баратышын жашырууга болбойт.

Түйүндүү сөздөр: өнөр, эл, көкөм өнөр, чебер, оймочулук, саймачылык, килем токуучулук, ормок согуучулук, бычып тигүүчүлүк, чий чырмакчылык, зергерчилик, жыгаччылык өндүү нукура элдик көркөм өнөр.

*Эл ичинде бар го нечен чеберлер,
Өнөр менен жанын багып келгендер.
Бул дүйнөнүн көркү алардын колунда,
Керемет да, бардык болгон сонун да.
Санай келсек анын баарын сөзүң көп,
Сөздү тааптан андан көрөөзүнөөт.*

Жусуп Баласагын

Элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн кооздуктарынын каражаты оюм-чийимдер болуп эсептелет. Оюм-чийимдер буюмга көрк берип, анын дагы бир жолу сапатын аныктап, кооздукка бөлөйт. Мына ушул кооздуктардын негизинде көркөм оюмдардын ич ара катышы пайда болот. Тигил-бул элес менен сөлөкөттүн бары эле көркөм оюмдун каражаты боло бербейт.

Адамга таасир берүүчү элести жана сөлөкөттү көркөм оюмга пайдаланууда алардын элементтери ич ара айкалыша, бири-бирине беттеше түшкөндөй болушу зарыл.

Мындан сырткары көркөм кол өнөрчү-жез оймочу жана колунан көрү төгүлгөн зергерлер адамдын көзүн кубанткан, көңүлүн эргиткен көркөм чыгармаларды жаратып, алардын колунан бүткөн аруу нускоолор жашообузду көркүнө келтирип чыгарылган. Эзелерибиз кыздарына куурчак жасап, кыздардын өзүнө ийне карматып, учук сапатып, курчагына кийим тиккенди күйрөткөн.

Адата, жумуштан чарчаганда, капалыкка малынганда көркөм буюмду көрүүдө, адам алаксыт, мээ сергитип, кадимкидей көңүлүн эргитет.

КИЙИЗДИН ЖАСАЛЫШЫ

Адатта, кийизден кийим жасоодо биринчи жүн тандалып алынып, кийиз жасалат. Кийиз уютуу кылчыктуу күзгү жүндөн тандалат. Уютулуучу жүн кыска болот, узунун кыркып кыскартат. Талпак үстүндө сабалган жүндү согулган ак чийге белгилүү өлчөмдөгү калыңдыкта жаят, кайнак суну текши сээп, аркан, жип менен аябай чырмап таңат да, кийизди тепкилей баштайт. Чийдин арасынан үксүйүп жүн чыга баштаганда кийизди тепкилөөнү токтотуубуз керек. Демек, кирген кийизди чийден бөлүп, ага кайрадан ыссык суу сээп, үч-төрт адам катар отуруп алып, кайта-кайта имере тоголоктоп, билектей баштайт.

Билектөө – кийизди колдо, ийине жеткирүү болуп саналат.

Илгери кийиз жасоо көбүнчө жайлоодо боло турган. Ошентип кийиз уюту бир эле адамдын колунан келген эмес. Бышырылган кийизди түрмөктөп алып, келин кыздар катар олтуруп, билектин күчү менен араң уютушкан. Кийизди бышыруу, боео да өзүнчө чоң мааниге ээ. Бышырылган кийиз бышык болуп көп жыл сакталат. Кийизчиликте боекту тандоо чоң мааниге ээ. Муну менен бирге аны колдоно билүүлөрү ар бир уздун чеберчилигине айгинеленип турат. Мындан «Кийиз кимдики болсо, билек ошонуку» - деген макал айтылат.

Арийне кийиз буюм – тайымдары мал киндиктүү кыргыз элинде жерге төшөөгө, боз үйдүн ички колдонмо – жасалгаларына шартташкан. Ошондой эле кийиз кыргыздардын турмушунда биринчи орунда турат. Көчмөн кыргыз элин кышкы аяздан, жайкы аптадан сактаган. Элдик көркөм чыгармачылыкта кыргыз кийизи эң негизги колдонулуучу материалдардын бири.

КЫРГЫЗДЫН УЛУТТУК САЙМА ӨНӨРҮ

Сезе алсаң сырлары бар байкалбаган,

Сүйүүлөр сүрдөнүүдөн айта албаган.

Саймада сансыз ойлор, сансыз үмүт,

Сагыныч, курчтук мизин кайтарбаган.

Ш.Мамбетайпова

Кандайдыр бир нерсенин сөлөкөтүнө окшош, уйкаш элементтерин кездеме, тери, таар жана башкалардын бетине ыраатуулук, ыргактуулук

менен кайталанып да көчөттөрдү түшүрүүчү узду саймачы дейбиз. Бул мурунтан эле кыргыз сымал бүркүт менен уялаш тоолук көчмөндүү калкыбыздын турмушунун элестүү белгилеринин бири болгон.

Илгери кыргыздар кат ордуна сырдаш жеңелери аркылуу сүйгөн жигитине саймалуу жүзаарчы жиберешчү. Ага бүт өзүнүн дитиндеги ой-толгоосун, кусалык сырын, сезиминдеги болгон бүт талантын чагылта турган. Чынында биз сыймыктанаар элдик саймачылык жөрөлгөсү туш кийизде ашкере таанылат.

Элдик сайма «илме сайма», «ийне сайма» болуп негизинен экиге бөлүнөт. Илме сайманын жаңы түрү бар. Бул илме сайма машинасы деп аталат. Ал тигүү машинасына окшошуп, тигиш кездеменин сыртына калкып, түшкөн сайманын өзү кадимки шибеге саймадай болот. Андан сырткары килем сайма пайда болду.

Ийне сайма – жөрмөп саюу. Ичке ийне менен сайма сайса, сайма элпек кетет да, түшкөн көчөт ошончолук сыйда көрүнөт. Мыкты саймачылар учуктук жипти кыска сапташат. Бул ийне сайып, учукту тартууда анча чубалжып чатышпайт. Адатта, ийнени сол колду учунан түртүп, өйдө маңдайга көтөрүп, жипти оң кол менен үч жагынан кармап ийненин көзүнөн өткөрөт.

Сайма саюуда оң колдо учуктуу ийне болот. Сол колго жердиктик кездемени кармоо зарыл. Ийнени оң колдун үч манжасы менен эптүү кармайт. Ал эми сайманын жердигин энине карата тизеге басып, сөмөйгө ороп, атайын алкакка керип туруп да саюууга болот. Мына ушундай жол сайма саюу деп аталат.

Сайма жыш жана сейрек сайылат, ал эми кайчы түрүндөгү композициясы өсүмдүктөрдүн туш тарапка бутактап, асем менен ойку – кайкы кооздолгон түрлөрү менен байытылат, бул буюмга бөтөнчө көрк жана шаани берет. Кыргыз элинде төмөндөгүдөй сайманын түрлөрү бар:

1. **Илмедос** – ийне сайманын мерчемдүүсүнүн бири. Мында саюучу учукту жердиктен ичке алат. Эки башынан илмек өңдөнтүп улам илип, улам улаштырып тартып олтурат. Муну бир нече курдай кайталанганда сайманын чети жөрмөмө саймадай болуп, ортосу кереге көз өңдөнүп калганын көрөбүз. Бул сайма берилген көчөт чиймелерди толтурууга өтө эле ийкемдүү келет. Илмедос саймасы менен сайылган саймалар көзгө кооз көрүнөт.
2. **Басма сайма** – ийне адаттагыдай жердиктин алдынан өткөрүлөт. Абалы башынан баштап белгилүү аралыкты аягына дейре бир сайып алат. Аны башынан үч – төрт жолу сайып тартат. Эми ортосунан эки курдай тигил сайылган жиптерди учуна жеткирип, жогорудагыдай сайылган жиптерди байлай саят. Сайма аягына жетип, дагы да үч – төрт жолу жарыш жана байлай саюу атайын чийилген көркөм көчөттөрдүн жолу боюнча жогорудагыдай ыкма кайталана берет. Басма сайма кийим жапкыч, терезе парда, сальфеткалар жана башкаларды кооздоп саюу болуп саналат.

3. **Көптүрмө сайма** – жердикке түшүрүүчү учук жипти эң майда кылып саят. Ал бирдей түшүрүлөт. Сайма тик бурчтанып, оюм–чийимдин ичинен ойдогудай түшпөй калышы да мүмкүн. Мындайча айтканда көптүрмө саймага түшкөн көчөттүн көрүнүшү чийге, килем бетине берилгендей сындырылып кетет. Бул сайманын түрү да өзгөчөлүккө ээ.
4. **Терс кайыкта** – жердикке сайманы өтө майда түшүрүү керек. Түшкөн жиптин көзгө илешпей, өтө майдалана берилиши менен сайымды бири-бирине улантып, сайып кетүү тийиш. Анын ички бети үч кошкон кейиптенет.
5. **Жөрмөмө сайма** – бул сайма бир нече айда таякчаны оңго карай жантайып сайып чыгат. Анын узундугу жана бири - биринен аралыгы 1-1,5 см болушу зарыл. Муну кайрадан солго карай так ошондой жантайып сайып чыгат. Сайылган сайма көчөтү мында үч кошкон түрүндө көрүнүп калат.
«Жөрмөмө» сайма да, ошентип, майда сайманын катарына кирет.
6. **Чыраш сайма** – буюмдун чекесин чыраштап бекитүү дегендик. Мында буюмдун четинен «жээк» алынат. (1-1,5 см) аралыкты кыйгач кайып кетет. Учук эми кайчылашып, кайра мурунку сайган жердин сол жагынан чыгат. Андан кийинки учук улам кайра мурункунун сол жагынан чыгуусу тийиш. Ошентип сайма оңдон солду карай жылып олтурат. Чыраш саймасы илмедос саймасын саюудан өзүнүн татаалдыгы менен айырмаланат. Бул ыкма менен тери, кийиз буюмдарына кооздук түшүрүүгө болот. Мындан сырткары да эл ичинде сайманын көптөгөн түрлөрү сайылып, колдонулуп жүрөт.

Саймачылыктын негизги кооздук каражаты – сайма көчөтү. Бул буюм бетине орнамент түшүрүү дегенди түшүндүрөт. Ошентип көчөт – бул бүтүм чиймени ирээти менен алмаштырып, жердин бетине түшүрүү дегендик. Чыгармачылыгы бар уздар тигил –бул сайма ыкмасы аркылуу буюмга мындай көчөттөрдү түшүрүүдө баш аламандыкка чалдыкпай, сөзсүз шарттуулук, ырааттуулук жол – жобосун сакташат. Албетте, мында да боек мааниге ээ. Саймачылар негизинен кызыл-көктү, кызыл-сарыны, кызыл-жашылды, кызыл-акты берип, ыргактан түк жазбайт. Жиптердин өндөрүн тура тандоо да саймага көрк берет.

Сайма саюуу зор чыгармачылык ал уздук көркөм көчөттөрдү жаратуу гана жүзүнө чыгат. Элдик көркөм кол өнөрчүлүктүн түпкүлүгүн жердик түзөт. Мисалы, бүгүн саймачылыкта баркытты оймочулукта кийизди колдонуп келишүүдө. Бирок саймачылыкты кийизге да териге да таарга да жана башка материалдарга да бирдей түшүрүүбүз зарыл. Чебердин колунан чыккан буюм ар убакта ардактуу асыл көздүн жоосун алууга тийиш. Илгерки элдик уздардай сайма өнөрүн жалаң таарга кийизге териге түшүрүү өнөрү азыр бир аз жанданып баратат. Азыр сайма өнөрүнүн асыл буюмдарынын аттуу-баштуусу туш кийиз болуп саналат. Ал үйдүн керегесине тартуу үчүн аздектелген асыл буюм.

Мындан сырткары да сайма сайылып бычылып тигилген элдик улуттук кийим-кечектери да аз эмес. Алсак, саймалуу чапан, чепкен, калпак, топулар, белдемчи, чыптамалар кыздардын шөкүлөлөрү, энелердин ак элечектери жана башкалар. Бул улуттук кийим-кечектерибиз элибиздин салт-санааларындай үрп-адатындай мурас катары кыргыз маданиятынын бирден-бир элементтери экени талашсыз.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Акматалиев А. «Кыргыз элинин колдонмо-жасалга өнөрү». Фрунзе, 1986.
2. Фото-албом. «Кыргыз оймолору». Фрунзе, 1988.
3. Акматалиев А. «Кыргыз кол өнөрчүлүгү». Бишкек, 1996.
4. Мамбетайпова Ш. Оюмдагы обондор. Фрунзе, 1986.
5. Кайыпова Ж. «Эл ичи өнөр кенчи» – Б.: 2012ж..

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о культуре межнационального общения являющееся неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности.

Summary.

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.

УДК 75/76 ББК 85.15.

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ “ОСНОВ ДИЗАЙНА” В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ КЫРГЫЗСТАНА.

Б.К. Сыдыков - доцент, заведующий кафедрой “ИЗО и дизайна”
член Союза Художников Кыргызской Республики
А.А. Момуналиев - доцент кафедры “ИЗО и дизайна”
член Союза Художников Кыргызской Республики

Аннотация. Уроки изобразительного искусства – это способ познания и утверждения человеческих ценностей и чему учат эти уроки, можно ли научить рисовать за 1 час или два в неделю? Какое отношение этот урок имеет к развитию нравственных качеств человека? Эти вопросы звучат не так уж редко. Точно так же стоит вопрос о преподавании в начальных школах методике обучения дизайну. Мы уже много лет работаем в ВУЗе и раньше

для нас главной сложностью было обучение учащихся основам композиции; как тогда говорили рисование на тему по категориям основ композиции, точки, линии симметрии, ассиметрия, ритму, статике и динамике и т.д. Студенты конечно рисовали, изображая все эти категории, но в их экспликациях, даже лучших, была явная беспомощность и неумелое изображение геометрических тел, и явное несоответствие практики с теорией, сказывалось стремление учащихся к красивости и четкости черно-белых композиций. Конечно вырастить профессионального художника-дизайнера в стенах общеобразовательной школы за отведённое учебным планом время нельзя. Школа никогда и не ставила перед собой задачу вырастить профессионалов в какой-либо области.

Ключевые слова: дизайн, школа, знания, искусство, профессия, методика, художество.

Школа должна ориентировать своих питомцев на дальнейший выбор; заложить основы знаний, развить кругозор, а главное, научить мыслить, дать импульс к последующему развитию. Теоретические и практические основы развития художественно-творческой активности школьников в процессе их дизайнерской деятельности составляют три взаимосвязанных и взаимообусловленных компонента;

- **Дизайнерский** – система знаний по дизайну, как отрасли человеческой деятельности и её результатах;
- **Психологический** – особенности дизайнерского мышления;
- **Методико-педагогический** – пути формы, методы и приёмы обучения умениям и навыкам дизайнерской деятельности и формирования на этой основе дизайнерского мышления.

В начальной школе методика (уроки) обучения дизайну направлены на овладения подсознательным ощущением формы, как одним из важнейших компонентов дизайнерского мышления.

Современный уровень развития производства, техники немыслимы без художественного проектирования, обеспечивающего не только высокую технологичность, прочность конструкции, но и эстетический вид изделия.

Дизайн – это органическое единство пользы и красоты, функции и формы. Для элементарной дизайнерской деятельности необходимо формировать дизайнерское мышление через специальную целенаправленную деятельность учащихся под руководством педагога: постановка задач, сообщения, методы, приёмы и способы реализации задач по созданию отдельных предметов и гармонически целесообразной среды.

При освоении дизайна в школе основное внимание обращается на изучение правил, приёмов и средств композиции, цветоведения, основ формообразования, моделирования, макетирования и комплексного проектирования. Упражнения с двухмерными и трехмерными пространственными композициями, закрепляют знания основных

категорий композиции, а главное развивают ощущение ритма, глубины пространства, движения статики и динамики и др. Элементарное дизайнерское мышление на начальном этапе преподавания включает все основные черты, присущие мышлению профессионала-дизайнера. Системное владение логическими операциями выглядит так; наличие вариативности, гибкости, понимание эстетической целесообразности.

Функция дизайна во многом определяет внешний и внутренний вид городов, построек, транспорта, технических изделий и конструкций, рекламы, мебели и многого другого. Смысл дизайна заключается в комплексном, системном подходе к каждой вещи.

Оновы курса “Дизайн” включают разделы “Пропедевтика” и “Моделирование (конструирования)”, которые учат школьников определять структурные качества различных объектов, познавать закономерности создания знаков и простых геометрических структур, а так же обучают видению этих форм в природной и предметной среде.

В начальной школе методика обучения дизайну направлена на овладение подсознательном ощущением формы как одним из важнейших компонентов проектного мышления. На уроках рекомендуется чаще использовать сюжетную игру, которая помогает снять избыточную информационную нагрузку. Через игру школьник более эмоционально и естественно решает учебную задачу, вначале он интуитивно продвигается к осознанию понятий проектно-художественного образа, а затем пытается самостоятельно формировать его визуальные, пластические и конструктивные задачи применительно к объектам живой и искусственной среды. Далее, трансформировать в своем воображении увиденное и изученные объекты, школьник находит черты сходства и единые принципы организации и строения этих объектов. Затем в различных визуальных формах реализует свои идеи.

Своеобразие методического подхода к обучению дизайна в начальной школе, в определённой мере раскрывается через систему упражнений и заданий, главная особенность которых – эксперимент с формой и материалом, знакомство с элементами цветоведения и композиции моделирование изделий предметной среды на основе единства функции и формы, общих закономерностей формообразования.

Интересно и разнообразно поставлена работа по преподаванию дизайна в начальных школах графства Стаффордшир (Великобритания) – её уровень в известном смысле признан образцовым. Программа обучения дизайну и технике, принятая в 1987 году, предусматривает введение должностей консультантов методистов по этим дисциплинам, курсовую переподготовку учителей и обеспечение проведения различных школьных и внешкольных мероприятий.

Как отмечает консультант-методист К.Брохоска, дети в школах графства “с большим энтузиазмом относятся к занятиям по основам дизайна и полностью отдаются этому захватывающему делу, прежде всего потому, что им предоставлена широкая инициатива и свобода в этой работе...”

Учитель делает упор не на “раннюю профессионализм” а на использование потенциала дизайна для многостороннего развития школьника. Детей учат формулировать вопросы, аргументировать свое мнение, развивать зародившиеся у них идеи, структурировать проблемы, укрепляют в них способность к самооценке. Вместе с тем и одновременно развивается способности:

- **Коммуникативные:** умение слушать, обсуждать, докладывать, визуализировать идею;
- **Математические :** калькуляция и измерение, понимание формы и пространственных отношений;
- **Манипулятивные:** координация движений, умение пользоваться в процессе создания вещи инструментами;
- **Социальные:** совместное обдумывание и обсуждение, терпимость к мнению другого, самодисциплина;
- **Личностные:** самобытность, любознательность, настойчивость, гибкость мышления.

Задача обучения основам дизайна-не просто овладение элементами проектирования, но высвобождение таящихся в ребенке возможностей, сила которых в обычных условиях остаётся невостребованной. Проектная культура играет здесь роль рычага, при методически правильном применении которого достигаются коренные цели всестороннего развития личности, её гуманитаризации, а вместе с тем приобретение навыков разумного использования достижения технической цивилизации.

Извесно, что британское правительство осуществляет программу включения в масштабе страны основ дизайна в учебные планы начальной и средней школы. Действует, как упоминалось, Национальная рабочая группа разработки учебной программы по дизайну и технике в школе. Выделены средства на введения должностей консультантов-методистов по дизайну. При многих ВУЗах и на курсах ведется переподготовка учителей для преподавания дизайна. Советом по дизайну Великобритании выпускаются методические издания в помощь преподавания основ дизайна.

Курсы “Основ дизайна” в школьной программе формирует у детей особого стиля мышления, для которого характерно понимание дизайнерского проектирования, как творческого процесса, направленного на преобразование окружающей среды, пониманием основных критериев гармонической вещи, чувство стиля, эстетическое отношение к миру вещей (т.е. “дизайнерское мышление”)

Программа “Основы дизайна” актуальна, так как изучая способы преображения формы, учащиеся

приобретают опыт выражения творческой мысли.

Программа позволяет сформировать эстетическую культуру школьника-совокупность знаний о её сохранении, передаче, преобразовании и использовании в науке, производства, искусства, архитектуре и других сферах жизни общества.

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о культуре межнационального общения студентов являющиеся неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности.

Summary.

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.

Использованная литература:

- 1.Р.В.Рунге. История дизайна, науки и техники. Том 1. М.СЛОВО/SLOVO.2008г.
- 2.Д.В.Топкин. История дизайна. Учебно-методический комплекс. ИДО ТГУ, 2006г. (электронный ресурс) режим доступа: <http://edu.tsv.ru>.
- 3.И.А.Розенсон. Основы теории дизайна: Учебник для ВУЗов СПб,: Питер 2006г.
- 4.Л.В.Зымалева. Журнал “Изобразительное искусство в школе” №2. 2011г. Стр. 29-37.
- 5.В.Сидоренко, А.Г.Устинов. Программа дизайнерского образования ВНИИГ, из сборника “Дизайн в общеобразовательной школе”.
- 6.Журнал “Искусство в школе” №2, 1991г. И. Кашекова “Сложный путь к композиции” стр. 29-32.
- 7.Б.К.Сартбаев Универсальный словарь дизайнера. Бишкек “Бийиктик” 2003г.

УДК: 375.514/14

РАЗРАБОТКА НЕКОТОРЫХ АСПЕКТОВ ИЗОБРАЖЕНИЯ ПОРТРЕТА СТУДЕНТАМИ ХУДОЖЕСТВЕННО-ГРАФИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

А.К. Тлеужанов -профессор кафедры МПСД и академический рисунок, Каз НПУ им Абая

Аннотация. В статье рассмотрены жанра изобразительного искусства, отражающего внешний облик человека. Но внешнее сходство — не единственное и, пожалуй, не самое главное свойство, присущее портрету. Настоящий портретист не ограничивается воспроизведением внешних черт своей модели, он стремится передать свойства ее характера, раскрыть ее внутренний, духовный мир. Очень важно также создать типический образ представителя определенной эпохи, культуры.

Ключевые слово: портрет, жанр, культура, искусство, личность, индивидуализация.

Рассуждениям о природе портретного жанра посвящено множество искусствоведческих исследований. Суммируя все, что было сказано об этой проблеме, можно утверждать, что ее суть - во взаимоотношениях индивидуальности художника и индивидуальности изображаемого. Истории искусств известны эпохи, когда о какой-либо портретности, даже при том, что изображались конкретные личности, можно говорить лишь с большими оговорками, как в Древнем Египте или в Древнем Вавилоне. У многих народов и во многих культурах портрета вообще не существовало, как не существовало понятия индивидуальности изображаемого. И именно европейское искусство создало наиболее благоприятные условия для развития портрета. В античности золотым временем этого жанра стал Древний Рим с его пристальным интересом к частному и индивидуальному. Расцвет древнеримского портрета связывают с необычайно развитым культом предков и обычаем делать посмертные маски. Пристальный интерес к индивидуализму, характерный для республиканского гражданского общества Древнего Рима, с установлением императорской власти стал ослабевать, так как обожествление персоны императора, естественно, вело к утрате личностных качеств и замене их идеями общего. Храня связь с предыдущими эпохами, портретный жанр еще продолжает быть ярким и выразительным в первые века нашей эры, но затем эта традиция прерывается. Победа христианства и торжество единого и всеобъемлющего Бога еще более ослабляет интерес к личности. В религиозном искусстве раннего христианства даже императоры и императрицы удовлетворялись тем, что их присутствие было отмечено лишь знаком, чьи приметы должны были корреспондировать с условной идеей в большей степени, чем с какой-либо реальностью. Ренессанс с его ростом индивидуализма и обращением к искусству Древнего Рима стимулировал развитие портрета, превратившегося в один из важнейших жанров.

Наивысшего расцвета портрет достиг в XIX веке, породившем такое понятие, как реализм. Преклонение перед объективностью требовало от художников этого столетия быть как можно более внимательными и почтительными к характеру изображаемого.

Портретный жанр в русском искусстве берет свое активное развитие с начала XVIII века. Общепринятой формой портрета было поясное, реже погрудное или поколенное изображение. Художники сосредоточивали почти все внимание на изучении лица человека. В истории искусств немало шедевров портретного жанра выполненных акварельными красками, пастелью, сангиной, углем и прочей графической техникой, но при писании портретного сходства, передаче психологического состояния, живописно-пластического языка, созданий целостного образа неопределимую и незаменимую роль очень многие выдающиеся мастера справедливо отвели технике масляной живописи. С этого момента в развитии этого жанра как

такового, незаменимую роль сыграла и продолжает играть техника масляной живописи. Благодаря химическому составу и красочному звучанию наиболее подходящей техникой является – техника масляной живописи, а по выразительности исполнительности техника масляной многослойной живописи.

Яркими представителями этого жанра являются такие мастера, как Д. Г. Левицкий, К. П. Брюллов, О. А. Кипренский, В. Г. Перов, И. Н. Крамской, Н. Н. Ге, И. Е. Репин и многие другие. В творческой практике этих высокоодаренных мастеров ясно видно, как они сумели проникнуть в суть собственными исканиями, в передаче остроты образного воздействия и выразительности живописно-пластического языка, не утрачивая при этом своей индивидуальности. Выработывается особый вид портрета – портрет-тип, где изображается вся психологическая сложность, оценивается роль в обществе, воссоздается сочетание индивидуальных и типических черт.

Выдающимися талантливыми художниками этого направления являются такие мастера, как И. Е. Репин, В. И. Суриков, В. А. Серов, М. А. Врубель, К. А. Коровин, Ф. А. Малявин, К. А. Сомов, М. В. Нестеров, С. В. Малютин, Я. Я. Головин, Л. С. Бакст, Б. Д. Григорьев, А. Е. Яковлев, К. С. Петров-Водкин.

Сложные исторические условия – отразившее коренные сдвиги в общественных отношениях повлияла и на искусство в целом, это отражается в остроте художественных исканий, противоречивости взглядов.

Движение портретного искусства рассматриваемого периода шло не в едином потоке, а развивалась по нескольким руслам, достаточно выявлялась общая направленность, так и смена форм выражения, каждая из которых отличаются стилистическими чертами. Менялись подход к натуре, характер и тип портрета, живописно-пластические приемы. Появилась фотография, немое кино, именно в это время становится необычайно характерной история об ожившем изображении, когда творение выходит из-под власти творца и начинает жить своей самостоятельной жизнью. История об ожившей фотографии до сих пор еще не приобрела популярности. Это служит доказательством того, что распространенное мнение о том, что фотография убила портретную живопись, неверно. Несмотря на то, что в любом автомате ваше изображение будет готово через пять минут, продолжают процветать уличные портретисты, наследники знаменитого французского карандашного портрета XV века. Фотография портрет не заменила и никогда не заменит, несмотря на все усилия фотографов варьировать и имитировать приемы знаменитых портретистов.

Угроза портретности в понимании XIX века крылась совсем в другом. Обычно зарождение нового, модернистского портрета связывают с Ван Гогом. Именно в его портретах главным становится не внутренняя жизнь изображаемого, а настроения, мысли и переживания самого художника. В живописи Ван Гога чужая индивидуальность полностью растворяется в индивидуальности творца. Любой портрет становится автопортретом, так как исчезает какая-либо объективность и чужая личность становится только

поводом для выражения чувств художника. Тотальная автопортретность таким образом вообще стирает все различия между жанрами. В творчестве Ван Гога появляются портреты или, точнее, автопортреты, построенные лишь на эффекте присутствия, как "Стул Ван Гога" или "Стул Гогена", когда предмет оказывается полноправной заменой человека. Таким образом, портретом становится и натюрморт, и пейзаж, и интерьер, то есть любая реальность, перенесенная на полотно. Искусство Пикассо теснейшим образом связано с тем, что обычно определяют как искусство XX века, то есть с модернизмом, являющимся, в первую очередь, торжеством крайнего индивидуализма. Утверждение, что для Пикассо каждая фигура была портретна, не совсем верно. Пикассо всегда сообщал свое собственное настроение тем, кого он изображал, почти игнорируя возможность какого-либо индивидуального проявления настроения портретируемого. В некоторых залах Музея современного искусства собраны десятки изображений одного и того же персонажа. Все они сильно отличаются друг от друга, и понять, почему сегодня Пикассо изобразил Дору Маар или Марию-Терезу Вальтер так, а завтра совсем иначе, невозможно, если не учитывать его собственное состояние духа. Любая фигура у Пикассо становится не портретной, а автопортретной, но парадокс заключается в том, что индивидуализм играет злую шутку с самим собой. Портретность теряется и в автопортретах, и бесконечные эксперименты со своим собственным лицом приводят к тому, что по автопортретам Пикассо мы не можем составить себе никакого впечатления о том, каким он был: его облик дробится в бесконечно разнообразных композициях, для создания которых сам художник становится лишь поводом, ничем не отличающимся от неодушевленного предмета. Все это говорит о кризисе портретного жанра в искусстве авангарда. Можно привести много примеров этого направления. Все эти работы абстракционистского плана не приводит в конечном итоге ни к чему, по этому для последователей реалистической живописи а особенно рассматриваемого нами портретного жанра и совершенно не соответствует поставленной задаче. Искусство портрета требует, чтобы наряду с внешним сходством в облике человека отражались его духовные интересы, социальное положение, типические черты той эпохи, в которую он жил. Автор портрета, не бесстрастный регистратор внутренних и внешних особенностей портретируемого: его собственное мировоззрение, личное отношение художника к модели, его творческая манера накладывает на произведение зримый отпечаток. К тому же, внешнее сходство не единственный, да и пожалуй, не главный критерий художественного достоинства портрета. Главное здесь – зеркало души, лицо, а в лице – выражение глаз. Взгляд устремлен вдаль или уходит вглубь души, он «проходит» сквозь зрителя. Их сила в точно найденной мере частного и общего, конкретно-индивидуального и типического, чувственного и рационалистического, мгновенного и вечного.

Выдающим проявлениям этого жанра характерна творческая осмысленность натуры, артистизм, поэтическая образность, обогащенная выразительность средств. Даже в тех случаях, когда личность модели не

полностью раскрыта, они все же ярко характеризуют эпоху, выявляют особенности художественных исканий и ее духовной жизни. Острота ощущения эпохи, глубокое чувство времени качественно сильная сторона портретов. Постоянно проводимые специальные выставки портрета, общественный интерес и неослабеваемый зрительский спрос свидетельствует о нужности и значимости портретного жанра.

Список литературы:

1. Бергер, Эрнст.- М.- Государственное Издательство Изобразительных Искусств, 1935г..-606
2. Смирнов Г. Б. Живопись. Уч. изд. Тарту 1975 г.-136
- 3.Семенова М. А. Развитие художественно-творческих способностей студентов худ. фак. пед. вузов в процессе занятии акварельной живописи на пленэре: Автореферат. кнд. дисс. пед. наук.- Омск, 2006 г

Түйін

Бұл мақалада автор кескіндеме саласында портрет жанрының даму барысына шолу жасап, оның айрықша жетістіктерін айқындап көрсеткен. Адамның бет бейнесін, оның психологиясын, ішкі жан дүниесін бейнелеудегі майлы бояу техникасының ерекшеліктерін және оның кезеңдерін ашып баяндаған.

Summary

In this article the author examines portrait genre in the painting also it is examined the technology of the transfer of the internal peace of the psyche of the man.

ӘОЖ: 374.14

**ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА ОҚЫТУ ӘДІСІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.**

Б.Б. Атабекова – магистр, Абай атындағы ҚазҰПУ, аға оқытушы

Аңдатпа. Оқыту әдістерінің даму мен қалыптасу тарихы тым ерекшелігімен қатар ғалым-педагогтар жоғары оқу орнындарындағы оқыту процесін бақылай отырып, қызмет түрлерінің әрқилылығына назар аударды және оларды оқыту әдістері деп атай бастады. Мысалы, оқытушы жаңа материалды түсіндіреді, яғни ол түсіндіру әдісін пайдаланады; студенттер материалдарды өз бетінше оқиды, студент практикалық тапсырмаларды - практикалық жұмыстар әдісін орындайды. Оқыту әдістерін осылай жорамалдау көптеген авторлардың сан түрлі оқыту әдістерін көрсетуіне, оларға түрлі атаулар беруіне себеп болды. Кейбір дидакттар мен әдіскерлер бұл түсінікке түрлі анықтамалар беруде, соған қарамастан көптеген авторлардың оқыту әдісін оқу қызметін ұйымдастыру тәсілдері деп есептеуі ортақ пікір болып табылады. Мұны негізге ұғым ретінде алып, оны тереңірек қарастырып, тереңірек түсінік береміз.

Түйін сөздер: әдіс, ғылым, педагог, білім, білік, дағды, тәсіл, үдеріс, оқу, дидактика, оқыту, нәтиже, іс-әрекет.

«Әдіс» термині гректің «methodos» деген сөзінен шыққан және ақиқатқа бару жолы, тәсіл деген мағынаны білдіреді.

Педагогикалық тәжірибиелік әдіс – оқу –тәрбие мақсаттарына қол жеткізу қызметінің тәртіпке келтірілген тәсілдері. Бұл жағдайда оқытушының оқыту қызметтерінің тәсілдері (оқыту) және студенттердің оқу қызметінің тәсілдері (оқу) өзара тығыз байланысты және өзара әрекеттес [1].

Оқыту әдістері ұғымы сондай-ақ оқу қызметінің дидактикалық мақсаттары мен міндеттерін де көрсетеді, бұларды оқыту процесінде шешу кезінде оқытушының оқыту қызметіне және студенттердің таным қызметіне қатысты әдістер қолданылады. Сөйтіп, оқыту әдісі ұғымы мыналарды көрсетеді:

1. Оқытушының оқыту жұмыстарының тәсілдері мен студенттердің олармен өзара байланысты оқу жұмыстарының тәсілдерін;
2. Олардың оқытудың әр түрлі мақсаттарына қол жеткізу жолындағы жұмыс ерекшеліктері [2].

Осыған орай, оқыту әдістері – бұл оқыту міндеттерін, яғни дидактикалық міндеттерді шешуге бағытталған, оқытушы мен студенттердің бірлескен іс-қимыл түрлері.

Сондай-ақ «оқыту тәсілдері» ұғымы дидактикада кең тараған.

Тәсіл – бұл әдістің сабақтас бөлігі немесе жеке жағы, яғни «әдіс» деген жалпы ұғымға қарағанда жеке ұғым. Жекелеген тәсілдер әр түрлі әдістердің құрамына кіруі мүмкін. Мысалы, студенттердің негізгі ұғымдарды жазу тәсілі оқытушы жаңа материалды түсіндіргенде, түпнұсқалар мен өз бетінше жұмыс істеген кезде, практикалық жұмыстарды орындағанда және басқа жағдайларда пайдаланылады.

Оқыту процестерінде әдіс пен тәсіл әр түрлі сабақтастықта пайдаланылады. Студенттердің іс-әрекеттерінің сол бір ғана түрі бір жағдайларда дербес әдіс ретінде, басқа жағдайда оқыту тәсілі ретінде

көрінеді. Мысалы, түсіндіру, әңгімелеу оқытудың дербес әдісі болып саналады. Егер оларды оқытушы практикалық жұмыстар кезінде студенттердің назарын аударуға, қателіктерді түзетуге (эпизодтық) әлсін-әлсін пайдаланса, онда түсіндіру мен әңгімелеу жаттығу әдістеріне кіретін оқыту тәсілдері ретінде көрінеді.

Әдіс пен тәсіл орындарын ауыстыруы мүмкін. Мысалы, егер оқытушы жаңа жаңа білімді түсіндіруді кейде көрнекі құралдар арқылы көрсетілетін түсіндіру әдісімен жүргізсе, онда бұл көрсету тәсіл ретінде саналады. Егер көрнекі құралдар оқу объектісі болса, студенттер негізгі білімді оны талдау арқылы алатын болса, онда сөзбен түсіндіру тәсіл ретінде, ал көрсету оқыту әдісі ретінде көрінеді.

Оқыту әдісі - тарихи категория. Өндіргіш күштердің даму деңгейі мен өндірістік қатынастардың сипаты оқытудың жалпы мақсаттарына ықпал етеді. Мақсаттың өзгеруіне байланысты оқыту әдістері де өзгереді. Ерте кездерде еліктеуге негізделген оқыту әдістері үстем болды. Ересектердің белгілі бір іс-әрекеттерін бақылай және қайталай отырып, оқушылар өздері мүшесі болып табылатын әлеуметтік топтардың өміріне тікелей араласа отырып, оларды меңгерді. Мектептерді ұйымдастырғаннан бері оқытудың сөздік әдістері пайда болды. Сабақ берудің негізгі тәсілі - оқытушылардың дайын ақпаратты жазбаша, ауызша, кейде баспасөз арқылы жеткізуі және студенттердің оны меңгеруі болды. Сөзбен айтып оқыту әдістері орта ғасырларда пайда болды. Сөз - ақпаратты басты жеткізуші, ал кітап бойынша оқыту - білім берудің басты мақсатына айналды.

Ұлы ашылыстар дәуірінде сөздік әдістер студенттерге білім берудің бірден-бір тәсілі ретіндегі маңызын бірте – бірте жоя бастады. Алған білімін практикада пайдалануға көмек жасайтын, оқытудың көрнекі әдісі дами бастайды.

XIX-XX ғасырлар аралығында оқытудың практикалық әдістерін пайдаланатын, «іс-әрекет арқылы оқу» тұжырымдамасы қызығушылық туғызды. Сөздік әдістің білімге ұмтылудың дербестігіне негізделген кезекті нұсқаларына үлкен үміт артылды. Әйтсе де бұл әдіс нәтижеге жету үшін көп еңбекті, уақытты талап етеді [3].

Осы айтылғандардан төмендегіше қорытынды шығаруға болады:

1. Білім берудің әр түрлі даму кезеңдерінде оқыту әдістерінің қандай рольге ие болғандарына қарамастан, дербес пайдаланылған ретте олардың бір де бірі қажетті нәтиже бермейді.
2. Әдістердің бір де бірі әмбебап емес, сондықтан дидактикалық жұмыста тиімді нәтижелерге тек көптеген әдістерді пайдалану арқылы жетуге болады.

Бірақ оқытушы педагогикалық әдебиеттерде жазылған және практикада біршама сыналған көп қырлы оқыту әдістерін пайдалану үшін оларды реттеп, бір жүйеге келтіру қажет.

Қазіргі дидактиканың келелі мәселелерінің бірі - оқыту әдістерін жіктеу болып табылады. Қазіргі уақытта бұл мәселе жөнінде ортақ көзқарас жоқ.

Осыған байланысты әр автор әдістерді топтарға, топшаларға бөлуде әр түрлі белгілерді негізге алады, жіктеудің бірнеше түрі бар.

Оқыту әдістерін оқытушының жұмыс әдістеріне (әңгіме, түсіндіру, сұхбат) және студенттердің жұмыс әдісіне (жаттығулар, есептер, өзіндік жұмыс) бөлу бұрынырақ жіктелу болып саналады.

Оқыту әдістерін білім алу көздері бойынша жіктеу кең тараған. Әдістерге осылай қарау оларды төмендегіше бөледі:

- а) Сөздік әдіс (білім көзі ауызша немесе баспа сөздері болып табылады);
- б) Көрнекі әдістер (білім көзі бақыланатын заттар, құбылыстар, көрнекі құралдар болып табылады);
- с) Практикалық әдістер (практикалық қызмет атқара отырып, студенттер білім алады және білігін қалыптастырады) [4].

Сөздік әдістер келесі түрлерге бөлінеді: әңгіме, түсіндіру, сұхбат, пікірталас, кітаппен жұмыс.

Әңгіме. Әңгіме әдісі оқу материалының мазмұнын ауызша айтуды көздейді. Бұл әдіс оқытудың барлық кезеңдерінде қолданылады. Тек қана әңгіменің сипаты, көлемі, ұзақтығы өзгереді.

Түсіндіру. Түсіндіру деп заңдылықтарды, оқылатын объектінің өзіне тән қасиеттерін, жекелеген ұғымдар, құбылыстарды сөзбен жеткізуді түсіну керек.

Түсіндіру - бұл баяндаудың монополистік түрі. Түсіндіруге, бәрінен бұрын, әр түрлі ғылымдардың теориялық материалдарын оқуды, химиялық, физикалық, математикалық есептерді, теоремаларды шешкенде, табиғаттағы және қоғамдық өмірдегі құбылыстардың түпкі себептері мен салдарын ашуда жүгінеді.

Сұхбат. Сұхбат - оқытушының тыңғылықты ойланған мәселелер қою арқылы студенттердің жаңа материалды түсінуіне алып келетін немес оқығанды игеруін тексеретін диалогтық оқыту әдісі.

Дидактикалық процесте нақты міндеттерге, оқу материалының мазмұнына, студенттердің шығармашылық-танымдық іс-әрекетінің деңгейіне, сұхбат орнына қарай әр алуан сұхбат түрін бөліп көрсетеді.

Эвристикалық сұхбат кең тараған («эврика»- табамын, ашамын деген сөзден шыққан). Эвристикалық сұхбат барысында оқытушы студенттердің білімі мен практикалық тәжірибесіне сүйене отырып, оларды жаңа білімге түсінуге, игеруге, ережелер мен қорытындылар шығаруға алып келеді.

Жаңа білімді жеткізу үшін хабарлау сұхбаты пайдаланылады. Егер сұхбат жаңа материалды оқып-үйренуге жалғасса, онда оны алғы немесе кіріспе сұхбат деп атайды.

Сұхбат кезінде сұрақтар бір студентке (жеке жұмыс) немесе барлық топтардың студенттеріне (жаппай сұхбаты) қойылуы мүмкін.

Пікірталас. Пікірталас оқыту әдісі есебінде белгілі бір мәселе бойынша көзқарастар алмасуға негізделген және бұл көзқарастар қатысушылардың жеке пікірін білдіреді немесе басқалардың пікіріне сүйенеді. Бұл әдісті студенттер біршама толымды білім алған және өз бетінше ой түйіп, өз

көзқарасын дәлелдей және негіздей алатын жағдайда пайдаланған тиімді. Жаксы өткізілген пікірталастың оқытуды және тәрбиелуде маңызы зор, ол мәселені тереңірек түсінуге, өз ұстанымын қорғауды, басқалардың пікірімен санасуды үйретеді [5].

Баспа сөздерімен өз бетінше жұмыс істеудің көптеген тәсілдері бар. Олардың негізгілері:

- конспектілеу – қысқаша мазмұндама, оқыған тақырыбының қысқаша жазылған мазмұны. Конспектілеу бірінші жақтан (өзіңнен) немесе үшінші жақтан жүргізіледі. Бірінші жақтан конспектілеу дербес зерделеуді жақсы дамытады;
- тақырыптың жоспарын жасау. Жоспар жай және күрделі болуы мүмкін. Жоспар жасау үшін тақырыпты оқып болған соң, оны бөлімдерге бөліп, әр бөлімге атау беру керек;
- тезистеу - оқыған ойларды қысқаша мазмұндау;
- дәйектеме беру-тақырыптан сөзбе-сөз үзінді. Міндетті түрде шығу белгілері көрсетіледі. (авторы, жұмыстың аты, шығарған жері, баспасы, шыққан жыл, беті);
- аннотациялау - оқылғанның негізгі мәнін жоймай, қысқаша мазмұнын беру;
- рецензиялау - оқылғанға өз ойын білдіріп, қысқаша пікір жазу;
- анықтама жасау – іздестіру арқылы алынған бір нәрсе туралы мәлімет. Анықтамалар статистикалық, өмірбаяндық, терминологиялық, географиялық болып табылады.
- Тақырыптық тезаурус жасау - бөлім, тақырып бойынша негізгі ұғымдар кешенін реттеу;
- Идеялардың матрицасын жасау - әр автордың еңбектеріндегі біртекті заттардың, құбылстардың салыстырмалы сипаттамасы.

Оқытудың сөздік әдістерінің негізгі түрлерінің қысқаша сипаттамасы осындай. Оқытудың көрнекі және практикалық әдістері осы саралау бойынша екінші топты құрайды.

Көрнекі әдістер. Оқытудың көрнекі әдісі деп оқу материалдарын игеру оқыту процесінде қолданылатын көрнекі құралдар мен техникалық жабдықтарға тәуелді болатын әдістер түсініледі. Көрнекі әдістер оқытудың сөздік және практикалық әдістерімен өзара байланыста пайдаланылады.

Оқытудың көрнекі әдістерін иллюстрация және демонстрация әдістері деп шартты түрде екі үлкен топқа бөлуге болады:

Иллюстрация әдісі студенттерге иллюстрацияланған құралдар: плакаттар, кестелер, суреттер, карталар, тақтаға суреттемелер салу көрсетуді көздейді.

Демонстрациялау әдісі құралдарды, тәжірибелерді, техникалық қондырғыларды, кинофильмдерді, диафильмдерді көрсетумен байланысты.

Оқытудың көрнекі әдістерін пайдаланғанда мына талаптарды орындау қажет:

- а) Көрнекілік әдісті қажетіне қарай пайдалануға тиіс және оны бірте-бірте, тек сабақтың тиісті сәтінде көрсету керек;

- b) Бақылауды барлық студенттер көрсетілетін пәнді жақсы көретіндей етіп ұйымдастыру керек;
- c) Иллюстрацияны көрсетуде басты нақты нәрселерді анық бөліп көрсету керек;
- d) Құбылыстарды көрсету кезінде берілетін түсініктемені мұқият ойлануы керек;
- e) Көрсетілетін көрнекі құрал материалдың мазмұнына сәйкес болуы керек;
- f) Көрнекі құралдардан және көрсететін қондырғылардан өздері ұнататын ақпараттарды табуға студенттердің өздерін жұмылдыру;

Практикалық әдістер. Оқытудың практикалық әдістері студенттердің практикалық қызметтеріне негізделген. Бұл әдістер арқылы практикалық білік пен дағды қалыптасады. Практикалық әдістерге жаттығулар, зертханалық және практикалық жұмыстар жатады.

Жаттығулар. Жаттығуларға ой жұмыстары мен практикалық іс-әрекеттерді оларды меңгеру және сапасын арттыру мақсатында қайталап (бірнеше рет) орындау жатады. Жаттығулар барлық пәндерді оқығанда және оқу процесінің әр түрлі кезеңдерінде қолданылады. Жаттығулардың сипаты мен әдістері оқу пәнінің ерекшеліктеріне, нақты материалдарға, оқылатын мәселеге және студенттердің жасына байланысты болады [7].

Жаттығуларды орындауда студенттердің жұмысты дербес орындау қабілетіне қарай төмендегіше бөледі:

- a) Қайта жаңғырту жаттығулары – пысықтау мақсатында белгілі нәрсені қайта жаңғырту;
- b) Жаттықтырушы жаттығулар – білімді жаңа жағдайларда пайдалану жаттығулары;

Егер жаттығуды орындау кезінде студент ішінен немес дауыстап сөйлесе, алдағы операцияны түсіндірсе, ондай жаттығулар түсіндіруші деп аталады. Түсіндіруші қызметтер оқытушыға дағдылы қателіктерді аңғартуға, студенттердің іс-әрекетіне өзгертулер енгізуге көмек жасайды.

Жаттығулар пайдалану ерекшеліктерін қарастырайық.

Ауызша жаттығулар логикалық пайымдаудың, есте сақтаудың, сөз сөйлеудің, назар аударудың дамуына мүмкіндік жасайды. Олар серпінділігімен ерекшеленеді, жазу жазуға уақыт керек етпейді.

Жазбаша жаттығулар білімді бекіту және оларды пайдалануға білік табу үшін қолданылады. Оларды пайдалану логикалық пайымдаудың, жазбаша сөз сөйлеу мәдениетінің, жұмыстағы дербестіктің дамуына ықпал етеді. Жазбаша жаттығулар ауызша және графикалық жаттығулармен сабақтасуы мүмкін.

Графикалық жаттығуларға студенттердің сызбалар, графиктер, техноллогиялық карталар, альбомдар, плакаттар, стенділер дайындауы, зертханалық-практикалық жұмыстары, экскурсиялар жүргізудегі суреттемелері тағы басқа жұмыстары жатады.

XX ғасыдың 60-жылдарының ортасынан бастап, білім беруде дидактикалық ойындар әдістері қолданыла бастады. Кейбір ғалымдар оны

оқытудың практикалық әдісіне жатқызса, басқаларды оларды айрықша топ ретінде қарастырды. Дидактикалық ойындарды айрықша топқа бөле отырып, былай дейді: біріншіден, олар өзіне олардың элементтерін жинақтай отырып, көрнекілік, сөздік және практикалық әдістердің шеңберінен шығып кетеді, екіншіден, олардың өздеріне ғана тән ерекшеліктері бар.

Дидактикалық ойындар – бұл оқылатын жүйелерді, құбылыстарды, процестерді имитациялық модельдеуді жүзеге асыратын белсенді оқу қызметі. Ойынның басқа қызметтерден басты ерекшелігі, оның пәні – адамның қызметінің өзі екендігінде. Дидактикалық ойында қызметтің негізгі түрі ретінде, ойынмен сабақтасатын және біріккен оқу-ойын түріне айналатын оқу қызметі болып табылады. Дидактикалық ойын – бұл әр бір қатысушы мен топ басты міндетті шешу үшін толығымен бірігетін және өздерінің әрекеттерін табысқа бағыттайтын, ұжымдық, мақсатты оқу қызметі. Оқу мақсатында ұйымдастырылған ойынды оқу-ойыны деп атауға болады. Оның негізгі құрылымдық элементтері:

- Оқу қызметінің модельденетін объектісі;
- Ойынға қатысушылардың бірлескен іс-әрекеті;
- Ойынның ережесі;
- Жағдайдың өзгеруіне орай шешім қабылдау;
- Қабылданған шешімнің тиімділігі;

Дидактикалық оқыту технологиясы - бұл проблемалық оқытудың нақты технологиясы. Бұл жағдайда ойындық оқу қызметі үлкен сапаға ие: онда ақпарат сырттан түспейді, ішкі дүниенің, қызметтің өз нәтижесі, сондықтан танымдық қызмет өз бетінше қозғалысты білдіреді. Осындай жолмен алынған ақпарат оқытудың соңғы нәтижесіне жеткенше, өзінің соңынан келесі буынды ілестіретін, жаңасын туғызады:

Дидактикалық ойындардың циклі – міндеттерді шешудегі оқу қызметінің үздіксіз тізбегі болып табылады. Бұл процесс шартты түрде келесі кезендерге жіктеледі:

- ❖ өз бетінше оқуға дайындау;
- ❖ басты міндеттердің белгілеу;
- ❖ объектінің имитациялық моделін таңдау;
- ❖ соның негізінде талаптарды шешу;
- ❖ тексеру, түзету;
- ❖ қабылданған шешімді жүзеге асыру;
- ❖ оның нәтижелерін бағалау;
- ❖ алынған қорытындыны талдау және бар тәжірибе арқылы жинақтау;

Дидактикалық ойындар оқыту әдісі ретінде өзіне оқыту процесінің белсенділігін арттыратын, үлкен әлеуметтік мүмкіндіктерді жинақтаған. Сонымен қатар, мектеп практикасы және өткізілген эксперименттердің нәтижесі көрсеткендей, дидактикалық ойындар оқытуда оларды дәстүрлі әдістердің ауыстырушысы ретінде емес, мол қор жинақтайтын фактор ретінде пайдаланған жағдайда ғана оң нәтижеге ие болуы мүмкін.

Оқыту әдістерін классификациялаудың кең тараған түріне М.Н. Скаткин және И.Я. Лернер ұсынған классификациялар жатады. Олар оқыту әдістерін, оқыған матеиалдарды игерудегі оқушылардың танымдық қызметінің сипатына байланысты түсіндірмелі-иллюстрациялық, репродуктивтік, проблемалық мазмұндау, жартылай ізденістік, зерттеулік деп бөлуді ұсынады [8].

Түсіндірмелі - иллюстрациялық оқыту әдісінің мәні - оқытушы дайын ақпаратты әр түрлі құралдар арқылы жеткізеді, ал студенттер оларды қабылдайды, ұғынады және естеріне сақтайды. Түсіндірмелі-иллюстрациялық әдіс – ақпарат берудің ең тиімді тәсілі. Дегенмен, оқытудың бұл әдісін пайдаланғанда алған білімді пайдаланатындай білік пен дағды қалыптаспайды.

Студенттерге осындай білік пен дағдыларды беру үшін оқытудың репродуктивтік әдісі қолданылады. Оның мәні – оқытушының тапсырмасы бойынша іс-әрекет тәсілдерін қайталау (бірнеше рет).

Оқытушының қызметі – үлгіні дайындау және хабарлау, ал студенттің қызметі- үлгіге байланысты іс-әрекет жасау.

Мазмұндаудың проблемалық әдісінің мәні – оқытушы студенттердің алдына мәселе қояды және туындаған қарама-қайшылықтарды аша отырып, өзі оның шешу жолдарын көрсетеді. Бұл әдіс ғылыми танымның, проблемаларды, ғылыми жолмен шешудің үлгілерін көрсетуге арналған. Студенттер бұл жағдайда, ғылыми пайымдаумен танымның үлгісін, танымдық қызметті тереңдету мәдениетінің көрінісін ала отырып, проблеманы шешудің логикасын қадағалайды.

Студенттерді танымдық проблемаларды өз бетінше шешуге бірте-бірте жақындату мақсатында оқытудың жартылай ізденістік немесе эвристикалық әдістері пайдаланылады. Оның мәні – оқытушы проблемалық міндеттерді бөліктерге жіктейді, ал студенттер оның шешімін іздестіруде әр түрлі қадамдар жасайды. Олардың әрбір қадамында шығармашылық қызмет болады, ал проблеманың тұтастай шешімі әлі жоқ.

Бұл мақсатқа оқытудың зерттеу әдісі қол жеткізеді. Ол білімді шығармалышық түрде пайдалануды қамтамасыз етуге арналған. Студенттер ғылыми таным әдістерін игереді, оларда зерттеу қызметінің тиәжірибесі қалыптасады.

Оқыту әдістерін басқаша классификациялауды қарастырайық. Мысалы, оқыту әдістерін дидактикалық мақсаттар бойынша классификациялау:

- а) жаңа білімдерді мазмұндау әдістері;
- б) қайталау және білімді бекіту әдістері;
- с) білімді қолдану әдістері;
- д) бақылау әдістері;

Ю.К. Бабанский оқыту процесіне тұтастық тұрғысынан келу негізінде, әдістердің үш тобын бөліп көрсетеді:

- 1) Оқу-танымдық қызметін ұйымдастыру және жүзеге асыру әдістері

- а) сөздік, көрнекі және практикалық (оқу аппараттарын жеткізу, қабылдау аспектісі);
- б) индукциялық және дедукциялық (логикалық аспектілер);
- в) репродуктивті және проблемалық –ізденістік (пайымдау аспектісі);
- г) өз бетінше жұмыс және оқытушының басшылығымен жұмыстар жасау (оқуды басқару аспектісі);

2) Ынталандыру және мотивация әдістері:

- а) оқуға қызығушылығы;
- б) оқудағы жауапкершілік мен парызы;

3) Оқытудағы бақылау және өзіндік бақылау әдістері:

- а) ауызша, жазбаша, зертханалық-практикалық.

В.А. Онищук оқыту әдістерін классификациялаудың негізіне сабақтың дидактикалық мақсаттары мен міндеттерін және оқытушылар мен студенттердің соған сәйкес қызметтерінің түрлерін алуды ұсынады [9]. Осыған орай, оларды төмендегіше бөледі:

1. Оқытудың коммуникативтік әдісі.

Сабақтың білім беру мақсаты: дайын білімді игеру.

Қызметі: а) оқытушының жаңа материалды баяндауы, оның ішінде проблемалық баяндауы және оны студенттердің қабылдауы;

б) жаңа оқу материалының мазмұны жөнінде әңгімелесу, оның ішінде эвристикалық немесе проблемалық –ізденістік әңгіме;

в) оқулықтың мәтінмен жұмыс істеу, оның ішінде мәтінді студенттердің өз бетінше оқуы;

г) жұмысты бағалау;

2. Оқытудың танымдық әдісі.

Білім беру мақсаты: студенттердің қабылдауы, ойлауы және жаңа материалдарды есте сақтауы.

Студенттердің қызметі: бақылау, модельдеу, иллюстрацияларды оқу, қабылдау, көрсетілетін материалдарды талдау және жалпы маңызын ашу.

3. Оқытудың қайта жаңғырту әдісі.

Дидактикалық мақсат: білік пен дағдыны игеру және оларды шығармашылықпен қолдану;

Оқытушылар мен студенттердің қызметі: жаттығуларды, проблемалық тапсырмаларды, танымдық міндеттерді орындау, практикалық және өндірістік қызмет.

4. Оқытудың жүйелеуші әдісі.

Дидактикалық мақсаты: білімнің, дағды мен біліктің жалпы маңызын ашу және жүйелеу;

Қызметі: а) оқытушының бағдарламаның өзара байланысты бірнеше тараулары бойынша қорытынды жасап, баяндауы; б) қорытынды жасап әңгімелесу, жүйеленген кестелер жасау және тағы басқа.

5. Оқытудың бақылау әдісі.

Дидактикалық мақсаты: білімді, білікті және дағдыны игеру сапасын анықтау және оларды түзету.

Қызметі: Оқытушының тапсырмасы бойынша студенттердің жазбаша бақылау жұмыстарын орындауы, студенттермен ауызша бақылау сауалнама, практикалық тапсырмаларды орындау.

Сабақтастық қағидатына сәйкес, бүгінгі оқыту әдістерінен оқыту технологиясына қайшы келмейтіндерін ғана емес, олармен тұтастай білім беру процесінде сабақтасатындарын да бөліп аламыз. Оқыту әдістерін қандай теориялар мен тұжырымдамалар пайдаланатынымызға қарамастан, тәрбиелеу, білім беру және дамыту қызметтерімен бірліктегі оқытуды басқару тәсілдері ретінде қараймыз. Әдістерді талдау төмендегі шамаларды ескеріп жүргізіледі: мақсат, педагогикалық процесте жүзеге асырудың мәні мен тетігі. Бұл әдістер тұлғада тек танымдық белсенділіктің, дербес шығармашылықтың дамуын қатамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар болашақ студенттердің кәсіби жағынан қалыптасуын жүзеге асырады. Оқыту технологиясында пайдаланылатын әдістер 2-кестеде берілген.

2-кесте.

Атауы	Мақсаты	Мәні	Механизмі
Проблемалық оқыту	Оқушылардың танымдық белсенділігін, шығармашылық дербестігін дамыту	Оқып-үйренушілерге танымдық міндеттерді дйекті және мақсаткерлікпен ұсыну, оқып үйренушілер оларды шеше отырып, білімді белсенді түрде меңгереді.	Ізденістік әдістер; әдістер; танымдық міндеттер қою
Жинақталған оқыту	Оқу-процесі құрылымын адамның қабылдау қабілетінің табиғи және психологиялық ерекшеліктеріне барынаш жақынадату	Сабақтарды блоктарға біріктіру арқылы пәндерді тереңдетіп оқыту	Студенттердің жұмысқа деген қабілет-қарымын ескеретін оқыту әдістері
Модульдік оқыту	Оқытудың икемділігін қатамасыз ету, тұлғаның жеке қажеттеліктеріне, оның негізгі даярлық деңгейіне бейімдеу	Оқып-үйренушілердің жеке оқу бағдарламасы мен өз бетінше жұмысы	Проблемалық әдіс, оқытудың жеке қарқыны

Дамытып оқу	Тұлғаны және оның қасиеттерін дамыту	Оқу процесін адамның әлеуметтік мүмкіндіктеріне және оларды іске асыруға бағыттау	Оқушыларды әр алуан қызмет түріне тарту
Сараланған оқыту	Қабілеттерін ашуға, мүдделері мен қабілеттеріін дамытуға оңтайлы жағдай жасау	Бағдарламалық материалдарды әр түрлі жобадағы деңгейде ұғыну, бірақ міндетті деңгейден (стандарттан) төмен емес	Жекелей оқыту әдістері
Белсенді (контекстік) оқыту	Оқып – үйренушінің белсенділігін ұйымдастыру	Болашақ кәсіби қызметтің пәндік және әлеуметтік мазмұнын модельдеу	Белсенді оқыту әдістері
Ойын арқылы оқыту	Білімді, білікті, дағдыны игерудің тұлғалық – қызметтік сипатын қамтамасыз ету	Оқу ақпараттарын іздеуге, өңдеуге, игеруге бағыттылаған өз бетінше атқарылатын танымдық қызмет	Оқушыларды шығармашылық қызметке тартатын ойын әдістері.

Егер әдістерді классификациялаудың негізі ретінде оқытудың мақсаты мен мазмұнын анықтайтын дидактикалық мінедеттер алынса, онда әдістерді түсіндіру, өңдеу және бақылау әдістеріне бөлуге болады. Түсіндіру әдістері, өз кезегінде, репродуктивті (дайын білімді хабарлау) және продуктивті (проблемалық мазмұндау және дедукциялық тұжырым) болуы мүмкін. Жаттыға игеру әдістері жаттығулардың көмегімен, жаттау арқылы және кезең-кезең бөліп жаттыға игерумен сипатталады. Кезеңге бөліп жаттыға игеруде білімді қолдануға жаттығулар пайдаланылады, бірақ студент алдыңғы жағдайдағыдай оны есте сақтағандары арқылы бірден орныдауға тырыспайды, алдымен мәтінге сүйене отырып, әрбір кезекті міндет орындалады, өйткені бұл оқу материалдарының мазмұныны түсіндіру барысында және онымен қатар жүреді. Сондықтан пән материалдарын түсіндіргеннен кейін міндет негізінен аяқталады. Оны сұрақтарға жауап беру немесе міндеттерді шешу кезінде білімді қолдану ісінде бақылауға болады.

Сонымен осы классификацияға сәйкес оқыту әдістері мазмұны жағынан алуан түрлі материалды меңгеруде студенттер іске асыратын танымдық қызметтің сипатымен және осы әр түрлі қызметті ұйымдастыратын оқытушы қызметінің сипатымен ерекшеленеді.

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о обучении методы дидактики и их особенности освоение учащиеся.

Summary.

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасы Білім туралы заңы. Алматы, 1998
2. Балалар құқығы туралы конвенция., «Қазақстан мұғалімі», 5 шілде 1995
3. Мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балалардың тәрбие тұжырымдамасы. Қазақстан мұғалімі, 12 қыркүйек 1995
4. Қазақстан Республикасындағы этно – мәдени білім беру тұжырымдамасы. Алматы, 1996
5. Комплексная программа воспитания в организациях образования Республики Казахстан. Министерство образования и науки, Астана 2000.
6. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика: Алматы, 2000
7. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика. Дарын, 2004
8. Педагогика. Дәріс курсы. Алматы Нұрлы әлем, 2003
9. Әбенбаев С. Тәрбие теориясы мен әдістемесі. Алматы. Дарын, 2004
10. Сластенин В.А., Исаев И.Ф. Педагогика. 1997
11. Харламов И.Ф. Педагогика. Учебник. Минск, 1998
12. Подласый И.П. Педагогика начальный школы. Уч.Пособие. М., 2000

ӘОЖ 37,01:39

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ РӘСІМДІК ЖӘНЕ ҒҰРЫПТЫҚ ЖОРАЛҒЫЛАРЫ - ҰЛТТЫҚ МАҚТАНЫШЫМЫЗ

Г. М. Әбжан - Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Ұлттық тәрбие және өзін-өзі тану кафедрасының аға оқытушысы

Аңдатпа

Әдет - ғұрып ұзақ тарихи мерзімде біртіндеп қалыптасып, халықтың санасына сіңіп, қай ұлттың болсын ұлттық болмысын құрайды және оны басқа этностардан ерекшелендіреді. Қазақ әдет-ғұрыптарын олардың қоғамдағы атқаратын қызметіне қарай отбасылық және қауымдық-қоғамдық ғұрыптар деп үлкен екі топқа бөлуге болады. Отбасылық ғұрыптарға баланың дүниеге келуі, ержетуі, келін түсіру, қыз ұзату және өлген адамды жәнелту жатады. Қауымдық-қоғамдық ғұрыптарға бүкіл қауым болып өткізетін, жалпы қоғамдық мәні бар әдет-ғұрыптарды жатқызуға болады. Мысалы, наурыз тойы, құрбан айт, ораза айт, ас беру, т.б. Қазақтың шаруашылыққа, тұрмыс-тіршілікке байланысты әдет-ғұрыптары да бір төбе. Қазақ әдет-ғұрыптарын отбасылық және қауымдық-қоғамдық деп бөлуді

шартты түрде ғана түсіну керек. Өйткені отбасылық ғұрыптар мен қауымдық- қоғамдық салт-саналар өзара астасып, араласып жатады. Отбасылық ғұрыптар кейде қоғамдық сипат алады, ал бүкіл қауым атқаратын, қатысатын ғұрыптар әр отбасында көрініс табады.

Мақалада рәсімдік жоралғылардың тәрбиелік мәні сөз етіледі. Келешек ұрпақ үшін, өзінің тарихын ұмытпау, мәдени қарым-қатынас дағдыларын меңгеру, ұлттық тәрбиенің пайдалы жақтары жан-жақты пайымдалады.

Кілт сөздер: көрімдік, салт, туған-туысқан, беру, сыйлық, кәде, жоралғы, ұсынылу, тарту, таралғы, тұрмыс-салт, қуаныш, бөлісу, сый-сияпат.

Халық тағылымының қайнар көзі, ұлылық пен кішіліктің нәр алар тамыры, мәдениетіміздің бастауы болар салт-дәстүрдің жаңаруы кәдесыйлардан айқын аңғарылады. Себебі, өмір бір орында тұрмайды, жалғаса берер тарих беттерінен сабақталып, келешекке жаңа қырын жарқырата жеткізуі заңды құбылыс. Бұл даму үрдісімізде өркениетке ойысып, әлеуметтің әлеуетін танытуда ерекше маңызға ие боп тұрады.

Ұлт мұрасын ұлықтап, жаңаша дәстүр сабақтастығымен халық зердесіне құю, мәдени қарым-қатынас пен тәрбие құралына айналдыру қоғам мүмкіндігі. Себебі, бұқара халық арасында кәде-сый, жөн-жоралғының дәстүрлі жалғасуы ұлттық сана-сезімнің дамуымен мән-мағынасын толықтыра түседі.

Халқымыз "Дәстүрдің озығы бар, тозығы бар" деп, салт-дәстүрдің табиғатына үңіліп, жаңаша көзқараспен түйін жасауынан даму бағытымызды саралап отырғанын байқаймыз. Әрине, бүгінгі қоғам ел мәдениетінің өркендеп, кемел келешектің іргесін нықтауды мақсат етеді. Дегенмен, ел арасында астамшылық әрекеттердің де арагідік байқалып қалатынын ескерсек - ертеңгі ұрпаққа ұлықтар дүниеміздің ұялтар тұстарына алаңдаушылық туындайтыны жасырын емес. Ал халқымызда қолдау тапқан кәделердің астарына үңілсек, ұлттық тарихымыздан, салт дәстүрден хабар береді. Оның кепіетіне ұрынбауды ескеріп, ұрпақ тәрбиесіне ұқыппен қарау керек-ақ. Өйткені, барды бағалай білмеген ұрпақ – келешек тәрбиенің жемісі.

Халықтың ұлттық салт-дәстүрін, әдет-ғұрпы мен мәдениетін сақтау және дамыту рухани адамгершілікті сақтау мен жеке тұлғаның негізгі белгілері болып табылады. Ол ұлттардың өзіндік ерекшеліктерін, тәрбиелеу ерекшеліктерін нақтылайды және даралайды. Сондықтан білімнің этнопедагогизациясы, тек жалпыадамзаттық құндылықтар емес, сондай-ақ халық этнопедагогикасының озық үлгілерін зерттеу – бүгінгі таңдағы басты да маңызды міндет.

Кәде – қазақ халқының рәсімдік және ғұрыптық жоралғыларының жиынтық атауы. Кәде жасамау – дәстүрді сыйламау, яғни әдет заңын бұзу деген сөз. Түрлері өте көп және оның ережесі, әрқайсысының өзінің

жасалу тәртібі бар. Кәденің той кәделері (тойбастар, айттық, мүше сұрау, көрімдік, тәбәрік, жыртыс, сарқыт т.б.)

- құдалық кәделері (қарғыбау, шеге шапан, қалың мал, өлі-тірі, бата аяқ, той малы, ат байлар, тойбастар, құйрық-бауыр, сандық ашар, шәй құяр, құда тартар, табакқа салар, құда аттандырар, тағы басқа)
- күйеу кәделері (есік көру, еңтікпе, босаға аттар, шымылдық байлар, балдыз көрімдік, күйеу аттандырар, тағы басқа)
- балаға арналған кәделер (ат қою, бесікке салу, тұсаукесер, қырқынан шығару, тағы басқа)
- каза кәделері (садақа, жыртыс, қабыршы кәдесі, киім беру, тағы басқа) сияқты түрлері көп (1). Одан басқада түрлері төмендегідей атауларға ие:

Немеурін сұрау – яғни енші алып, бөлек шыққандар туған-туысқандарынан немеурін сұрап, мал-мүлік алғанды айтады. Қазақ халқы өз руластарымен, оның ішінде ең жақын, ет жақын туыстарымен бірге көшіп-қонғаны белгілі. Қандас туыстастар әрқашанда отау тігіп, бөлек шыққан туысқанына немеуірін сұрап келсе, мал-мүліктен қолынан келгенінше көмектесуі тиіс болған.

Сауға сұрау: а) жорықтан не бәйгеден олжалы болып келе жатқандардан сауға сұрағанда түскен олжасының бірер мөлшерін сұраушыға беруге тиіс болған; ә) кейде қылмысты адамды жазалап, өлтіргелі жатқанда сауға сұрап, араша түскен. Мұндай жәйтте «басына сауға бер» деп арашалаған.

Жылу сұрау. Кенеттен бақытсыздыққа тап болып (өрт, жұт, тасқын т.б.) аппаттар әсерінен қиындыққа ұшырап қалғандар не құн төлеп кедейленгендер өз ағайын – туыс, руластарынан құда-жекжат, достарынан сұрайтын көмек. Қазіргі кезде жылу сұрау ауылдық жерде сирек те болса ұшырасады.

Көрімдік сұрау. Қазақ халқының үйлену салтына енген кәденің бірі. Келінді, күйеуді ата-аналарына, ағайын-туыстарына көрсетіп, көрімдік сұрайды. Бұл дәстүр ел арасында әлі күнге дейін ұшырасады.

Сыралғы сұрау. Аң аулап, олжалы келе жатқан аңшыдан сұрап алатын сыйлық. Егер аңшы, мысалы; бір киік атып алса, сыралғы сұраушыға сол аңның бір мүшесін беріп кетуі керек.

Қонақ кәде сұрау. Үйге қонған қонақтан кешкі тамақтан соң үй иесі (көбіне бойжеткен қыз не келіні) қонақтан қонақ кәде сұрағанда, қонақ өнерлі болса өнерін көрсетіп, болмаса сыйлық берген.

Сарқыт сұрау – ішілген астан сарқыт қалдыруды өтінеді. Көбіне көп жасаған, көпті көрген көненің көздерінен бізде сол кісідей болайық, не болмаса пәленшенің «сарқытын жеп едік» деп айта жүрейік деп сұраған. Сарқытты төрде отырғандардан (өйткені төрде қадірлі қонақтар отырады) босағада отырғандар сұраған. Сарқыт сол секілді қазан–ошақ басында жүрген, тағамның бәрін қонақтарға берген келін-кепшіктерге берілген. Олар келіп, сәлем беріп алуы керек.

Сарқыт – той-жиындарға сыйлы ортаға барған әке-шеше, аға-жеңге үйге қайтуда, несібемен оралуды ойлайды. Мол дастарханнан кәде, сарқыт алады. Тіпті қариялар бас табақтан да келін-кепіштерге сарқыт қалдырып жатады. Ал, жастарымыздың үлкендерге сарқыт әкелдім деп айтуы әбестік болады. Тойдан үлкендерге әкелінген тағам болса оны «сіздерге тойдан ауыз тисін» деп яки болмаса «немерелеріңізге тойдан сарқыт әкелдім, сіз де ауыз тиіңіз» деп сыпайы ұсынады. Бұл да үлкен ізеттіліктің көрінісі.

Сыбаға – сыйлы қариялар жасы үлкен ел ағалары жер шалғайынан, яки денсаулығына байланысты не басқа себептермен өзін сыйлайтын үйге көп уақыт келе алмауы мүмкін. Ондай жағдайға туыс-туғаны не сыйластары сойылған соғымнан сүбелі мүшелерін салып сыбаға жібереді. Бұл құрметтің, сыйластықтың белгісі.

Базарлық – өзінің аты да айтып тұрғандай, базарға шыққан адамның не үлкен қалаларды аралап, басқа елдерде болған кісінің сый- құрметіне лайықты алынады. Балалар тәттіге, ойыншық, елең еткізетін заттарға әуес, ал қыздардың көзі жүзікке, моншаққа әшекей заттарға түскіш. Базарлық әкелетін жол-жоба білетін игі жақсылар мұны қалт жібермесе керек.

Бастаңғы сұрау – үйдегі ересек адамдар қонаққа басқа жаққа кетіп, үйде жастар жағы қалғанда құрбылары одан бастаңғы беруін өтініп, бастаңғы сұрайды. Яғни, тамақ асып, құрбыларын жинауын сұрайды. Бастаңғы сұрағанда мал сойып, құрбыларын шақырып, ойын-сауық өткізген. Ері үйінде жоқ әйелдер де өз қатарластарын шақырып, бастаңғы берген.

Байғазы сұрау – мінген ат, киген киім не жаңа мал-мүлікке туысқандарынан байғазы сұраған. Байғазы сұраушыларға «Құтты болсын» айтып, сыйлық берген. Қолқа сұрау – құрбы-құрдас, не досына сапарға бірге жүруіне, не жақсы атын бере тұруын сұрап қолқа салған. Қолқа сұраушыға сұрағанын беріп, көңілін қайтармауға тиіс.

Телім сұрау – жасы келіп өлген, жұртқа қадірлі адамдардың киімінен телім сұраған. Сол секілді әулие атанған діндарлардың киімін жыртып, телім еткен. Ақ киізге көтеріп хан сайлаған соң, сол киізді тіліп-тіліп телім сұраушыларға берген.

Теңдік сұрау – араздасқан екі жақтың бірінің күші басым болса, әлсіз жағы күштілерге (көбіне ханға, биге) теңдік сұрап барған. Теңдік сұраушылардың теңдігі әперілген. Кешірім сұрау – айыпты жағы күнәсін мойындап, айыбын төлеп, кешірім сұраған. Кешірім сұрау дәстүрі күнделікті тұрмысымызда әлі де жиі кездеседі. Кешірім сұраушыларды «алдыңа келсе, әкеңнің құны болса да кеш» деп кешірген.

Ашу сұрау – туыстары қатты ашуға мініп отырған от басы иесінен ашуын сұрап, «ашуыңды маған бер» деген. Мұндай жағдайда ашуланған кісі ашуын тарқатқан. Көңіл сұрау – сырқаттанып жатқан аурудың туған туыс, жолдас-жоралары барып көңілін сұраған. Ауруының мән-жайына қаныққан. Ақыл-кеңестерін берген. Көңілді күн батар кездесуіне қанағаттанған.

Қоныс сұрау – туған-туыстары өзара құдық, көл қасынан, не мал жайлымдық жерінен қоныстануға рұқсат сұраған. Ежелде бір хандықтың қол астындағы тайпа не екінші бір хандықтан қоныс сұраған. Қол сұрау – бір ру

екінші бір румен, бір тайпа екінші бір тайпамен араздасып, соғысқанда өзіне жақын рулар жігіттерінен қол сұрап, көмектесуді өтінген. Тон сұрау – ертеде киім-кешектің сән-салтанаттысы аз кезде руластары (ата баласы) арасында әдемі тон атақты ақсақалдардың үйінде сақталған. Ол тонды ханға не биге, не құдалыққа барарда сұрап алған. Бұл дәстүр тон сұрау дәстүрі деп аталған.

Сыр сұрау – бір қапалықтан не сүйіспеншіліктен іш-құса болып, ол қайғысын ешкімге айтпай жүргендерден жан құрбысы, не жан досы арқылы ата-анасы одан сыр сұратқан. Сыр сұраушы – құрбысына не досына іштегі сырын айтатын болған.

От сұрау – бұрын сіріңке, шақпақ тас сирек кезінде от көмешке (күлдің арасына көмілген қызыл шоқ) көмілген. Көршілістері от сұрап келіп, тамыздық алып отырған.

Жөн сұрау – үйге келген қонақтан үй иесі жөн сұраған, яғни руын, жерін, келген мақсатын, т.б. жөн сұраушыға жөнін айтқан. Көңіл толмаса «Жөніңді жөндеп айтшы» деп қайтара сұраған. Сол секілді бір істің қалай болатыны жөнін де сұраған.

Жол сұрау – жолаушы жолға шыққанда қай жолмен жүру керектігі жайлы кездескен ауылдан жол сұраған. Жолаушыдан ешкім де қайда барасың деп сұрамай тек қана «Жол болсын» айтқан. Кейде әдеттік заңдардың шешуін таба алмаған билер білікті адамдардан жол сұраған.

Бата сұрау – келген қонақтан қонаққа арнап соятын малына бата сұраған. Болмаса ішкен тамақтан соң жасы үлкеннен дастархан ақысын сұраған. Жолға жүретін жолаушы, жорыққа аттанған жауынгер, не бір басқа іс бастарында, олар жолы болуын тілеп үлкендерден бата сұраған, олар жолы болуын тілеп бата берген.

Бұйымтай сұрау – сыбаға (көктемде) алып келгендерден кетерінде бұйымтай сұраған. Сол секілді келіп, ештеме айтпай кетіп бара жатқандардан «Не бұйымтаймен келген едің?» деп бұйымтайын сұраған.

Ақыл сұрау – ру ақсақалдарынан руластары, ата-анасынан бала-шағасы бір мәселені шешерде ақыл сұраған. Көбінде ақыл сұрау мәселесі шешілмей қиындық келтіргенде сұраған.

Ризалық сұрау – ата-анасынан қызына құда түсерде, болмаса анасының ақ сүтіне, әке еңбегіне риза болуға ризалық сұраған.

Сүйінші сұрау – қуанышты хабар жеткізушілерге беретін сыйлық. Сүйіншінің мөлшері сол мал-мүліктің бестен бір мөлшеріне тең болған. Қазақтар сүйінші сұрауға жасы келген қарттарды, құрметті адамдарды жұмсамаған. Сүйінші сұрау дәстүрі қазір де бар. Алайда сүйінші мөлшері сақталмайды. Сүйінші – бұл әлдекімнің басына келген жақсылық пен қуанышты іске сүйіну, сол жақсылық иесін қуанту мағынасында жұмсалады. Жақсылық иесі осындай қуанышты жаршылап, екі өкпесін қолына ала «сүйіншілеп» келген адамға қашан да «қалағаныңды ал» деп, қолында барды аямай, сүйіншісін атап отырған. Ал бақуатты адамдар кейде ат-атан мінгізіп жіберетін кездері де бар. Ал қол қысқалығына қарай бір тал түйме де

шүйінші орнына жарай беретін болған. Алайда «сүйінші» заттық дүниені меңзегеннен туындаған салт емес, қайта рухани көңіл-күйдің салты деп қабылдаған дұрыс (2).

Тәбәрік – елдің ақылгөй жақсылы-жаманды көрген, ұзақ жасаған, қадірлі ата, әже болған кісілердің өзінен кейінгілерге берер жоралғысы. Ол ақша, зат, мал не киім түрінде болуы да мүмкін. Бұл ниетте, әлбетте, жастардың үлкендерге жақсы адамдарға еліктеуі де көрініс табады.

Қарыз сұрау – жоқ-жұқалар бай туыстарынан қарыз сұрап мал-мүлік алып, оны уақытылы төлей алмай, езгіге түскен. Қарыз сұрау дәстүрі қазір де бар. Көрімдік сұрау – мінген ат, киген киім не болмаса жаңа түскен келінді көрсету үшін алатын сыйлық. Бұл дәстүр әлі күнге қазақтар арасында жиі ұшырасады. Ат майын сұрау – уақытша пайдалануға берілген атының ат майын сұраған. Яғни, атының кеткен күші мен терінің бағасын сұраған. Су сұрау – қазақ даласы кең болғанымен суға тапшы болғандықтан, су сұрау дәстүрі қоғамда жиі кездеседі. Қазақ: «Судың да сұрауы бар», - деп текке айтпайды. Қайыр сұрау – көбіне қазақ қоғамында басқа көрші елдердің қайыршылары сұраған. Қазақтар қайыршылық жасамаған. Оны сүйекке таңба деп түсінген.

Құн сұрау – көбіне ру-руға бөлінген қазақ қоғамында кісі өлімі көп кездесіп, оған құн алынған. Құн сұраушыларды –құныкер деп атаған.

Амандық сұрау – бір-бірімен кездескен қазақтар әуелі мал басы, от қосының амандығын сұраған. Белгілі ғалым Кішібековтың пікірінше, көшпелі қазақ халқының мәдени дәрежесі, өркениеттілігі жағынан жоғары болған дей келе, әдет-ғұрып, салт-сана, той-томалақ, сауықтарын дәлел ретінде келтіреді (3).

Иман сұрау – ислам діні әсерінен енген бұл дәстүр бойынша әрбір қазақ Аллаға жалбарынып, иман сұраған, яғни ол дүниеде жұмақтан орын беруіне жалбарынған.

Қорыта келе, «Ата салтың – халықтық қалпың» демекші, өз жұртының қадір – қасиетінен мәлімет беретін әдет-ғұрпымызға қасиетпен, оған мейлінше құрметпен қарау – ұлтымызға, елдігімізге сын. Тындар құлаққа, көрер көзге, сезінер жүрекке танымал, басқа елдерде жоқ дәстүр өрнектері, ортақ мұралары, тұрмыс – тіршілігіндегі керемет салт – ғұрпы мақтаныш сезімін тудырып, жұртшылықты жалпы отаншылық пен елжандылыққа тәрбиелеуде маңызды міндет атқармақ.

Резюме

Мақалада ұлттық қазынамыз - кәде - сый, жоралғылардың тәрбиелік мәні сөз етіледі. Қазіргі таңда ата - баба мұрасындағы тәжірибиелерді жинақтау, болашақ мамандарды ата – салтын ұмытпауға, тәжірибиелік танымын кеңейту мәселелері қарастырылады.

Резюме

В статье рассматриваются наша национальная казна - обряд, важность обычаев. Широко раскрывается на сегодняшний день в наследии предка суммировать, обычай будущий специалистов - не забывать, рассматривается познание вопросы расширения .

Summary

In the article examined our national treasury is a ceremony, importance of customs. Widely opens up to date in heritage of ancestor to summarize, a custom is future specialists - not to forget, cognition is examined questions of expansion .

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, IV том
2. Алшын Матай. Қазақтың сұрау салттары.1- б.
3. Этнопедагогика.Оқу құралы.-Алматы: Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, 2010.-12- б.

УДК 714.513

ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ МАЗМҰНЫ, ФОРМАЛАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Н.М. Тоқмолдаев – аға оқытушы, Бастапқы әскери дайындық теориясы мен әдістемесі кафедрасы, Абай атындағы Қаз ҰПУ

Аңдатпа. Патриоттық сезім біртіндеп дамып, күн санап жетілетін жеке бас сапаларына жатады. Патриот болу - ең алдымен баланың тәртібінен, орындаушылық, ықыластылық, мейірбандық сезімдерінің жетілуінен басталмақ. Жасөспірім балалар тәртіптілікке үйренсе, олар ұқыпты, тиянақты, жинақы болып келеді. Саналы тәртіп пен тәртіптілікке үйренген бала алға қойған мақсатқа жетуге ұмтылып, қандай да тапсырманы орындап шығуға ынталанып, жігермен орындайтын болады. Бұл қасиет үздіксіз тәрбие арқылы баланың қанына сіңіп, бойына тарайды.

Түйін сөз: адамгершілік, патриот, тәртіп, орындаушылық, ықыластылық, мейірбандық сезім, таным, сана.

Қазақстан Республикасы - өзінің тәуелсіз мемлекет екендігін бүкіл әлемге дәлелдеді. Енді басты міндет – осы мемлекеттің өркендеп өсуі, халықтың әлеуметтік, экономикалық жағдайын көтеру. Қазақстанды – Отаным деп таныған әрбір азаматтың осыған өз мүмкіндігінше үлес қосуы тиіс. Осы мақсатқа жету жолында біздер мұғалімдер қауымы көп тер төгуімізге тура келеді. Ол дегеніңіз, болашақ жастар, оқушылардың бойында

патриоттық сезімін ояту. Отанын, елін, жерін, Ата Заңын, Мемлекеттік Рәміздерін құрметтеуге үйрету.

Мектепке дейінгі ұйымдардан бастап жүргізілген осындай жұмыстардың нәтижесінде, тәртіптілікке үйренген, соған дағдыланған бала ер жеткенде халықтың мақтаныш ететін нағыз азаматы болмақ. Халқымыздың ақиық ақыны М.Мақатаев туған жерді, Отанды сүйеге, оны қорғау үшін жанын беру керек деп, қазақтың намысын оятатын, патриоттық сезімін туғызатын Отан туралы мына өлең жолдарын арнаған:

Мен оның түнін сүйем, күнін сүйем,
Ағынды өзен, асқар тау, гүлін сүйем ...

Ақынның өлеңінен Отанды сүйемен бірге, оны қорғауға, жаныңды беруге әзір болу керектігін меңзейді. Отан деген кең ұғымға қоршаған орта яғни табиғат, қоғам, адам барлығы бірлестікте қарастырылатынына түсіністікпен қарау керектігін, оны көздің қарашығындай сақтағанда ғана Отанды сүйеді деуге болатынын жырлайды.

Еліміздің Президенті Нұрсұлтан Назарбаев: "Қазақстанның отаншылдық сезімін тәрбиелеу білім берудің мектепке дейінгі жүйесінен жоғарғы оқу орындарына дейінгі орталықтарда барлық ұйымдарда көкейкесті болып табылады. Балаларды Отанды, туған жерді, өзінің халқын сүйеге тәрбиелеу-мұғалімнің аса маңызды, аса жауапты да қадірменді парызы"-деген еді [1]. Әр дәуірдің тарихи кезеңдерінде Отансүйгіштікке тәрбиелеудің өзіндік мүдделері болады. Ол ең алдымен, "ұлтжандылық", отансүйгіштік", " патриотизм", ұғымдары сол заманның ақиқаты - наным - сенімінен туындайды. Еліміз егемендік алғаннан бері жас ұрпақ тәрбиесінің темірқазығы - қазақстандық патриотизм болды. Көп ұлтты мемлекеттің білім беру және тәрбие мақсаттары республиканы мекендейтін халықтар қарым-қатынасы мен ұлттық аймақтық білім беру негізі, тұрғындардың этноконфессионалдық құрамының мүддесіне сай қалыптасады. Әрине, бұл мақсаттар қоғам дамуының деңгейін көрсетеді. Бұл жерде, атап айтатын болсақ, үстемдіктен бос, ерікті қоғам қол жетерлік мақсаттарды ұсынады. Жақсы ойластырылған перспективті іс-шаралар педагогты дұрыс бағытқа әкеліп, жетістікке жетуге ықпал етеді.

Сәбидің бойында ең алдымен анасына, өз отбасына, өз үйіне, туған жеріне деген жылы сезімнен бастау алатын, тұлға есейген сайын біртіндеп ұлт, халық, әлеумет, мемлекет деңгейіне көтеріле беретін бұл сезім адамның бүкіл ғұмырына жалғасып жатады.

«Қазақстан- біздің ортақ үйіміз, біздің өзіміз де, біздің бабаларымыз да осы жерді мекен етеді. Егер біз өзіміздің өмірімізді сынауды білер болсақ, оны жасампаздықпен жаңғыртып, бой көрсеткен әрбір талшыбықты мәпелеп өсіріп отырмасақ, онда біз өзімізді нағыз патриот деп санай алмас едік» деген Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың сөзі мемлекетіміздің келешегінің тұтқасын ұстайтын жас ұрпақты осы бастан Отанына, атамекеніне шын берілгендік рухында тәрбиелеуден артық борыш жоқ екендігін көрсетеді.

Адамгершілікті, тәрбиелі адам – кез келген мемлекеттің байлығы, әлеуметтік өмірдегі бейбітшілік пен мәдениеттіліктің кепілі.

Патриоттық тәрбие жүйесінде мына бағыттарды анықтауға болады:

- рухани адамгершілік;
- тарихи - өлкелік - «Шежіре»;
- азаматтық-патриоттық тәрбие. Бұл бағыт құқықтық мәдениет, заңгерлік, саяси және құқықтық өзгерістер, мемлекетпен қоғамдағы өзгерістер, заң орындау, қызмет ету арқылы ықпал етеді;
- әлеуметтік – патриоттық. Рухани адамгершілік және мәдени тарихи байланысқа бағытталып, үлкен кісілерге сыйластық сезімдері;
- әскери –патриоттық. Балалар бойындағы үлкен патриоттық сезімді, Отан сүйіспеншілікті, оны қорғауға, әскери дәстүрді, әскери тарихты қалыптастыру;
- спорттық-патриотизмді дене спорты және дене шынықтыру сабақтары арқылы шыдамдылыққа, ерлікке, тәртіптілікке бағытталған.

"Қазақстандық патриотизм" ұғымы біздің тәуелсіздігімізбен қоса туған жаңа сөз болып, еліміздегі саяси-әлеуметтік ахуалдың ерекшелігін көрсетеді. Елімізде жүзден аса ұлттар мен ұлыстардың өкілі өмір сүруде. Қазақстан олардың көпшілігінің туған отаны және бұдан былай да мәңгі тұрақтап қалар мекені болмақ. Сондықтан олардың әрқайсысы Қазақстанды ата-жұртым деп танып, оның тәуелсіздігін қорғауға және материалдық байлығын арттыруға еңбек етуі тиіс. Сол себепті қазақстандық патриотизм ұғымы күнделікті өмірде жиі қолданылып, кеңінен қалыптасып келеді. Дүние жүзіндегі ең көп ұлтты және конфессионалды елдердің бірі саналатын Қазақстан үшін тәрбие мен білім берудің ең басты мақсаты өз азаматтарында қазақстандық патриотизмді, халықтар достығы сезімі мен әр түрлі дінге төзімділікті тәрбиелеу болып табылады. Мемлекеттің саясаты мен идеологиясына сай анықталған басты мақсат - ұлтаралық қатынас мәдениетін тәрбиелеу отбасы, оқу орындары, мәдениет мекемелері, БАҚ, қоғамдық ұйымдар арқылы жүзеге асырылады. Жалпы мақсатпен шарттастырылған мәселелер көпұлтты, көп конфессионалды қоғам дамуының мұқтажымен санасуға және республиканы құрайтын халықтар үшін қоғамдық идеалды тартымды етуге бағытталуы тиіс [2].

Патриоттық тәрбиенің мазмұны. Патриоттық тәрбие мазмұны қоғам дамуының динамикасы, деңгейі және ерекшеліктерімен, экономикалық, әлеуметтік-саяси, рухани және т.б. өмір салаларының жағдайымен, келешек ұрпақ проблемаларының қалыптасуымен және осы процестердің негізгі тенденцияларының дамуымен анықталады.

Патриоттық тәрбие мазмұнының осы факторларын ескере отырып, өзара байланысты екі негізгі компонентті атап көрсетуге болады. Оның біріншісі *әлеуметтік-педагогикалық* бағыттылығымен сипатталады. Ол төмендегідей элементтерге: негізгі әлеуметтік, тарихи, рухани-өнегелік, саяси, экономикалық, экологиялық және басқа мәселелерге оң дүниетанымдық қозғарастың және маңызды болып табылатын рухани-өнегелі, қайраткерлік сапалардың болуына негізделеді;

Патриоттық тәрбие мазмұнында *әлеуметтік-педагогикалық* компонент басымдылық танытып, оның негізін құрайды [3]. Сондықтан да алдымыздағы шешімін табуға тиіс мәселелер дәстүрлі мектеп бағдарламасының барлық пәндерінің көмегімен дара тұлғаға бағытталған педагогикалық технологиялар көмегімен шешіледі. Тәрбиелік жүйе негізіне оқушының дара тұлғасын ала отырып, бұл технологиялар арқылы оның дамуына жайлы, қауіпсіз жағдай жасалады, олардың өзара демократиялық, теңдік, серіктестік қарым-қатынасына мүмкіндік туғызылады. Мұғалім мен оқушы өзара бірлескен серіктестік және шығармашылық тұрғыда жұмыстың мақсатын, мазмұнын айқындап, бірлесе отырып бағалайды.

Жас жеткіншекті өзіндік көзқарасы, бағалайтын құндылықтары, қызығушылықтары, ұстанымдары бар өз әрекеті мен мінез-құлқына жауап бере алатын тұлға ретінде қалыптастыра отырып, құқықтық, демократиялық мемлекеттің азаматын тәрбиелеп шығару көзделеді [4].

Оқушыларға патриоттық тәрбие беруде оларға Отанын қорғайтын болашақ ерлер ретінде де көптеген міндеттер жүктеледі. Осылайша, патриоттық тәрбие мазмұнының ішінен шартты түрде бірнеше салаға бөліп көрсетуге болатын азаматтық-патриоттық, саяси-құқықтық, әлеуметтік-экономикалық сияқты басым рухани-өнегелік құндылықтарды атап көрсетуге болады.

1. Азаматтық - патриоттық сала. Оның негізіне Отанына, еліне деген махаббат, ұлттық таным, азаматтық борышына деген адалдық, Отанына лайықты қызмет көрсету сезімдері алынады. Бұл жағдайда азаматтық борыш тұлғаның қазақстандық қоғам мен мемлекеттің талаптарына үнемі жоғары өнегелік қатынасты талап ететін ішкі қажеттілігіне айналады, ал патриотизм - Отанды сүю, оның тарихы мен мәдениеті, жетістіктері мен проблемаларына қатысып отыру, оның тарихи қайталанбайтын құндылықтарын бағалау түрінде көрініс табады.

2. Саяси-құқықтық сала. Бұл сала қоғамдағы және мемлекеттегі саяси және құқықтық оқиғалар мен процестер туралы түсінігін қалыптастыруды, өзінің құқықтары мен міндеттерін іске асыру, өзінің және басқа азаматтардың құқықтарын қорғауға дайын болу сезімдерін қалыптастыруды көздейді.

Саяси-құқықтық саладағы патриоттық тәрбие беру мазмұнының маңызды аспектілерінің бірі - жасөспірімдердің құқыққа қарсы әрекеттерін болдырмау; Қазақстанның құқықтық жүйесі туралы оқу ақпараттарын бере отырып, еліміздегі заңдық, әкімшіліктік, дүние-мүліктік, шаруашылық, отбасылық қарым-қатынастарды ретке келтіруде оқушылардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру. Құқықты білу мораль, саясат, экономика, экология және т.б. тақырыптармен тығыз байланысты. Мұнда әлемдік саясат пен халықаралық қатынастардың негізгі тенденциялары, Қазақстанның халықаралық жағдайының маңызды аспектілері, оқушылардың бейбітшілік пен адам құқығын сыйлау тәрбиесіне бағытталған мәселелер көрініс табады [5].

Саяси-құқықтық саладағы патриоттық тәрбие беру мазмұнының тағы бір маңызды аспектілерінің бірі - оқушылар санасында қазіргі Қазақстан

қоғамына тән демократиялық сайлау процестеріне саналы түрде қатысу қажеттілігін қалыптастыру.

Жалпы білім беретін мекемелерде патриоттық тәрбие беру барысында кәсіпкер заңгерлерді даярлау мақсатында емес, азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру құралы ретінде жалпыға міндетті заң туралы мағлұмат беру барлық оқу жылдарында жүргізілуі тиіс. Бұл оқушылардың құқықтық сауатсыздығын жойып, қазіргі қоғамда болып жататын құқықтық келеңсіздіктерден аулақ болуға тәрбиелейді; мемлекетті тұлға құқығын қорғайтын қорғаушы ретінде қабылдап, заңға бағынушы, сын тұрғысынан ойлай білетін азаматтың қалыптасуына көмектеседі.

3.Әлеуметтік-экономикалық сала. Бұл саладағы патриоттық тәрбие беру мазмұнының маңызды аспектілерінің бірі - оқушы санасында экономикалық ойлау негіздерін қалыптастыру, оларды еліміздің экономикалық саясаты мәселелеріне қатысты дәлелді ойлар айтуға, нарықтық экономикалық жағдайларға, қоғам өмірінде болып жатқан және болатын өзгерістерге бейімделуге үйрету, күнделікті өмірде экономикалық дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Азаматтық білім беруде нарықтық сана қалыптастыру жалпы білім беретін мекемелерде маңызды міндет пен мазмұн ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл қазіргі қазақстандық қоғамға тән ел азаматтарының экономикалық сауатсыздығын жоюға көмектеседі.

4. Патриоттық тәрбиенің формалары мен әдістері.

Қазақстанның білім жүйесінде оқушыларды патриоттық тәрбиелеудің арнайы формалары мен әдістері қалыптасуда. Олар оқушы бойында жоғары деңгейдегі азаматтық сезім мен Отанын қорғауға дайындық процесін мақсатты түрде жүйелі қалыптастырады, дара тұлғаға Қазақстан халқының және оның Қарулы Күштерінің дәстүрін бойына сіңірген тәрбие береді.

Жалпы патриоттық тәрбие беруде өзара байланысты екі мәселе қарастырылуы тиіс:

- бірінші - тұлғаның арнайы құралдар көмегімен үйлесімді дамуын қамтамасыз ету;
- екінші -Қазақстан Қарулы Күштерінің әскери дәстүріндегі Отанды қорғау сияқты әлеуметтік тәжірибеге сүйену, жеткіншектерді ерлік, патриоттық негізде тәрбиелеу.

Оқушыларда азаматтық және әскери борыш сезімін қалыптастырудағы патриоттық тәрбиенің мазмұны педагогикалық процестің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Оның мақсаты - Отанды қорғауға дайындық сезімін оята отырып, қажет болған жағдайда өзінің елін және оның мүддесін қорғап шығатын жеткіншектерді тәрбиелеп, патриоттық, еріктік, физиологиялық және ерлік сапаларын олардың бойына сіңіру. Осыған сәйкес түрлі жұмыс үлгілерін жүргізу қажеттілігі туындайды.

Әр түрлі формада жүргізілген жұмыс (әңгіме, әңгімелесу, «Ерлік сабағы» және т.б.) оқушыларға әр түрлі әсер ететіндігі тәжірибе жүзінде дәлелденген. Сонымен қатар, бұл жұмыстар дидактика принциптеріне сәйкес патриоттық тәрбие, мазмұн, әдіс және тәсілдермен өзара тығыз байланысты

болып келеді. Олар патриоттық тәрбие мақсатына сәйкес оқушылардың сана-сезімі мен іс-әрекетінде патриоттық идеялар мен ұстанымдарды қалыптастырған жағдайда тиімді болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

4. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, IV том
5. Этнопедагогика. Оқу құралы. - Алматы: Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, 2010. - 12- б.
6. Балалар құқығы туралы конвенция., «Қазақстан мұғалімі», 5 шілде 1995
7. 3. Мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балалардың тәрбие тұжырымдамасы. Қазақстан мұғалімі, 12 қыркүйек 1995
8. 4. Қазақстан Республикасындағы этно – мәдени білім беру тұжырымдамасы. Алматы, 1996

Резюме

В статье рассматривается формы и методы военно-патриотического воспитания.

Summary

The article discusses the forms and methods of military-patriotic education.

УДК 7.03 (512.122)

САЛ-СЕРІЛІК ДӘСТҮРДІҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ

Г.А.Абылханова - Абай атындағы ҚазҰПУ,

«Ұлттық тәрбие және өзін-өзі тану»

кафедрасының аға оқытушысы, магистр

Аңдатпа. Мақалада дәстүрлі қазақ қоғамындағы ерекше өнерпаздықтың халықтың тіршілігіне көп жаңалық кіргізген әдебиетке, ой-санаға көп әсер еткен қазақ мәдениетінің бір жарқын белгілері көрсетілген. Сал мен серіні мұндай ардақты дүниеге бағыттайтын оның жаратылыс ерекшелігі, оның дарынды ойы, ашық-жарқын мінезі, сыпайылығы, сұлулықты, ғажайып жаңалықты жақсы көретіні, әдемі дүниеден ләззат ала білуі.

Түйін сөз: сал-сері, ардақты, дүниеге, жаратылыс, дарын, ой, ашық-жарқын мінез, сыпайылық, сұлулық, ғажайып жаңалық, жақсы көру, әдемі дүниеден ләззат ала білуі.

Сал-сері — дәстүрлі қазақ қоғамында ерекше өнерпаздықпен байланысты ұғым. Сал, сері екеуі де өте ескі дәуірден сақталып келе жатқан халықтың тіршілігіне көп жаңалық кіргізген, әдебиетке, ой-санаға көп әсер еткен қазақ мәдениетінің бір жарқын

белгілері. Оны осы күнгі сахнада мирас болған Біржан салдың бейнесі анық сипаттайды. Қазақ тілінде ерекшеленген сал мен серінің адамшылық қасиеті ауызбен жеткізуге болмайтын орасан асқақ болып отырады. Олар күштіге табынбайды, кедейді мақтап жыр шығарады. (Жанақ ақын, Дәулеткерей, Сейтек). Олардың бар ынтасы махаббатқа бас иіп, оған бәйек болып түсу, ол үшін ел-елді қыдырып, өзіне ақылды, сұлу қыз іздеу, оған барлық жас өмірін сарп қылып, мал-мүлкін аямай соның жолына құрбан етіп салу. Бұл тек қана сал мен серілерде ғана болатын. Сал мен серіні мұндай ардақты дүниеге бағыттайтын оның жаратылыс ерекшелігі, оның дарынды ойы, ашық-жарқын мінезі, сыпайылығы, сұлулықты, ғажайып жаңалықты жақсы көретіні, әдемі дүниеден ләззат ала білуі.

Сал мен серінің өзгешелігі олар, әрі ақын, әрі әнші, әрі күйші, әрі сауыққой, елге қуаныш беретін, олардың жүрегіне жарық сәуле түсіретін оқымысты адамдай саналады. Сондықтан халық сал мен серіні өте ардақтап, қуанышпен қарсы алып, олардың істерін халық ортасында аңыз қылып айтып жүреді. Ауылдағы бойжеткен қыздары да сал мен серіге ерекше көңіл қойып, олар ауылға келгенде тобымен жүріп, алдымен қарсы алатын.

Сал әрқашан аттың ең сұлуын, ең жүйрігін іздеп табады. Ол атты жақсылап мәпелейді, сипап сүртеді, жал-құйрығын әдемілеп тарайды, оған жібектің үзінділерін қадайды, моншақ, маржан тағып әдемілеп қояды. Атты әр түрлі ойынға үйретеді – жат десе жатады, тұр десе тұрады, секір десе, секіреді, алдынан дөңгелеп билейді, тула десе тулайды. Қыздар далада жатқан салдың қасына келгенде оның аты аяғын бүгіп, басын иіп тәжім қылады. Қыздар атқа «өнерінді көрсет» - десе алдыңғы екі аяғын көтеріп, артынан шаншылып тік тұрады, шөк десе түйеше шөгіп жата қалады. Жүгіріп жерден күміс алғанда ат қалып жүгіреді. Аттың аяғына күміс білезік, құлағына алтын сырға қадайды, маңдайына үкі тағып жүреді, сал су орнына атына күн сайын сүт беріп тұрады. Ең қымбат қазына аттың тұрманы, оның ер тоқымы, күміс пен алтын жалатқан сұлу жүгені, көркем тартпасы, ақ сауқан өмілдірік ауы, алтын, күміспен өрнектелген қуысқаны, әдемі үзеңгі, ерді көркейтіп тұратын оның өрнектелген екі жақ қасы, ғажайып өрнектелген ердің тебінгісі.

Сал сөзінің этимологиясы серіктес жігіттерімен ауылға таяғанда әдейі аттан құлап, ауыл қыздары үйге көтеріп алып кіргенше сал болған адамша тырп етпей жата беретін іс-әрекеттен туындаған. Сал айрықша киімдерімен ерекшеленген. Зерттеуші Ә.Диваев “Салдың үстіне киген киімі халық кимеген түрден болады. Егер ол киген киімді халық кесе, оны кимей, қарақұрым киізден киім қылып киеді екен” дейді. Ел аузында салдардың паң жүрісі, тәкаппар мінездері, киім киістері, сән-салтанаты туралы аңыз-әңгімелер көп. Мысалы, Жетісу өңірінде “Дәурен салдың белбеуіндей” деген теңеу қалыптасқан. Ол Ілені кешіп өткенде белбеуінің бір ұшы арғы жағада екінші ұшы бергі жағада қалады екен деген аңыз бар. Арқадан шыққан Қаспақ сал атын шәйі шүберекпен тұсаса, кей салдардың аттарына шөп орнына мейіз, су орнына бие сүтін беретінін ел аңыз қылып айтады. Қазақ халқының ежелгі салттарының бірі — салдық салыстыру.

Бәсекеге түскен салдардың іс-әрекет, қылықтары басқа адамдар үшін ақылға сыйымсыз, ерсі көрінуі мүмкін. Бәсеке кезінде астындағы атын әп-сәтте бауыздап тастау, т.б. іс-әрекеттер орындалған. Салдық салыстыру кезінде кісілік, жомарттық, мәрттік, т.б. өнер түрлері сыналған. Мысалы, К.Әзірбаевтан жазып алынған Дәурен мен Қырмызы салдардың бәсекесін айтуға болады. Салдар сайқымазақ, қу-әзілкештер секілді елді күлдіріп, думандатып жүрген. Салдар сияқты серілер де қымбат матадан киім киіп, арғымақ ат мініп, [бүркіт](#) баптап, [құс](#) салып, қасындағы жігіт-желеңімен ел аралаған. Бірақ салдарға тән ерсі мінез, аттан құлау, елден ерекше күлкілі киімдер кию тәрізді іс-әрекеттер жасамаған. Серілер таза, етек-жеңі жинақы киінген, кербез, паң мінездерімен оқшауланып, жомарттық, алғырлық, білімдарлық қасиеттерімен ерекшеленген, [өнер](#) жолына беріліп, сауық құрып, [аңшылық](#)-саятшылықпен айналысқан. Серілер репертуары салдардікінен едәуір аз болған, олар лирикалық әндер, мақтау өлендер шығарып, айтыстарға түскен. Сал-серілер топтаса жүріп, ауыл-ауылды аралаған, ақын, әнші, балуан, т.б. өнерпаз серіктері қатар жүрген. Серілердің бірдей ат мінуі, біртектес киім киюі, салдардың елден ерек, алабажақ киімі, басындағы үкісі де көшпелі дала әртістеріндей әсер қалдырған. Сал-серілердің іс-қимылы халықтық [драма](#) өнеріндегі ойын-сауықтың бір түрі қызметін атқарды. Сал-серілер ақын, композитор, әнші болумен қатар әртістік, бишілік, сиқыршылық, т.б. қасиеттерді бойына жинақтаған өнерпаздар еді. А.Жұбановтың, Ә.Тәжібаевтың естеліктерінде [Шашубай Қошқарбайұлы](#) туралы “ат үстінде тұрып баянмен ән салғанда бет-аузын адам танымастай өзгертіп, бас терісін жүгіртіп ойнатқанда қалпағы төбесінде мөңкітін, таяғын сиқыршыдай ойнататын” дейді. Аяғына үлкен сырық байлап өнер көрсеткені үшін “ағашаяқ” деген атқа ие болған Берікбол 6 — 7 түйені қатар қойып, бір жағынан екінші жағына секіріп түсетін болған. Ол қолына ағаш алып, керулі арқанның үстімен жүгірген, шапқан аттың үстінде төбесімен тұрып билеу, шалқалап жерден аузымен тақия алу сияқты [цирк](#) ойындарын шебер орындаған.

Біз қарастырғалы отырған сал-серілер тұлғасы — ғасырлар бойы ұлт мақтанышы болатын, жаратылысында дарынды, қазақтың өзгеге ұқсамайтын дара болмысын жаһандану үрдісінде жарқырата көрсететін сегіз қырлы, бір сырлы, импровизаторлық, синкретті өнерді дәріптеуші, дарынды өнер иелері.

Ұлт әдебиеті қазақтың халықтық музыка мәдениетінде өзіндік орны бар XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрген Біржан сал, Жаяу Мұса, Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Құлтума, Естай, Қанапия т.б.

Ұлттық әдебиет пен халықтық музыка мәдениетінің көрнекті өкілдері — сал-серілер мұрасы мен дәстүрі ерте дәуірден осы заманға дейін сақталған. Сал-серілер дәстүрді ұстанған, адамзаттық құндылығы бар, танымдық, тағылымдық мұраларға бай жан-жақты өнер иелері — қазақ сахарасының рухани келбеті. Дәл нақты кезеңі белгісіз, сал-сері типі ескі дәуірден сақталған. Тарихи-археологиялық мәліметтерге сүйенген

Е.Тұрсыновтың зерттеуінде андронов дәуірі кезеңінде, б.з.б. XIV-XIII ғасырларда ру, тайпалардың өз ішінде отау құрып, даралау болған. Үлкен отаулар рудан бөлініп, аруақтарды қастерлеу, ас беру салтын ұстанған.

Бұдан шығатын қорытынды сал және сері типінің пайда болуы мифологияның жаңғыруы нәтижесінде «даралану», яғни құпия одақтардың, тотем-ру атасының болуы төркінінде жатса керек.

Е.Ысмайыловтың, Ә.Марғұланның, Е.Тұрсыновтың, А.Сейдімбектің, М.Мағауиннің, С.Кенжеахметұлының, С.Негимовтің, Қ.Әбдезұлының ғылыми еңбектерінде сал-сері феноменіне жан-жақты анықтамалар беріліп, құнды пікірлер айтылды. Академик Ә.Марғұлан сал және сері типінің өзгешелігі мен ұқсастығын жан-жақты талдап көрсетеді: «Бір айтатын ой, сал мен сері бір типті емес, екеуі алуан, екі дәстүр өрнектері. Олардың бірінен-бірінің өзгешелігі - тұрмыс көрінісінде, типінде. Ең алдымен сал, сері деген сөздер қалай туған? Осыдан бастайық. «Сал» европа тілімен айтқанда эксцентрик, немесе өз бағытымен жүретін бір алуан адам. Оның бар арманы сылқымдық, кербездік, киімді әдемі киіну, өзімен қатар жүрген адамның бәрінен де қияпатымен де, киімімен де артық болу, асып түсу. Ертоқымның өзі де басқаныкіндей болмайды, алтынмен, күміспен өрнектеліп, ерекше салтанатпен жасалады. Қазақтың сал-серілері соғысқа жеке шерік болып және сауытсыз, жанболатсыз шығатын болған.

«Сал» сөзі киімді салпаңдатып кең тігуден шыққан. «Сал», «салпаң». Әрбір салдың шалбарының балағы сондай кең, оған бір кісі толығынан сиып кетеді. «XIX ғасырда сал дәстүрінің түр ерекшеліктерінің ғана кейбір элементтерін сақтап қалған Біржан секілді жаңа сапалы салдармен қатар серілер тобына жататын Ақан сияқты өнер иелерінің пайда болуына және осы кезде «сал», «сері» деген ұғымдардың бір тектес ұғымдар есебінде пайдалана бастауына қарағанда, сал, серілер творчествосы мен дәстүрлерінің тығыз ішкі байланыстылығына қарағанда, серілер – сал типінің негізінде өткен ғасырда қалыптасқан өнер иелерінің жаңа түрі деп айтуымызға болады. Ендеше, сал-серілер – музыкалық шығармаларды, ән-күйді қазақ даласында өркендетіп, таратушы өнер иелері. Олардың ерекше қасиеті – ақындығы, әншілігі, күйшілігі, елді ән мен сәнге бөлейтін, адам жанына ізгілік нұрын себетін зиялылығы.

Ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрып, салт-дәстүрге сай өнердің даму сатысында хас таланттардың өзіндік дүниетанымы, эстетикалық талғампаздығы, табиғи жаратылысындағы ерекше дарындылығы – өнердің бірнеше түрін меңгеруде. Олардың әрқайсысы халықтың рухани тұрмысында өнерді насихаттап қана қойған жоқ, әлеуметтік тұрғыда ой қозғап, қоғамдық проблемалар көтерді. Ұлт бірлігін, жерін сақтау, өнерді қастерлеу – ғасырдан ғасырға жеткен сал-серілер өнернамасының негізі болмақ. Қазақ әдебиеті энциклопедиялық анықтамалығында сал-серілік дәстүрі былайша сипатталады: «Сал – серілік дәстүрі бірте-бірте ұмтылып халық жадында тек Ақан сері, Сегіз сері, Біржан сал секілді өнерпаздарға ғана байланысты сақталып отыр. Сал және серінің айырмашылықтарын тап

басып, ажырату үшін де этнографиялық айғақтарды ашып көрсеткен орынды... Серілер таза, әдемі киіну, кербез паңдық мінездерімен өз ортасынан оқ бойы озық тұрады, олар жомарттық, сақылық, білімдарлық қасиеттерімен айналасына өнеге шашатыны, тек өнер жолына беріліп, сауық құрып, аңшылық саясатшылықпен айналысып жүрген. Сал-серілердің топтасып жүріп, ауыл-ауылды аралаған сәтте тұтас ансамбльді елестетеді... Серілер бірдей ат мінуі, бірдей киім киюі, салдардың елден ерек, алабажак киімі, басындағы үкісі де көшпелі дала артистеріндей әсер қалдырған. Салдардың ауыл сыртына келіп құлауы, қыздардың көтеріп кетуінің белгілі дәрежеде эстетикалық мәні болды, халықтық драма өнеріндегі ойын-сауықтың қызметін атқарған...» [6, 451].

Сал-серілік дәстүр әр алуан өнер өз ортасынан оқшау тұратын өнер адамдарының ел мен жерге деген кіршіксіз сүйіспеншілігінен, ұлттық болмыс-бітімінен, мейлінше сөздік қоры бай қазақ тілінің көркемдігінен бастау алып, «сал» мен «сері» типтерінің пайда болуына негіз болса керек. Адам мен қоғам арасындағы тарихи сабақтастық өткен дәуірден сыр шертеді, адам баласының сана-сезімінің жаңаруына ықпал етеді. Сал-серілерге тән ұлттық сипат уақыт пен кеңістік аясында әрқилы дамып, қоғамның ілгері дамуында дара тұлғалардың ұлттық болмысын жан-жақты көрсетіп, ұлт өкілі ретінде халық арасында болатынын айғақтайды.

«Ұлттық сипат – бір қалыптан өзгермейтін, қатып қалған нәрсе емес. Өмірдің ілгері басуына, қоғамның дамуына сәйкес ол да дамиды. Бұрын да, қазір де сал, сері ақындарға тән негізгі ерекшелік ән мен өлеңнің үнемі түйісіп, ұштасып айтылмайтындығы дедік, осы ұштасудан әнші ақындар тыңнан өлең, жыр ғана шығарып қоймай, әнді де шығарып айтатын халық композиторлары болды. Атақты Ақан сері, Біржан сал, Жаяу Мұса, Естай, Мәди – барлығы да әнші, ақын ғана емес, өзінің шығарған тың әндері бар композиторлар» [8, 66]. Зерттеуші ақындық, музыкалық, өнерпаздық дәстүр жағынан сал мен серінің арасында үлкен айырмашылық болмағанмен, қимыл-әрекетінде, жүріс-тұрысы, киім-киісінде, мінез-құлқында өзгешелік бар екенін айтады. «Салдарға тән салтанаттылықты сауықшылдықты айта келе, профессор Е.Ысмайылов «сал» сөзін «салдырату», «салтанат» сөздерімен түбірлес сөз деп тапқан» [8, 149].

Сал-серілер өміріндегі ең айтулы дәстүр – жазда ауылға келуі. Бұл көрініс елді қызық думанға бөлеген, халық тұрмысына ерекше сән берген. Ауылға келген салдардың көшбасшысы немесе қосшылары аттан түспей, омақаса құлап, әдейі қыз-келіншектердің көтеріп, өздеріне сый-құрмет көрсетуін күтеді. Салдардың ерке назын түсінген қыз-келіншектер қымыз, сусын ұсынып, етіктерін шешіп, кілемге салып, бастарына үй тігеді. Салдардың қалтасынан жібек орамал, моншақ, тәттілер төгіледі. Салдарға ерекше құрмет – салт-дәстүрі бұзылмаған қазақ ауылының, халық мәдениетінің бір көрінісі.

Жалпы адамзаттық құндылығы бар төлтума мәдениетімізді қалыптастыратын өнердің өміршеңдігі, жан-жақтылығы адамзат баласының қоғам мен тарихқа деген объективті көзқарасынан бастау алады.

Ұлттық психология мен халықтың санасы қоғам дамуы мен тарих заңдылығынан тыс қала алмайды. Рухани құндылықтар ел санасына сіңіп, жаңғырған бүгінгі таңда өткенге үңіліп, ұлт тәуелсіздігі жолындағы сал-серілердің қоғамда, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде өзіндік орны бар екенін айта аламыз.

Сал-серілер қашанда халықтың ойын-сауық өнерін жаңа көркемдік сипатта дамыта отырып, ұлт мүддесіне, халық игілігіне жаратты. Сұлулықты сүю, жан сұлулығын сезіну – сал-серілерге тән қасиет. Табиғатынан ерекше, текті өнер адамдарының сыртқы келбеті мен жан әлемінің кіршіксіз тазалығының үйлесуі заңды құбылыс. Ел алдында актер болып, сайқымазақ ретінде әзіл мен қулық элементтерін жетік меңгерген сөз тапқыш, суырып салма, яғни өнердің хас шеберлері ел аралап, биік парасаттылықты, адамгершілік негізін, ұлт келбетін көрсете білген.

Тарихи шындыққа негізделген Біржан сал, Ақан сері, Жаяу Мұса, Мәди өмірінен қоғам мен адам арасындағы қатынас, жеке адам проблемасы туындайды. Олар қазақ елінің мұңын өз заманында тарихи тұлға ретінде де биікке көтерді. «Жан иесінің маңдайына жазылған. Өмір дейтін үлкен ұғымның моделі де – бірде жетістіріп, бірде жетімсіретіп, ұзын сұрлеуде қызығына қарап отыратын, жазықсыз жазалап, ойламаған жерден сезім сарайыңды шаң-тозаңнан тазалап та, ар-намысыңды, көкірек көзіңді, бүкіл болмыс-тұрқыңды ақырғы демің таусылғанша салмақтай беретін сол заңдылықтар мен қайшылықтардан бастау алады» [9, 316].

Әр дәуір перзенті заман талабымен үн қатып, даралық келбетін танытумен бірге жақсылық пен жамандық, зұлымдық пен адалдық қатар жүретін тіршіліктің иесі болады. Жеке адам тағдыры «Өмір» атты аренада қоғамдағы күреске толы көріністерді көрсетіп бере алады.

Қазақ қаламгерлері ұлы тұлғалар бойына адамгершілік, ізгілік қасиеттерді жинақтай келе, уақыт талабын, заман шындығын көрсету арқылы бүгінгі ұрпаққа ой тастайды. Сал-серілер образында қазақ ұлтының салт-санасы, яғни ұлттық менталитеті ұлттық мүдде тұрғысында маңызды орын алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет. Алматы, Ғылым, 2001, 448 б.
2. Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры. Зерттеу. Астана, Күлтегін, 2002, 528 б.
3. Марғұлан Ә. Күйді ерттеп, әнді мінген кемеңгерлер... Қазақтың сал, серілік дәстүрі. //Жұлдыз, 1983, №9
4. Тұрсынов Е. Қазақ ауыз әдебиетін жасаушылардың байырғы өкілдері. Алматы, Ғылым, 1976, 200 б.
5. Сәкен сері (Жүнісов С.) Ақан сері – алыптардың бірі. //Егемен Қазақстан, 1993, 31 шілде

6. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы, «Аруна», 2005, 576 б.
7. Ғабдуллин Н. Қаһарман және ұлттық сипат. //Жұлдыз, 1971, №10
8. Мағауин М. Ғасырлар бедері: Әдеби зерттеулер. Алматы, Жазушы, 1991, 432 б.
9. Серікқалиұлы З. Тағдыр және біз. Әдеби сыншылдық көзқарастар, толғаныстар. Эссе. Алматы, Ана тілі, 1996, 320 б.
10. Қазақ энциклопедиясы, 7 – том
11. Тұрсынов Е., Қазақтың ауыз әдебиетін жасаушылардың байырғы өкілдері, А., 1976;
12. Жаңғырған салт-дәстүрлер, А., 1991.
13. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005 ISBN 9965-26-095-8

Резюме

В статье рассмотрены вопросы казахская педагогика продолжает традиции восточной педагогики, касающиеся исследования и почитания духовно развитого человека, при этом на протяжении веков опыт, накопленный народом в области воспитания, представлен всему миру, поэтому особое значение для нас имеет представление разработок в области воспитания казахских ученых.

Summary

The Kazakh pedagogics continues traditions of east pedagogics, concerning researches and reverence of spiritually developed person, thus during centuries the experience which has been saved up by people in the field of education, is presented to all world, therefore to the person value for us has an idea development in the field of education of the Kazakh scientists.

ӘОЖ 373.016: 73/76

XX ҒАСЫР ҚАЗАҚ ДӘСТҮРЛІ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МАҢЫЗЫ

Назарымбетов Е. – Абай атындағы ҚазҰПУ-ң Магистратура және PhD докторантура институтының 6M010700- бейнелеу өнері және сызу мамандығының 2 курс магистранты. Алматы қ-сы. Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада автор XX ғасырдағы қазақ дәстүрлі бейнелеу өнері шығармаларының тәрбиелік маңызы мен оның жалпы өнердегі алатын орнын анықтап, Қазақстан өнері мен Қазақстан бейнелеу өнері саласында еңбек етіп жүрген педагог-ғалымдардың еңбектеріне терең талдаулар береді.

Автор мақалада тәрбиенің негізгі бағыттарын айғақтап, халқымыздың ғасырлар бойына жинақтаған рухани өнер мен мәдениет құндылықтарын, ізгілік қасиеттерін жастардың бойына сіңіру қажеттігін сонымен қатар

қоғамның рухани-адамгершілік тұрғыдан жандануында, бейнелеу өнерімізді зерделеп заман талабына қарай тиімді пайдалану мен болашақ жас маманға көркемдік білім беруді нәтижелі ұйымдастыру қажеттігіне баса назар аударады.

Кілтті сөздер: дәстүр, құндылық, бейнелеу өнері, көркем, өнер, көркем білім

XX ғасырдың соңғы онжылдығындағы және XXI ғасырдың басындағы Қазақстандағы бейнелеу өнері мен мүсіншілігіндегі күнделікті өмірдің табиғатпен үйлесімділігін адам мен универсумының үздіксіз байланысының философиялық жалпыламасының көркемсуреттік таңбаға айналуы деп түсінуге болады. Бүгінгі күн суретшілерінің шығармаларында жұмбақ метафоралар тылсым мәнмен толықтырылады және сол арқылы жанданады, адам мәдениетінің ежелгі ғарышын бүгінгі күндегі адам ой-санасының жаңа ағымдарымен байланыстыратын мәндер мен мазмұндар пайда болады, суретшінің өмірге деген махаббаты, оны түсінуге бағытталған мәңгілік ұмтылысы да қайталанбас түрде өмірге қайта келеді.

Қазақстанның XX ғасырдағы бейнелеу өнері 3-ші мыңжылдыққа парасаттылық және рухани толысқан түрде аяқ басты. Онда қазақтың көшпелілік мәдениетінің ежелгі тамырлары мәнін тапқан және түсіндірілген. Сол айтылған мәдениетке сай негізгі қаланған жалпы адамзаттық құндылықтардың заман суретшілері дүниежүзі өнеріндегі әдептер және жаңа бағыттар арқылы, XX ғасырдың философия мен мәдениетіндегі ірі ағымдары арқылы өз шығармаларында ашып көрсетеді. Соның қорытындысы ретінде, инновациялар негізінде бір ғасыр бұрын пайда болған бүгінгі қазақ өнері рухани ерекшеліктерін жоғалтпаумен қатар, соған сай қайталанбас пластикалық өнер тілін қалыптастырды. Мүмкін сол себепті болар, нақты көріністердің сан алуан қырға ие болуымен бірге, Қазақстан өнері танымал қасиеттерімен де ерекшеленеді. Олар: тұрмыстың экзистенциалдық мәселелеріне қатысты мүдделер, үйлесімділіктің, адам мен табиғаттың бірлесе өмір сүруінің көркем негізі, шығармашылық көзқарастардың кең ауқымды болуы; ұлттың мәдени әдет-ғұрыптары, мұраларының шексіздігі, олардың дүниежүзілік мәдени кеңістікке ерікті түрде енуі.

Қазіргі заман өнері айтарлықтай дамыған, әрі жаңалыққа толы, бүгінде ол халықаралық дәрежеде де жақсы танылып отыр. Өзіміздегі танылуына келетін болсақ, қазіргі заман өнері аз тиражбен шығатын ба сылымдарда ғана сөз болып келеді. Соның өзінде де әр түрлі орталарда бұл өнер туралы кеңірек білуге деген ықылас қалыптасуда. Қазіргі бейнелеу өнері жайын сөз еткенде, біз ең алдымен кеңес дәуіріндегі көркем туындыларды еске түсіріп, жаңа өнер үлгілеріне көңіл бөлеміз. Себебі сол кезеңнің өнер туындылары өз уақытының айнасы іспетті. Дегенмен, «Қазақстанның бейнелеу өнері Қазан төңкерісінен басталды» деген дәйексіз пікір әлі күнге дейін орын алып отыр [1].

Дәстүр - тарихи қалыптасқан қоғам үшін пайдалы, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп және белгілі уақыт аралығында сақталып отыратын адамзат тәжірибесінің жалғастығы мен жиынтығы, мәдени мұрасы: әдет-ғұрыптар, ырымдар, жүріс-тұрыс қалыптары мен тәртіптері, үрдістер, жөн-жоралғылар, мейрамдар, церемониялар және т.б.

Адам қажеттілігін өтейтін барлық құндылықтар - материалдық, әлеуметтік және рухани құндылықтар - дәстүрді құрайды.

Біріншіден, дәстүрлі өнерге бейнелеу өнері өз әсерін тигізді. Дәстүрлі өнер, мәдениет жөнінде айтқанда, біріншіден, тарих тезінен өтіп, өзіндік сипатын сақтап келген халықтың рухани қазынасын айтамыз. Бұл қазіргі мұражайларда тұрған тарихи көне ескерткіштер болса, екіншіден, қазіргі халық шеберлерінің қолынан шыққан көркем бұйымдар. Үшіншіден, осы халықтық бұйымдардың қазіргі кезеңде жаңаша көрініс табуы. Төртіншіден, осы құбылыстардың XX ғасыр Қазақстан кәсіби суретшілерінің көркем шығармашылығында өз қырынан сомдалуы деп білеміз.

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар жанұяда қалыпты қатынастардың бекітілуіне, үлкен мен кіші арасындағы қатынастарды, қалыптар мен ережелерді игеруге, шаруашылық жүргізудің қалыптасқан тәжірибесін жалғастыруға, еңбекке баулуға, ұлттық мәдениет пен тарихты қадірлеуге, ұлтжандылық тәрбиесі мен туған жерге деген сүйіспеншілікті арттыруға, эстетикалық және көркем мәдениетті сақтауға жағдай жасайды.

Белгілі уақыттарда күшейе түсетін дәстүрге қайта бет бұру, оны зерттеуге ұмтылу тарихтағы өтпелі кезеңдерде ерекше мәнге ие болатын қоғамдағы үлкен қызығушылықтан туады. Мұндай жағдайда қоғамның рухани өмірінде қайта бет бұру дегенді аңғартады.

Бейнелеу өнерінің тілі сонау замандардан бері қалыптасқанымен, оның аса бай мәдени, өнер құндылықтарын еліміз егемендік алғаннан кейін ғана аңғарғандаймыз.

Қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті кеңес дәуірі тұсында тоталитарлық режимнің қысымымен "мазмұны пролетарлық, түрі ұлттық социалистік мәдениет" деген ұранмен мәдени қуғындаушылықты бастан кешірді. Оның салдары ұлттық сананың мәңгірттенуіне әкелді. Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан кейін 90-жылдардың алғашқы жартсында халқымыздың ұлттық дәстүрлерін қайта жаңғырту барысында бұқаралық сипатта көптеген іс-шаралар атқарылды. Ал соңғы жылдарда нарықтық экономиканың өмірге терең енуі мен батыстық өркениеттің "жемісі" - бұқаралық мәдениеттің дамуына барынша кері әсерін тигізуде.

Ұмыт қалған дәстүрлер мен ұлттық дүниетаным ғылыми тұрғыда зерттеле бастады. Ә.Марғұлан, Х.Арғынбаев, Ө.Жәнібеков, Ә.Тәжімұратов, С.Ақатай, М.С.Мұқанов, А.Сейдімбеков, С.Қасиманов, Б.Байжігітов, Н.Шаханова сынды ғалымдардың еңбектерінде дәстүр философиялық-этнографиялық-мәдениеттанымдық тұрғыда жан-жақты қарастырылды.

Бейнелеу өнері тілінің рухани болмысының қыр-сыры тек қана тарихи және өнертанулық әдебиетпен шектелмей, философиялық және

мәдениеттанулық ізденістерде көрінеді. Бұл сипатта ізденуші философтар А.Қасымжанов, С.Ақатаев, Д.Кішібеков, Ж.Алтаев, Б.Байжігітов, Т.Бурбаев, Ғарифолла Есім, Т.Ғабитов және т.б. ғалымдардың ғылыми еңбектерін атауға болады.

Қазақстан ғалымдары ұрпақ тәрбиелеудегі педагогикалық білімін, ауызекі әдебиетін, ән-күйін, сәндік-қолданбалы өнерін, салт-дәстүрін, даналық ой-пікірін, кәдесіне жарату, амал-жолдарын іздестіру бойынша өз үлестерін қосты. Қ.Жарықбаев, С.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, М.Х.Балтабаев, А.Мұхамбаева және т.б ғалым педагогтардың еңбектерінде қазақ этнопедагогиканың теориялық-әдіснамалық мәселелері өз шешімін тапты.

Тәрбиенің негізгі бағыттары (эстетика, еңбек, ақыл-ой, т.б.) халқымыздың ғасырлар бойына жинақтаған рухани өнер мен мәдениет құндылықтарын, ізгілік қасиеттерін жастардың бойына сіңіру, көркем шығармашылық іс-әрекетіне баулуды жүзеге асырып келуде. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» заңы, Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2015 жылға дейінгі білім беруді тұжырымдамасында «... терең білім мен тәрбие, кәсіби дағдылар негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс шешім қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру»- деп көрсетілген [2], себебі, білімді, ғылыми тұрғыда ізденімпаз, эстетикалық тұрғыда жан-жақты дамыған болашақ суретші-педагог маман ғана бәсекелестікке қабілетті бола алады, қоғамның үнемі динамикалық алға жылжуын қамтамасыз етіп, өз ұлтының өнерлі де, өнегелі болып өсіп-өркендеуін негізгі мұратына айналдыра алады. Бұл мәселе бойынша жастарымызды жоғары мектептің көркем ссурет оқу орындарында Қазақстан бейнелеу өнерінің тарихы мен теориясы пәні бойынша кәсіби мамандыққа даярлау бағытында қазіргі таңда да жеткілікті деңгейде өз шешімін таппай жатуы арасындағы қарама-қайшылықтар бар. Осыған орай аталған бағытты негізге ала отырып ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуді қажет деп ойлаймыз.

Қоғамның рухани-адамгершілік тұрғыдан жандануы, ұлтымыздың ішкі әлеуеттік мүмкіндігі бейнелеу өнерімізді зерделеп заман талабына қарай пайдалануға, болашақ жас маманға көркемдік білім беруді нәтижелі ұштастыруды жүзеге асыруға байланысты, елбасы Н.Ә.Назарбаев “Қазақстан-2030” стратегиясында: “Ұлт мәселесіне қатысты жалпы үрдісті танып-түсіну, сөз жоқ, қажет. Мұнсыз мемлекеттік дамудың жалпы логикасын болжау мүмкін емес”, – деп тұжырым айтқан.[3] Осыған байланысты еліміздің егемендігін өміршең етуде, өнерлі де, тәрбиелі, өнегелі ұрпақ тәрбиесінде сабақтастықты сақтауда көптеген жұмыстар атқарылуда.

Бейнелеу өнерін, оның тәлім-тәрбиелік тәжірибелерін, өміршең идеяларды және өнегелі дәстүрлерді жоғары мектептің көркем білім берудің оқу-тәрбие үдерісінде пайдалану арқылы жастарымыздың бойына бейнелеу өнері мен рухани, мәдени, көркем құндылықтарды қалыптастыруды жүзеге асыру бүгінгі күннің мақсаты. XX ғасырдағы қазақ дәстүрлі бейнелеу өнері шығармаларының тәрбиелік маңызы мен сол кездердегі өнер мен мәдениеттің мөлдір бастау бұлағынан жас кезден нәр алып өсу сан ғасырлық

калыптасу, даму тарихы бар қазақ этнопедагогикасы идеяларын ертерек бойға сіңіруге, ондағы жалпы адамзаттық құндылықтар мен әдемілікке құштарлықтарын арттырып оны көре білуге үйретеді.

Қазіргі таңда жастарға көркем-эстетикалық тәрбие беру міндеті уақыт талабы екендігі және оның Республика аумағында білім беруде басшылыққа алатын нормативтік құжаттар арқылы қолдау табуы заңдылық. Қазақстан Республикасы “Білім туралы” заңында: “... азаматтық пен елжандылыққа, өз Отаны - Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халықтық өнер дәстүрлерін қастерлеуге, әлемдік және отандық мәдениеттің жетістіктеріне баулу, қазақ халқы мен республиканың басқа халықтарының тарихын, әдет-ғұрпы мен дәстүрін зерделеу, мемлекеттік тілді, орыс, шетел тілдерін меңгеру” - деп көрсетілген.[4] Аталған міндет білім беру жүйесінде ХХ ғасырдағы Қазақстан кәсіби бейнелеу өнерінің негізін салып кеткен әйгілі ұлттық суретшілеріміздің көркем шығармаларының тәрбиелік, өнегелі тағылымдарын болашақ суретші-педагог маманның бойына сіңіріп, баулуды, зерделетуді көздейді. Демек, ЖОО-ң көркем білім беру жүйесінде ХХ ғасырлардағы Қазақстан кәсіби бейнелеу өнерінің суретшілерінің шығармаларын терең зерттеп, оның даму тарихы мен теориясын, оқу-тәрбиелік мүмкіндіктерін қарастырып, тәрбиелік маңызын анықтап жоғары мектептің көркем білім берудегі оқу-тәрбие үрдісіне барынша енгізу мен осы салада ғылыми-педагогикалық зерттеулерді жан-жақты жүргізуді талап етеді.

Әдебиеттер

1. Бейнелеу: Альманах. – Алматы; Жазушы, 1991. – 156 б., 156 б.
2. Қазақстан Республикасында 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан. – 2003. – 26 желтоқсан.
3. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасы һәм Қазақстан халқына арнаған Жолдауы. А.2006
4. Білім туралы Заң. // Егемен Қазақстан. – 2009. -№139. -11 б.

Резюме

В статье автор рассматривает воспитательную сущность, значение и роль традиционного изобразительного искусство Казахстана ХХ века, а также автор раскрывает и анализирует труды известных ученых-педагогов в области Казахского традиционного искусства и Казахстанского профессионального изобразительного искусства. Автор определяет основные направления воспитания подрастающего поколения и предлагает изучить и последовательно исследовать культурные ценности, в духовном искусстве казахского народа которые накопленные веками. В этой связи автор отмечает, что нужно обращать особое внимание на духовно-человеческое качество и нравственно-духовное воспитание молодежи и что необходимо

эффективно организовать, и планомерно, работать над методикой преподаванием изобразительного искусства ВУЗе.

Summary

In the article, the author explores the educational entity, the value and role of traditional fine art of Kazakhstan in the 20th century, as well as the author reveals and examines the works of scholars and educators in the field Of traditional arts and Kazakhstanian professional fine art. The author determines the main direction of the education of the younger generation and offers study and explore cultural values, spiritual art of the Kazakh people have accumulated over the centuries. In this context, the author notes that the need to pay particular attention to the spiritual and human quality and moral and spiritual education of young people and that it was necessary to organize effectively, and planomerna, to work on the methodology of teaching fine arts high school.

Дене шынықтыру емес университет студенттерінің дене сапаларын самбо күресі бойынша тәрбиелеу жүйесі.

Е.К. Утегенов - педагогика ғылымдарының кандидаты,

Ә.М. Байғалиев, Е.М. Сепбосынов – дене мәдениеті және спорт мамандығының магистранттары

Аңдатпа. Жоғарғы мектеп реформасы жоғарғы оқу орнының дене шынықтыру мұғалімдерінен, спорт түрлері бойынша жаттықтырушылардан дене шынықтыру жөніндегі лекцияларда және практикалық сабақтарда пән бойынша теорияны және практиканы беру әдістемесін одан әрі жетілдіруді талап етуде. Осының негізгі мәні – студенттердің дене шынықтыру мен спорт бойынша білімін тереңдете түсу, денсаулықтарын нығайту. Сабақ беру, оқыту халық шаруашылығының болашақ мамандарының өздеріне салауатты өмір салтына деген сүйіспеншілікті дарытатын, дене қасиеттерінің жұмысқа қабілеттерін жетілдіретін, олардың болашақ мамандықтарын игерулеріне ықпал ететін сабақтарға қызыға-ынтыға қатысуларына бағытталған болуға тиіс.

Түйін сөз: спорт, салауаттылық, тәрбие, маман, гуманизм.

Жастардың осы бір нақтылы спорт түрін меңгеруге деген мотивтелген қызығушылығы арқылы олардың дене қасиеттерін тәрбиелеу міндеттерін жүзеге асыруға мүмкіндік беретіндіктен, академиялық топтардағы сабақтарда медицина университеті студенттерінің дене қасиеттерін даярлаудың бастапқы кезеңінде самбонң техникасы мен тактикасын зерттеудің зор маңызы бар. Біз спорттың самбо секілді түрінің негізінде, жоғарғы дене

шынықтыру емес оқу орнының студенттерінің дене қасиеттерін тәрбиелеудің ең ұтымды тәсілдерін, әдістерін және түрлерін іздестіруге кірістік.

Болашақ маманды тәжірибелі педагог-жаттықтырушының басшылығымен үнемі жүргізілетін сабақтарға тарту оқу күні ішіндегі жоғарғы жұмысқа қабілеттілікті ұстап тұруға, аурулардың профилактикасына, дене қасиеттерін даярлау бойынша білімдерді, ептіліктер мен дағдыларды алуына ықпал етеді. Дұрыс негізі қаланған бастапқы дене қасиеттерін даярлау оның кәсіптік-қолданбалы дене қасиеттерін даярлауының одан арғы жетілдірілуіне қызмет етеді.

Самбо біздің елімізде салыстырмалы түрде, әсіресе жастар арасында сүйіспеншілікке ие болып алды. Бұл тек спорт түрі ғана емес, бұл дүниетаным, мақсатқа ұмтылғыштық, бұл салауатты өмір салты. Самбо адамға жақсылық пен ар-намыстың қажетті рухани қасиеттерін дарытады, адамдарға әділ қарауға үйретеді, жылдар бойы созылатын ұжымдық бауырлықты тәрбиелейді.

Бастапқыда самбо біздің елімізде өз дамуын жоғарғы мектепте алды. Ол қазіргі күні де жоғарғы оқу орындарында ең көбірек дамыған, қол жетерлігімен ерекшеленеді және салыстырмалы түрде арзан спорт түрі деп есептеледі, ал мұның қазіргі жағдайларда маңызы зор. Солай бола тұрса да, біз қазіргі таңда самбоны студенттердің жалпы дене қасиеттерін қажетті деңгейде даярлау үшін ерекше қызықты, қол жетерлік, білім беретін және мазмұнды-мәнді пән ету үшін, жоғарғы мектепте студенттердің дене қасиеттерін тәрбиелеу жөніндегі сабақтарда самбоны меңгеру әдістемесіне, зерттеуге жаңа импульс, жаңа көзқарас қажет деп санаймыз.

Студенттер, әдетте кешегі мектеп оқушылары, университетке дене қасиеттері тұрғысынан әлсіз болып келеді, олардың дене шынықтырумен шұғылдану сабақтарына деген қызығушылықтары төмен. Дәл сол кезде болашақ дәрігерлер салауатты өмір салтының ережелерін өмірде жүзеге асыруға, халыққа дене шынықтыру және спортпен айналысу сабақтарына деген сүйіспеншілік пен қажеттілікті дарытуға, аурулардың профилактикасы үшін және аурудан кейінгі реабилитация үшін дене қасиеттерін тәрбиелеудің қандай да бір тәсілдері мен әдістерін ұсынып отыруға тиіс. Алайда егер олардың өздері де өз дене қасиеттерін жетілдірумен аз шұғылданса, ал кейде спортқа теріс қарайтын болса, олардың пациенттерін сауықтыру мен дене қасиеттерін дамытуда оңды нәтижелер күту қиынға соғады. Міне, сондықтан біз ұсынылып отырған, оқытудың бастапқы кезеңінде самбоны үйретуге деген жаңа амалдар, тәсілдер студенттерде осы пәнге деген қызығушылықты арттырады, студенттердің санасында оған деген қажеттілікті бекітеді, мұның өзі олардың дене қасиеттерінің дамуына ықпалын тигізеді деп есептейміз.

Осылайша, біз университеттегі спорттың дәстүрлі де танымал түрі – самбомен шұғылдану сабақтары арқылы студенттердің денсаулығын арттыру, нығайту мәселесін шештік. Біз арнайы жасап шығарылған бағдарлама бойынша сабақтар жүргізу арқылы дене шынықтыру мен спортқа деген қызығушылықты арттырдық; спорттың танымал және қол жетерлік

түрі арқылы болашақ дәрігерлердің кәсіптік-қолданбалы даярлықтарын жетілдірдік.

Жұмыстың негізгі мақсаты – жоғарғы оқу орны студенттерінің дене қасиеттерін тәрбиелеу барысында самбо күресі бойынша бастапқы даярлықтың әдістемесін жасап шығару.

Жұмыс гипотезасы дене шынықтыру бойынша оқу процесін самбо бойынша оқу процесін интенсификациялау негізінде эксперименттік жұмыс бағдарламасы бойынша ұйымдастыру медицина университетінің студенттерінің болашақ кәсіптерінде қажетті және олардың денсаулықтарының нығаюына ықпал ететін қимыл-қозғалыс дағдыларын алуының арқасында дене шынықтыру мен спорт сабақтарына деген қызығушылығының артуына ықпал ететіндігінен тұрады.

Ғылыми жаңашылдығы: Дене шынықтыру емес жоғарғы оқу орнында самбо күресі бойынша бастапқы даярлықтың әдістемесі бойынша зерттеулер алғаш рет жүргізілді. Сабақ беру әдістемесінің негізінде болашақ мамандықтарын және өмірдің қазіргі талаптарын (қажетті өзін өзі қорғауды, әлсіздерді қорғауды, құқық қорғау органдарына көмек көрсетуді және т.с.) ескере отырып, студенттерде сабаққа деген қызығушылықты арттыруға ықпал ететін бағдарламалар жатыр.

Тәжірибелік құндылығы. Алынған мәліметтер базалық, бастапқы даярлық саласындағы білімдер көлемінің артқандығын, жастарда танымал спорт түрі – самбо арқылы дене қасиеттерін тәрбиелеуге деген қызығушылықтың артқандығын, оқу орнының ерекшелігін ескере отырып, сабақ бойынша жұмыс бағдарламаларын құрастыру үшін жаңа әдістемелік ұсыныстарды жасап шығаруға алып келгендігін куәландырып отыр. Бұл дене қасиеттерін тәрбиелеу жөніндегі оқу процесінің тиімділігін арттыруға, студенттердің дене шынықтырумен шұғылдануға, түсінігін нығайтуға мүмкіндік берді.

Негізгі ережелер:

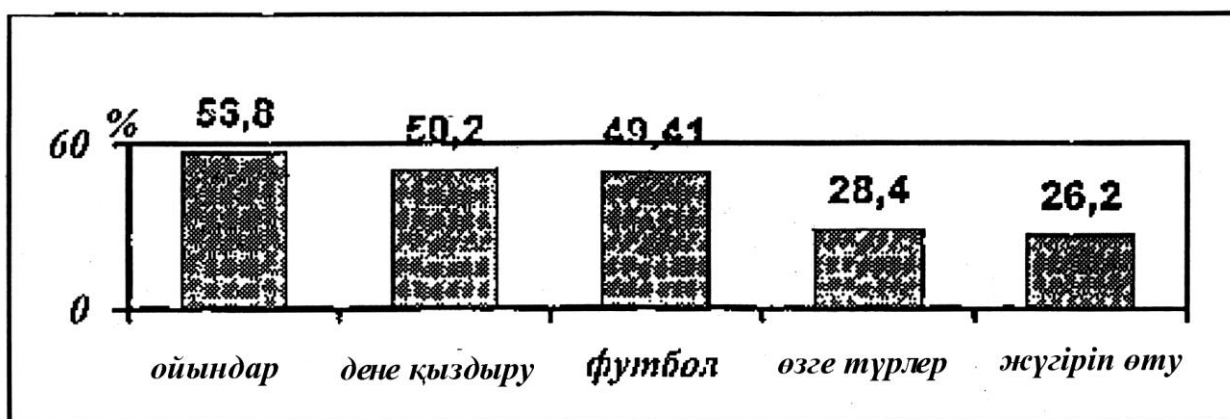
1. Дене шынықтыру емес (медициналық) жоғарғы оқу орындарының күндізгі бөлімінің студенттерін самбо күресі бойынша бастапқы даярлаудың жасап шығарылған және практикада тексерілген бағдарламасы өзінің мазмұны бойынша жастардың дене қасиеттерін тәрбиелеуді қамтамасыз етеді.

2. Болашақ кәсіпті ескере отырып, дене шынықтыру емес (медициналық) жоғарғы оқу орындарында арнайы бағдарлама бойынша самбодан сабақ берудің әдістемесі мен ұйымдастырылуы қол жетерліктей, оңай жүзеге асырылады және студенттердің дене қасиеттерін даярлауды арттырады.

3. Самбо бойынша бастапқы даярлықтың ұсынылып отырған бағдарламасы бойынша білімдер мен дағдылардың көлемі студенттердің техникалық-тактикалық іс-әрекеттерінің практикалық көрсеткіштерін

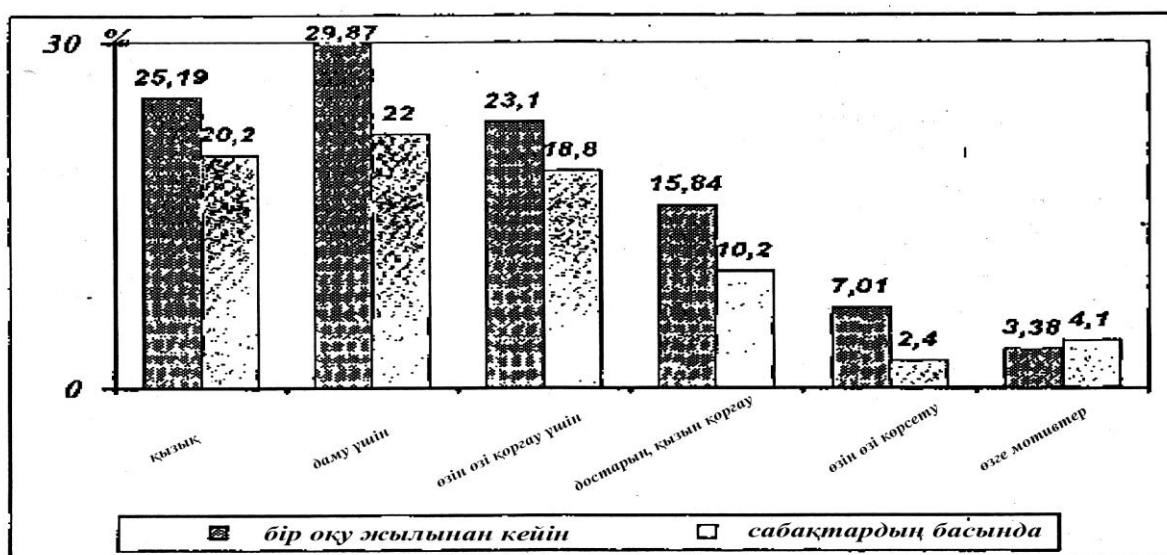
оқытудың бастапқы кезеңіндегі жарыс қызметі жағдайларында қолдануы үшін жеткілікті.

Бақылау және эксперименттік топтардың студенттерінің тек 50,2% таңертеңгілік дене шынықтырумен айналысады, 26,2% жүгіреді, футболды 49,41% ойнайды, ойындарға 56,8% көңіл бөледі, ал спорттың қалған түрлеріне 28,4% ғана көңіл бөледі екен, мұның өзі бірінші курс студенттері – болашақ дәрігерлер дене шынықтыру мен жалпы спортқа бөліп отырған назардың айтарлықтай төмен деңгейін айғақтап тұр (1 сур.).

1 сурет. Дене шынықтыру мен спорттың 1 курс студентінің күнделікті өміріндегі орны.

Жалпы алғанда медициналық жоғарғы оқу орны студенттерінде самбомен айналысуға деген қызығушылықтың артқанын көріп отырмыз. Эксперименттік топта сабақтарға деген қызығушылық 4,99%-ға артты. Қызығушылық мотивацияларының артуы былайша бөлінді: дене қасиеттерін дамыту үшін 7,87%-ға, достарын, қызды қорғау үшін 5,64%-ға, өзін өзі көрсету үшін 4,61%-ға. Самбомен өзін өзі қорғау үшін шұғылданду 3,19%-ға, басқа мотивтер 0,72%-ға төмендеп кетті. Көрініп тұрғанындай, самбомен айналысуға деген қызығушылық бір жыл айналысқаннан кейін айқынырақ бола бастады (2 сурет).

2 сурет. Бір жылдан кейін самбомен айналысу себептерін салыстыру.

Қорытынды:

1. Студенттердің бірінші курстан бастап медицина университетінде оқу барысында дене шынықтырумен және спортпен шұғылдануға деген қызығушылығының артуы болашақ дәрігерлерде нақтылы дағдылар мен ептіліктердің қалыптасуына, дене шынықтыру бойынша білімдерінің тереңдеуіне ықпал етеді, мұның студенттердің халықтағы аурулардың профилактикасы бойынша, дені сау, дене қасиеттері мықты, шыныққан адам тәрбиелеу жөніндегі практикалық жұмыстары үшін зор маңызы бар. Сондықтан оқытудың басында біз, өзіміз жасап шығарған бағдарламаны түзету үшін және студенттердің дене қасиеттерін дамыту мен тәрбиелеу жөніндегі жұмыстарды одан әрі перспективалы жоспарлау үшін, студенттердегі дене шынықтырумен айналысу сабақтарына деген мотивацияларын зерттеп, талдадық.

2. Дәрігер кәсібі дене шынықтырумен, дене қасиеттерінің мәдениетімен тығыз байланысты. Осы мәдениет неғұрлым жоғарырақ болса, дәрігерде дене шынықтыру бойынша алған білімдерін, дағдылары мен ептіліктерін халықты сауықтыру үшін және өзінің кәсіптік ұзақ өмірін ұлғайту үшін пайдалану мүмкіндігі соғұрлым көбірек болады.

1. Матушак П.Ф., Мухиддинов Е.М. Қазақша күрес. – Алматы: Рауан, 1995ж.
2. Аяшев А.О. Болашақ мұғалімнің тәрбие жұмысына кәсіби даярлығын дене тәрбиесінің құралдары арқылы қалыптастыру. п.ғ.к. дисс.автореф. – М., 1993ж.
3. Қаражанов Б.Қ. Адамның моторлық адаптациясы. п.ғ.к. дисс.автореф. – М., 1992ж.
4. Медицина и здоровье. / Энциклопедический справочник // Под общей редакцией Белова В.И. –М, 2004г.
5. Акопян А.О. Технические средства и методы управления тренировочным процессом. М., Ф и С, 1976. 98 с.
6. Артемов А.Б., Белкин А. А. Исследование потребностно-мотивационной сферы студентов в связи с совершенствованием учебного процесса по физическому воспитанию с учетом профессиональной направленности //Физическая культура личности студента. Сб. статей М.; МГУ, 1993 - с.33.
7. Астахов АМ., Исаев А.П. Возрастная преемственность в многолетней подготовке самбистов //Спортивная борьба: Ежегодник. - М, 1982.-С. 29

Резюме

В статье рассмотрены основы воспитания физических качеств студентов не физкультурного вуза и обучения технике и тактике в начальном этапе занятий борьбой самбо.

Summary

The article covers the basics of education physical properties of high school students are not physical training and learning techniques and tactics in the initial stage of training Sambo.

ШЫҒЫС ЖЕКПЕ – ЖЕКІ ТАЕКВОНДО СПОРТЫНЫҢ ЖАТТЫҒУ САБАҚТАРЫН ӨТКІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ә. М. Байғалиев - оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Бастапқы әскери дайындық теориясы мен әдістемесі кафедрасы

Аңдатпа. Таеквондо спорты, спортшының жалпы арнайы дене дайындық сапасын жоғары дәрежеде талап ететін спорт түрі. Спортшының дене-күш қабілеттерін дамыту жаттығу түрінің ерекшеліктеріне байланысты жалпы және арнайы дайындық болып екіге бөлінеді. Таеквондошының жалпы дене дайындығын дамытудағы негізгі қасиеттер ол күш, ептілік, жылдамдық, иілгіштік, төзімділік қабілеттері болып келеді. Осы қасиеттерді бірбірімен байланыстыра отырып шығыс жекпе – жекі таеквондо спортының жаттығу сабақтарын өткізу ерекшеліктері айқындаған.

Кілттік сөздер: күш, ептілік, жылдамдық, иілгіштік, төзімділік.

Таеквондо – корей халқының спорт өнері.

Таеквондо деген сөздің мағынасы тае-аяқ, квон-қол, до- жол деп жеке дара үш мағынаны білдіреді. 1961-1973 жылдары Кореяның таеквондо шеберлері әлемнің әр жерлеріне таеквондоны дамытуға бара бастады. Қазіргі таңда таеквондо (WTF) тез дамыған шығыс жекпе-жек спорт түрлерінің ішіндегі олимпиядалық спорт түрі. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін азат етілген Кореяда күрестерге қойылған тыйымдар күшін жойды.

1945 жылдан бастап корей шеберлері Сеулге оралып, квон жүйесі бойынша жеке дара жаттығуларын жалғастыра бастады. Әрқайсысының жеке дара стилі болды. Квонды жақсы меңгергендер- Чан Му Квон , Чи До Квон, Кан Ду Квон, Сон Му Квон , Му Ду Квон.

1958 жылы генерал Чой Хон Хиге Оңтүстік Кореяның Вьетнамға баратын әскери делегациясын басқару туралы нұсқау берілген. Содан ол әскерлерге спорттың осы түрінен сабақ беріпті. Тэквондо-аяқ пен қолды шебер қимылдатудың ерекше формасы. Бұндай анықтаманы ол Оңтүстік Кореяның бұрынғы президенті Ри Синманаға берген.

Осылайша 1859 жылы таэквондо Оңтүстік Кореяның әскери базасына алғаш рет ресми таныстырылды.

Кейіннен әскери қызметкер, генерал Чой назвал Ох До Квон бұл үрдісті шебер жалғастыра білді.

1960 жылы сәуір айында Ри Синмана басқаратын үкімет құрамы өзгеріске ұшырайды. Бұл кезеңде елде Дж. М. Чан басқаратын азаматтық үкімет құрылған. Төңкеріс 1963 жылға дейін жалғасты.

Билік өзгергеннен кейін жаңа әскери жасақтың бастығы генерал Парк Чул Хи кез-келген күрес ойындарын дереу тоқтатты. Дегенмен 1961 жылы өткізілген конференцияда бұған спорт шеберлері қарсылық танытты. Наразылықтың арқасында Тусудо қауымдастығы құрылды. Бұның құрамына Кореяның атлеттер одағына кірді. Алайда, әскери күрес сынды спорт түрлері үкіметтің қатаң бақылауында болды. Қауымдастық тэквондо және суот консудо и тансудо деген спорт түрлеріне қолдау көрсетті.

1965 жылы Корейскую тэквондо ассоциясы жеке дара құрылды. Спорт шеберлері мен әскери қызметкерлер үкімет басшысы қолдау берген генерал Чойдың қалыптасқан әдістерді жаңартып ойлап тапқан жаңа формасына қарсылық білдіргендер болды Кейіннен Чой тэквондодан халықаралық қауымдастық құрды. (ЫТФ). Чойдың орнына келген Парк Чул Хи саяси баспананы Канадан іздеуге тырысты. Солтүстік Кореяны аралаған ол тэквонданы Кореяның артықшылықтарының бірі деп насихаттады.

Кореяның тэквондо қауымдастығының дамуы елдің әскери құрылымының қалыптасуына да көп көрім септігін тигізді.

1972 жылдың желтоқсан айында Кореяның тэквондо қауымдастығы палгуэ атты жаңа форманы бағдарламаға енгізді.

1972 жылы Сеулде Куккивоннан академиялық мектеп ашылды. 1973 жылдың мамыр айында тэквондодан алғашқы әлем чемпионаты тұсауын кесті.

Ал, 1976 жылдан бері спорттан халықаралық атқару комитеті тэквондоны Оңтүстік Кореяда ресми спорт деп мойындады. Кейіннен УТФ Монреалда (Канада) халықаралық спорт федерациясының басты қауымдастығында тізімге тіркелді.

1960 жылы Халықаралық олимпиадалық комитет тэквондоны спорттың «А» класының қатарына қосты. 1980 жылы 17 шілдеде Мәскеуде өткен халықаралық олимпиада комитеттің 83-сессиясында тэквондо спорттың бір түрі деген мәртебе алып, 1988 жылғы олимпиада бағдарламасына енгізілді. Содан бері тэквондо әлем чемпионатында елеулі орын алып келеді. Олимпиада ойындарына 2000 жылы 27-ші Сидней олимпиадасында алғаш рет ойналды. Қазақстан Республикасында қазіргі уақытта тэквондомен шұғылданушылардың саны 20 мыңнан асып жығылады. Біздің елімізде бұл спорт түрі 90-шы жылдардың басында дами бастады. Осы қысқа уақыт ішіндегі спортшыларымыздың ауыз толтырып айтарлықтай жетістіктері баршылық.

Спорттық дайындық жүйесін функцияландырудың басты шарты спорттық жетістіктерді болжау, модельді көрсеткішін жетілдіру және олардың жағдайын жүйелі түрде бақылауды ұйымдастыру болып табылады. Ондай шара жоспарланған дайындық көрсеткіштер мен шынайы

көрсеткіштерінің ара жігін айқындап сол бойынша жаттығу үрдісін тағайындауға мүмкіндік береді [1].

Таеквондо спорты, спортшының жалпы арнайы дене дайындық сапасын жоғары дәрежеде талап ететін спорт түрі. Спортшыға таеквондонның базалық дайындығын дұрыс дамытып, қалыптастырмаса спортшының болашақта үлкен спорттық жетістіктерге жеткізу мүмкіндігі шектеулі. Таеквондошыны дайындаудағы басты ұстаным ол спортшының жалпы және арнайы дене дайындығын жетілдіру, спорт саласындағы негізгі шарт болып табылады. Спортшының дене-күш қабілеттерін дамыту жаттығу түрінің ерекшеліктеріне байланысты жалпы және арнайы дайындық болып екіге бөлінеді. Таеквондошының жалпы дене дайындығын дамытудағы негізгі қасиеттер ол күш, ептілік, жылдамдық, илгіштік, төзімділік қабілеттері болып келеді. Арнайы жаттығулар таеквондошының жекпе-жек шеберлігін арттырып, жарыстарда нәтижелі көрсеткіштерге жеткізуге жол ашады. Спортшының алғашқы таеквондомен шұғылдану кезінде жалпы дене дайындығына көп көңіл бөлінеді. Спортшыға жылдық жаттығу жоспарына көбірек жүктеме берілсе, жарыстық кезеңде арнайы жаттығуларға көп көңіл бөлінеді. Таеквондошының жалпы денесін тәрбиелеуде арнайы көңіл бөлетін бағдар - оның дене қабілетін дамыту. Оны іске асыру барысында спортшының қимыл әрекетін сапалы түрде орындаған жөн. Мысалы, спортшының дене қабілетін дамытуға берілетін арнайы спорттық жаттығулар:

- 1) әр-түрлі созылмалы жаттығулар,
- 2) спорттық ойындар,
- 3) тренажорлық құралдарды қолдану және суға жүзу сияқты спорттық жаттығулар кіреді. Дене жаттығуы – негізгі және арнаулы спорттық бейімделу тәсілі болып ажыратылады[2]. Таеквондошыға берілетін арнайы жаттығулар: базалық дайындық, техникалық және тактикалық дайындықтары кіреді. Таеквондо спорты төмендегідей бес бағытқа бөлінеді:

- 1) базалық техника,
- 2) жекпе-жек техникасы,
- 3) формальдық жаттығулар техникасы,
- 4) қорғану әдіс-тәсілдер техникасы,
- 5) тақтай, кірпіш т.б қатты заттарды аяқ, қолмен ұрып, бөлу техникасы.

Таеквондо спортының жарыс түріне жекпе-жек және формальдық жаттығулары жатады. Таеквондонның жекпе-жек сайысын таеквондонның өзіндік терминімен айтқанда (киоруги) жарыс ережесінің 90 пайызы аяқ соққыдан тұрады. Жарыс кілеміндегі екі спортшының сайысуы әр-түрлі аяқ соққыларымен ұпай санын жинауға сайысады, сондықтан дайындық кезіндегі жүктеменің басым бөлігі аяқты дамыту жаттығуларынан тұрады. Таеквондо жылдамдықты көп талап ететін спорт түрі болғандықтан, берілген арнайы жаттығулар жоғары жылдамдықпен жасалынады.

Формальдық жаттығулар (пумсэ) сайысының жарыс ережесі спортшылардың жасаған әр-түрлі қимылдарын таза орындап, аяқ, қол соққылармен тосқауыл техникаларын шебер орындап көрсетуіне қарай ұпай саны беріледі. Таеквондоның негізгі салмақ дәрежелері 16 салмаққа, ал олимпиадалық салмақ дәрежелері 8 салмаққа бөлінеді.

Халықаралық салмақ дәрежелері		Олимпиадалық салмақ дәрежелері	
<i>Ерлер</i>	<i>Әйелдер</i>	<i>Ерлер</i>	<i>Әйелдер</i>
54	47	58	49
58	51	68	57
63	55	80	67
68	59	+80	+67
74	63	-	-
78	67	-	-
80	72	-	-
+80	+72	-	-

Таеквондоның техника мен тактиканы дамыту дағдылары қарапайым негізгі бастамалардан үйретілуі тиіс. Техника және тактикалық дайындық барысында әдістерді үйретуді түсіндірумен қатар көрсетуден бастаған абзал [3]. Таеквондоның техникасы әр түрлі, ал тактикалық дайындығының мүмкіндіктері шексіз. Таеквондошының базалық әдістер дайындығы неғұрлым бай болса, техника және тактикалық шеберлігі соғұрлым жоғары болады. Техника спортшының жарыс кезінде немесе жаттығу тәсілдері арқылы жетіледі. Техника шеберлігінің басты белгісі мыналар:

- техниканың сенімділігі;
- спорттық техникасының көлемі;
- техниканың негізгі тәсілдерінің әр алуандығы.

Спортшы шеберлігін арттыру, жарысқа дайындық кезінде арнайы дене дайындығының тәсілдерін дамытуға, сондай-ақ жарыста сайыстың құрылуына негіз болатын тәсілдік қимылдарға бағытталған, таеквондошымен бірге болатын жеке оқу-жаттығулар қарастырылады [4]. Таеквондоның жаттығу кезінде орындалатын қимыл, әрекеттерді жарыс талаптарына үйлестіре жүргізілгені дұрыс. Жарыс түріндегі жаттығуларды спортшыға беймдеуді алғашқы кезеңнен бастауға болады, таеквондоның оқу-жаттығу

сабақтары көбіне арнайы таеквондо залында өтіледі. Спортшының таеквондо залында сақтайтын негізгі ережелері:

- оқу-жаттығу кезінде сөйлесуге рұқсат етпеу,
- жаттықтырушыны және спортшыларды сыйлау,
- таеквондо сабағына арналған арнайы (тобок) киіммен қатысу,
- жаттығу кезінде денеге тағатын артық әшекей бұйымдарды тағуға тыйым салу,
- жаттығу сайысы кезінде спортшылардың арнайы дене қорғайтын құралдарын қолдану сияқты т.б ережелері ескеріледі.

Қазіргі таңда спортшылардың үлкен жарысқа әзірлікке оқу-жаттығу сабақтары тек залдарда ғана емес тауда, тау алқаптарында өткізілуде, спортшылардың тауда жаттығуы дененің әр-түрлі жағдайға бейімделуіне, шынығуына мүмкіндік береді. Спорттық-жаттығу кезінде спорттық қабілетті жетілдіріп, бойдағы күш-қуатты арттыратын фактордың бірі – арнайы дәрумендер қосылған азық-түлік тағамдар, сонымен қатар массаж, монша т.б арнайы жүргізілетін баптанулар. Спортшының күнделікті өміріне сіңісті болған тәртіп, спортшының денесінің дұрыс жетілуіне әсер ететін фактор болып саналады.

Қорыта келе қазіргі таңда таеквондо спортының дамуына жас жеткіншектердің ат салысып жатқаны көңіл қуантады, сондықтан болашақта оқу-жаттығу сабақтарының жоғары деңгейде қалыптасуына, жаттықтырушы әріптестер қауымына етене жақын жұмыс атқарайық дегім келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1.С.Е. Дайрабаев, Е.М.Мұхиддинов. *Спорт және дене тәрбиесі теориясы – Алматы; Білім,2009-73б.*
2. Йеон Хван Парк, Том Сибурн. *Таеквондо: Техника и тактика. – М.: АСТ-Астрель, 2004.-115б.*
3. *Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі № 2, 2008 -180б.*
4. Чой Сунг Мо. *Специальные методы самообороны в практике боевых искусств. Ростов - на – Дону, Феникс – 64 б.*

Резюме

В статье рассмотрены основы воспитания физических качеств студентов не физкультурного вуза и обучения технике и тактике.

Summary

The article covers the basics of education physical properties of high school students are not physical training and learning techniques and tactics.

